

AKSOS

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BAHAR / SPRING 2019

Sayı 5 - Hakemli Dergi

Issue 5 - Peer-Reviewed Journal

ISSN: 2564 - 7091 (Basılı)

ISSN: 2630 – 5623 (Elektronik)

Bahar 2019 - Sayı 5 - Hakemli Dergi

Spring 2019 - Issue 5 - Peer – Reviewed Journal

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS) yayın hayatına 2017 yılında başlamıştır. Dergi 2017 yılı itibariyle Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, hakemli akademik bir dergidir. DergiPark tarafından listelenmekte ve Eurasian Scientific Journal Index tarafından taranmaktadır.

Dergi; iktisat, işletme, maliye, pazarlama, sosyal politika, çalışma ilişkileri, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret ve lojistik, hukuk, davranış bilimleri, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, eğitim bilimleri, coğrafya, iletişim bilimleri, sosyoloji, felsefe, antropoloji, sanat ve tasarım, yabancı diller ve edebiyatları, dil bilim, din bilimleri, toplumsal cinsiyet çalışmaları, turizm, gerontoloji, gastronomi ve mutfak sanatları, spor bilimleri alanlarında üretilen Türkçe ve İngilizce çalışmaları ve araştırmaları yayınlamak Türkiye’de bu alandaki birikime katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Yazarların Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderdikleri makalelerin benzer versiyonlarının başka bir yerde daha önce basılmamış olmaları gerekmektedir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, tüm yayın hakları Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne aittir ve yazarlar telif haklarını devretmiş sayıldıklarından yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmez. Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermeden alıntı yapılamaz.

Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS), which is a peer-reviewed and multi-disciplinary academic journal, began to be published in 2017. The journal will be published on a biannual basis (Spring and Autumn issues). AKSOS is listed by DergiPark and indexed by Eurasian Scientific Journal Index.

The AKSOS welcomes original, up-to-date articles from all disciplines in social sciences and aims to makes contribution to the literature and the field of social sciences by publishing theoretical articles and empirical research in Turkish or English to provide a forum for the dissemination of knowledge and findings. Areas relevant to the scope of the AKSOS include: economics, finance, business management, social policies, labour relations, political sciences, public administration, international relations, international trade and logistics, law, behavioral sciences, history, art history, archaeology, Turkish language and literature, pedagogy, geography, communication sciences, sociology, philosophy, anthropology, art and design, foreign languages and literatures, linguistics, theology, gender studies, tourism studies, gerontology, sport sciences and gastronomy and culinary arts.

All papers (or their similar versions) submitted to AKSOS journal must be unpublished. Authors submitting manuscripts to the journal should not simultaneously submit them to another journal. The copyrights of the papers accepted for publication are deemed transferred to Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS). Authors will not be paid any royalty fees. Responsibility of published papers belongs to the authors. Citing without giving due credit is prohibited.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına İmtiyaz Sahibi

Grant Holder in behalf of Akdeniz University, Institute of Social Sciences
Prof. Dr. İhsan Bulut

Editör / Editor

Doç. Dr. Ayşad Güdekli

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın

Arş. Gör. Betül Sabahçı

Arş. Gör. Onur Ertürk

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Arş. Gör. Şükrü Aydın

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Emrah Onur Karataş

Sayfa Tasarımı / Page Design

Serkan Kırbaç

Basım (Matbaa) / Printing Press

Kutlu Avcı Ofset Form Baskı Ltd. Şti.

Alan Editörleri* / Specialized Co-Editors

Prof. Dr. Ahmet Ögke
Prof. Dr. Beykan Çizel
Prof. Dr. Mustafa Adak
Prof. Dr. Mustafa Şeker
Prof. Dr. Mehmet Altunkaya
Prof. Dr. Nurşen Adak
Prof. Dr. Selim Çağatay
Prof. Dr. Mustafa Gülmez
Prof. Dr. Osman Eravşar
Doç. Dr. Hasan Şahan
Dr. Öğr. Üyesi Ömür Tosun

Yayın Kurulu* / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Ayhan	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Ögke	Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Beykan Çizel	Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Prof. Dr. Erol Esen	Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fakültesi
Prof. Dr. Emine Uçar İlbuğa	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Altunkaya	Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Gülmez	Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Şeker	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Zekeriya Karadavut	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Hasan Şahan	Akdeniz Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Zehra Yiğit	Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur Öksüz	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

* İsmine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. / – in alphabetical order by name

Danışma Kurulu* / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Koçak	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Yakup Kaptan	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin Göztaş	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Barbaros Gönencgil	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Kaya	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Belma Güneri Fırlar	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru Güzelcik Ural	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Edibe Sözen	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Emel Şerife Baştürk Akca	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Gian Paolo Luppi	Conservatorio Di Musica G. Battista Martini
Prof. Dr. Güliz Uluç	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Erdoğan	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zaman	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Binark	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Gökçe	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İrvan	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Atabek	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer Özden	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Ayselın Gözde Yıldız	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal Karabulut	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Burak Özçetin	Kadir Has Üniversitesi
Doç. Dr. Çisil Sohodol Bir	Bahçeşehir Üniversitesi
Doç. Dr. Gönül Demez	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Günseli Bayraktutan Sütçü	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Yılmaz	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa Usta	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Yener	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Sırrı Serhat Serter	Anadolu Üniversitesi

* İsmine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. / – in alphabetical order by name

Editörden...

Sevgili okurlar ve değerli araştırmacılar dergimizin beşinci sayısıyla yeniden karşınızdayız. Bu sayımızda da Sosyal Bilimlerin çeşitli alanlarında yapılan çalışmalar titiz bir hakem sürecinden geçirilerek son haline kavuşmuştur. Bu yayımımızda; g, ar-ge, sonuç odaklı çalışma ortamı, yeni medya, keramet motifleri ve yüzeysel seramik süslemesinde yeni kriterler gibi konuları içeren toplamda 8 makalede özgün yöntemler kullanılmış olup, alana katkı sağlayacak farklı perspektifler yer almaktadır. Dergimiz yayın hayatında kalitesini arttırarak devam etmesi ve sürekliğini koruması, bizlere ulaşan çalışmaların titiz bir hakem sürecinden geçmesiyle doğru orantılıdır. Bunun yanında tarafımıza ulaşan çalışma sayısının da artış göstermesi doğru bir yolda ilerlediğimizin önemli bir göstergesi mahiyetindedir. Bu sayımızda 30'un üzerinde başvuru almamıza rağmen bu çalışmaların sadece 8'inin yayımlanmasının uygun görülmüş olması da kr hakem sürecimizin hassasiyetle ve objektif ölçütlerle gerçekleştiğinin bir diğer yansımadır. Bu sayımızın ilk makalesi **“İletişim Kuramları Çerçevesinde Medyaya Tarihsel Bakış”**, Ali Murat Kırık, Serra Orkan, Aışegl Elif aycı ve Berk aycı tarafından kolektif bir çabanın ürünü olarak ortaya konmuştur. Lale Aışar ve E. Mezahir Aışar tarafından yazılan **“Yüzeysel Seramik Süslemelerin Sanatsal Değerlendirmesine Yönelik Yeni Kriterler”** çalışmayı, Meryem Nakiboğlu tarafından kaleme alınan **“Cem Karaca Parçalarında Almanya’da Göçmen İşçi Olgusu”** izlemektedir. Mustafa şeref Akın tarafından **“Sonuç Odaklı Çalışma Ortamı ile Verimliliğin ve Motivasyonun Arttırılması”** adıyla kaleme alınan çalışma dergideki yerini almıştır. Devlet-zel sektör-niversite ortaklıklarına bir bakış açısı sunan zlem İnanç tarafından hazırlanan makalenin başlığı **“lkelerin Rekabet Gücü ve Ar-Ge Faaliyetleri İlişkisi: Savunma Sanayii zerine Bir Değerlendirme”** şeklinindedir. **“Kur’an Kaynaklı Keramet Motifleri”** adlı çalışma yazar Nurdan Kılınç İnevi’nin doktora tezinden üretilen bir makale olmasının yanı sıra Anadolu kültürüne ışık tutmaktadır. Reyhan şekerci ve Süleyman Karataş tarafından nitel bir desenle hazırlanan **“ğretmen Liderliği Eğitim Programının Kurumsal Gelişime Etkileri ve Katkıları Hakkında Kadrolu ğretmen ve Usta ğreticilerin Görüşleri”** başlıklı makale eğitim bilimlerine katkı sunmaktadır. **“İlköğretim ğrencilerinin Finansal Farkındalık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama”** adını taşıyan Oğuzhan arıkcı tarafından kaleme alınan çalışmasıyla birlikte toplamda 8 değerli makale ile beşinci sayımızın alana katkı sağlamasını temenni ederim.

Yardımcılarım Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın, Arş. Gör. Betül Sabahçı, Arş. Gör. Onu Ertürk ve yabancı dil editörümüz Arş. Gör. şükrü Aydın’a her sayıda olduğu gibi bu sayımızda da desteğini esirgemeyen kıymetli hocamız, dergimizin imtiyaz sahibi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. İhsan Bulut’a, son olarak bu sayının sonuçlandırılmasında emek ve vakitlerini esirgemeyen kıymetli beşinci sayı hakemlerimize teşekkürlerimle...

İyi okumalar.

Doç. Dr. Aışad GDEKLİ

Editör

İçindekiler / Contents

- 11 | İletişim Kuramları Çerçevesinde Medyaya Tarihsel Bakış – **Ali Murat Kırık, Serra Orkan, Ayşegül Elif Çaycı, Berk Çaycı**
- 22 | Yüzeysel Seramik Süslemelerin Sanatsal Değerlendirmesine Yönelik Yeni Kriterler – **Lale Avşar, Mezahir E. Avşar**
- 37 | Cem Karaca Parçalarında Almanya’da Göçmen İşçi Olgusu – **Meryem Nakiboğlu**
- 58 | Sonuç Odaklı Çalışma Ortamı İle Verimliliğin ve Motivasyonun Arttırılması – **Mustafa Şeref Akın**
- 72 | Ülkelerin Rekabet Gücü ve Ar-Ge Faaliyetleri İlişkisi: Savunma Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme – **Özlem İnanç**
- 94 | Kur’an Kaynaklı Keramet Motifleri – **Nurdan Kılınç İnevi**
- 123 | Öğretmen Liderliği Eğitim Programının Kurumsal Gelişime Etkileri ve Katkıları Hakkında Kadrolu Öğretmen ve Usta Öğreticilerin Görüşleri – **Reyhan Şekerci, Süleyman Karataş**
- 133 | İlköğretim Öğrencilerinin Finansal Farkındalık Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama – **Oğuzhan Çarıkçı**

İLETİŞİM KURAMLARI ÇERÇEVESİNDE MEDYAYA TARİHSEL BAKIŞ¹

Ali Murat KIRIK², Serra ORKAN³, Ayşegül Elif ÇAYCI⁴, Berk ÇAYCI⁵

Özet

İletişim olgusu Antik Çağlar'dan beri Aristoteles gibi düşünürlerin çalışma alanlarının merkezinde yer almıştır. Kitle iletişiminde olanak tanıyan araçların toplumlar tarafından içselleştirilmeye başladığı XIX. Yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla, sosyal bilimlerin farklı inceleme alanları içerisinde "iletişim" alanına yönelik ilgi dikkat çekmektedir. Ancak tarihsel perspektifte iletişimin kuramsal ve yöntem bilimsel bir bakış açısıyla ele alınması I. Dünya Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Günümüze kadar uzanan bu süreçte konvansiyonel ve yeni medya araçları, sahip olduğu teknik yeterlilikler paralelinde toplumun tüm faaliyet alanlarını etkilemişlerdir. Böylelikle iletişimin bilimsel bir disiplin haline gelmesi sürecinde kitle iletişim araçları merkezli olarak bilimsel nitelikli araştırmalar yapılmış model ve kuramlar geliştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı: iletişimin bir bilim olarak biçimlendirilmesinde, söz konusu öncü çabaların etkisinin ne denli belirleyici olduğunun ele alınmasıdır. İletişim kuramları ekseninde medya ve iletişim bir disiplin olarak daha fazla ciddiye alınmaktadır. Ayrıca medya teknolojinin etkisinde kendisine eklenen "yeni" kelimesi ile kuramların çeşitlenmesine sebep olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İletişim Kuramları, Medya ve İletişim Sistemleri, Medya Tarihi, Yeni Medya

AN HISTORICAL VIEW ON THE MEDIA WITHIN THE FRAMEWORK OF COMMUNICATION THEORIES

Abstract

The phenomenon of communication has been at the center of the field of the studies of thinkers such as Aristotle since ancient times. Dating from the second half of 19th century, where media enabling mass communication began to be adopted by societies, there has been significant interest in the field of 'communication' among the various disciplines of social sciences. However, theoretical and methodological

1. Bu makale, 24-25 Mart 2016 tarihlerinde Kocaeli'nde gerçekleştirilen 1. Uluslararası İletişim, Edebiyat, Müzik ve Sanat Çalışmalarında Güncel Yaklaşımlar Kongresi'nde yayımlanmış "Kuramlar Ekseninde Medya Ve Bireysel Roller" isimli bildirin genişletilmiş ve revize edilmiş şeklidir.

2. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, murat.kirik@marmara.edu.tr
ORCID ID: 0000-002-5771-4843

3. Öğr. Gör. Dr., İstanbul Okan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, serraorkan@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0214-7877

4. Arş. Gör. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Fakültesi, aekaragulle@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003- 4082-8673

5. Arş. Gör. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İletişim Fakültesi, bcayci@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-00001-5945-8655

treatment of communication coincides with the aftermath of World War I from a historical perspective. Traditional and new media have influenced all spheres of activities of societies in parallel with their technological competences up until today. Thus, communication was formed as a scientific discipline thanks to scientific research on mass media and models or theories were developed. The aim of this paper is to address how much pioneering efforts in question were determinative in the formalization of communication as a science. Media and communication as discipline, are taken more seriously within the context of communication theories. What is more, the “new” prefix of media, which is a result of technological advancements, gives rise to diversification of the extant theories.

Keywords: Communication Theories, Media and Communication Systems, Media History, New Media

Giriş

İletişim zor, karmaşık ve öğrenmeye dayalı metodolojik bir süreç olmakla beraber akıl ve duygular yolu ile anlamlandırılmaya çalışılır. İletişim araçları zaman içerisinde çok büyük değişimlerden geçmiş olsa da, iletişimin bazı temel karakteristik özelliklerinin yıllar içerisinde aynı kaldığını söylemek yerinde bir tespit olacaktır (Rosengren, 2000, s.2). İnsana dair her türden ilişki içerisinde iletişimi barındırmaktadır. Bu bilimsel fikir yapısının başlangıç noktasını Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Felsefeye dayandırılarak incelenen geçmiş zaman bilgisi matematikten başlayarak zaman içerisinde kendi ayrı alanına kavuşmuştur. Sosyal Bilimler için özgürleşme hareketi 19. Yüzyıla denk gelmiştir. Amerika'da iletişim bilimcilerinin türediği 20. yüzyılda bu alanda araştırmalar için Chicago Okulu'nun kurulduğu bilinmektedir ve bu dönem aynı zamanda basının gücü elinde bulundurduğu bir dönem olarak bilinmektedir. Bu yüzyılda Pozitivist ve Yorumlayıcı Perspektifin iletişim biliminde çözüm üretme yetersizliğini gidermek amaçlı Eleştirel Perspektiften de yararlanarak sentez yapma yoluna gidilmiştir (Karagöz, 2010, s. 3-6).

Klasik bir felsefeci olmaktan öte bilim felsefesine ilgi duyan Karl Raimund Popper'in kuramlara yönelik açıklamaları da dikkate değerdir. Ona göre kuramların temelinde evreni sarmalayıp, hâkimiyet kurarak açıklama yapılması fikri hâkimdir (Popper'dan akt. Karagöz, 2010, s.9)

Amerika'da 1930'lu yıllarda iletişim çalışmalarının temelini atılması farklı disiplinlerin iletişim konulu araştırmaları ile başlamıştır. Bu da iletişimi en baştan disiplinler arası bir şekle sokmaktadır. Chicago Okulu temsilcilerinin de iletişim alanını ele alan çalışmalarda buldukları gözlemlenmektedir. İletişimin bilimsellik içeren eğilimlerinin öncelikle Amerikan pragmatizminde bulunduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. İletişimi formüle döken Harold Lasswell'in bu pragmatizm içerisinde yetiştiği Hanno Hardt'in bir tespittir (Mutlu, 2005, s. 36-38).

Bu alanda yapılan çalışmalar kapsadığı konular açısından fazlasıyla karmaşık görülmele beraber çözüm oluşturacak kuramlardan da yoksun kalmıştır. Bu sırada sıklıkla

telaffuz edilmeye başlanan “kullanımlar ve doyumlar” iletişim sorunsalının “ileti” olmasını sonlandırıp “izlerkümeler”e yaklaştırmaktadır. Elihu Katz isimli araştırmacının açıklamaları bu noktada oldukça önemlidir. Katz’a göre iletişimdeki asıl mesele insanların bu araçlarla ne yaptığı şeklinde yeniden şekillenmektedir. Zamanla “kullanımlar ve doyumlar” yaklaşımının yeni sorunları beraberinde getirdiği ve çözüm üretmekten giderek uzaklaştığı fark edilmiştir (Mutlu, 2005, s.38).

İletişim çalışmalarında yaşanan durgunluk 1970’li yıllarda gözle görülür bir hal almıştır. Hatta bu dönemi “pragmatik bunalım” olarak isimlendirmek mümkündür.

İletişim kuramları tarihine bakıldığında bir adım sayılabilecek ilk gelişmenin işbölümü olduğu bilinmekle beraber, bunun için 1700’lü yılların sonlarına doğru Adam Smith’in yaptığı açıklamalar önemlidir. Smith’e göre iletişim olanakları işbölümü ile bir araya geldiğinde gelişme için gerekli zemini hazırlamaktadır. Ülkeler bazında incelediğimizde İngiltere’nin devrim nitelikli gelişmelere çoktan imza atmış olduğu, Fransa’nın hala bir bütünlüşme arayışında olduğu göze çarpmaktadır. Bu yüzyılda tarıma olan yoğun ilgi iletişime dair söylemlerin eksik kalmasına sebebiyet vermiştir. Yine Fransız görüşünde hâkim olan düşüncenin içeriği iletişimin gelişme aracı olarak da görülmesidir. Bu sıralarda sıklıkla duyulan bir söylem de özellikle 19. Yüzyılda yaygınlık kazanan “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” liberal görüşe ait olmakla beraber özellikle fizyokratlar okulu tarafından türetilmiş bir cümledir. Hedefte iletişim yollarının Çin’e benzetilmesi yer almaktadır. Konu ile ilgili olarak François Quesnay’in söylemleri de dikkate değerdir. 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde bir bütünsellik yaratmak amacıyla akış özgürleşmesi konusu gündeme gelmiş ve 1789 devriminin yaşanması da hızlıca bir birliktelik oluşturma fikrini desteklemiştir. 1793 yılında da bir uzaktan iletişim sistemi olan optik telgrafın Claude Chappe tarafından gündeme getirilmesi de askeri isteklere cevap veren iletişim alanındaki bir gelişme olarak öne çıkmaktadır (Mattelart, 2013, s. 11-13).

İletişimin bilimsel anlamda bir yer edinmesi başlangıçta askeri istekler doğrultusunda olduğu gibi günümüzde çok farklı amaçlarla kullanılan internetin de askeri amaçlara bağlı olarak geliştirildiği bilinmektedir. Günden güne gelişen ve teoriler ile anlamlandırılan iletişimde teknolojinin kolaylaştırıcı bir etkisi var gibi görünse de bireysel düşüncenin yaygınlaşması, yabancılaşma vb. olumsuz etkilere de davetiye çıkartmaktadır.

Pozitivist Perspektifin İletişim Kuramlarına Etkisi

Pozitivist perspektif iletişim bilimi içerisinde çeşitli yaklaşımların gündem konusu olmasını sağlamaktadır. Sosyal bilimler alanına katkıları bilinmekle beraber iletişim biliminin de diğer bilimlerden farklı bir alan olarak algılanmasını sağlamıştır. İletişim alanına yönelik olarak geliştirilen kuramların bu bilim dalının bağımsızlığına büyük etkileri olmuştur. Genel olarak sosyal bilimlerin tümüyle felsefeden ayrışması pozitivist yaklaşım ile olmuştur ve özellikle 20. yüzyılda iletişim ile ilgili yöntemsel çalışmaların yapıldığı bilinmektedir (Karagöz, 2010, s. 144). Bu yüzyılın ilk onluk dilimlerinde Amerika ve Avrupa’da kitle iletişim çalışmaları ile şekillenen iletişim araştırmaları “ikna edici iletişim” üzerinden yoluna devam ederek bu alandaki çalışmaların temelini

oluşturmuştur. İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar “Öteki Kuram” adı altında ilk bilimsel yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır ve bunları da “tutucu ve liberal” sıfatları ile açıklama yoluna gitmişlerdir. Yaklaşımların bu şekilde isimlendirilmesinde Amerika ve Avrupa’da şiddetlenen işçi hareketleri ve kitle ayaklanmaları etkili olmuş ve bir denetim ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Habermas’a göre de pozitivist perspektif ışığında şekillenen bilimsel bilgi denetim sağlayan bir etkiye sahip olacaktır. Pozitivist perspektif kitlelerin güdümlenmesi ve kontrol edilebilmesi açısından Erdoğan ve Alemdar’a göre etkili olmakla beraber bunu da “ön kestirim” yoluyla gerçekleştirmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar görülen pozitivist yaklaşımlar kitlelerin manipülasyonu için gerekli özellikleri bünyesinde barındırmaktadır (Karagöz, 2010, s. 145-146).

Pozitivist yolda iletişim çalışmalarının ilerlemesi yönünde ilk temel katkıların Chicago Okulu tarafından yapıldığı bilinmekle beraber bu araştırmalara katkıda bulunan önemli isimler Charles Cooley, Herbert Mead ve John Dewey vb. olarak gösterilmektedir. Judith Lazar’ın da özetle ifade ettiği üzere Chicago Okulu düşünürlerine göre iletişim sadece ileti naklinden ibaret bir eylem olmamakta, kültür oluşturan simgesel bir süreç olarak da öne çıkmaktadır (Karagöz, 2010, s. 146-147).

Lazarsfeld’in Ampirik Kuramı

Tarihsel bir süreç içerisinde iletişim kuramları incelendiğinde medya ve izleyiciye yönelik gerçekleştirilen ampirik araştırmaların toplumsal eyleme yol açarak kuramlar arasındaki mesafeyi arttırdığından bahsedilmektedir. Bu araştırma kaynağını Chicago Okulu’ndan ve Amerikan pragmatizminden almaktadır.

Pozitivist perspektife dayalı iletişim kuram ve yaklaşımlarının geliştirilmesinde Paul Felix Lazarsfeld’in ve matematik biliminden hareketle gerçekleştirdiği ampirik çalışmaların önemi büyüktür. Büyük ve önemli topluluklar ile yalnızlaşan toplum ve medyanın mutlak gücünün geldiği noktanın test edilmesi için çeşitli ampirik araştırmalarda bulunan Lazarsfeld, etki kuramının da önünü açmaktadır. Frankfurt Okulu temsilcileri gibi Amerika’ya sürgüne zorlanan Avusturyalı düşünür, medya ile ilgili önyargıların masaya yatırılması konusunda ve Viyana’da bulunmuş olduğu çevrenin de etkisinde kalarak topladığı enformasyon ile davranış çözümlemelerine yönelik araştırmalarda bulunmuştur. İletişimde sayısal veriler ışığında hareket etmek isteyen düşünüre göre; kavramlar matematiksel kodlara çevrilerek işlenebilmektedir. Medya sorunlarının çoğu belgelendirilmemiştir ve bilimsel etkinlikler deneysel düzenlemeler gerektirmektedir (Maigret, 2014, s. 98-99). Lazarsfeld’in olduğu kadar Lasswell’in ve dönemin çoğu toplumbilimcisinin August Comte ideolojisini de baz alarak yaptıkları çalışmalar iletişimin multidisipliner yapısına uygun düşmektedir. İletişim kuramlarının kalbi niteliğindeki çalışmalar Pozitivist perspektif üzerinden incelendiğinde Lazarsfeld’in “Ampirik Ekol” Kuramı ve benzer kuramlar dönemin iletişim çalışmalarına öncülük etmiştir. Lazarsfeld ve onunla paralel düşünce yapısına sahip düşünürlerin “Vienna Circle” adı altında oluşturdukları grubun benimsediği mantıksal ampirizm belli bir dönemin egemen ideolojisi olmuştur. Her şeyi matematiksel bir mantıkla açıklamak isteyen Lazarsfeld’e göre ampirik deney ve mantıksal değerlendirme bilginin kaynaklarıdır (Erdoğan, 2005). Buradan da anlaşıldığı üzere dönemin endüstrisine belli bir süre

ampirik bilim hizmet etmiştir.

Sonraki dönemlerde de çeşitli iletişim kuramları farklı felsefi ve sosyolojik temellere dayandırılarak ve dönemin koşullarına uygun olarak üretilmiştir. Kuramların anlaşılması için kuramcılarının bakış açılarının ve felsefi yönlerinin derinlemesine anlaşılması gerekmektedir. Pozitivist perspektifte geliştirilen kuramların iletişimin objektif yönünü vurgulamak istediği çok açık olmakla beraber somut olanda bu denli ısrarcı davranış sergilemek ve dolayısıyla soyut olguların hiçe sayılması yorumlayıcı perspektifin doğuşuna sebep olacaktır (Karagöz, 2010, s. 148-152).

Yorumlayıcı Perspektif ile Geliştirilen Kuramlar

Alman felsefeci Immanuel Kant'ın iletişimde yorumlayıcı perspektif ile kuram geliştirme konusunda pek çok kapı açtığını söylemek mümkündür. Kant'ın idealizmi genel olarak sosyal olaylar üzerinde etkili olmuştur ve olayların anlamlandırılması ve doğru yorumlanmasına katkı sağlamıştır. Max Weber de bu yolda Kant'a eşlik etmiştir. Descartes'ın tek akıl ile evren yorumlamalarına karşılık ikili akli öneren Kant iki farklı evrenin varlığına dikkat çekmektedir. Bunlardan biri maddi evren iken diğeri de “numenal” evrendir. Fenomenal evreni aşarak ulaşılan numenal evrende zihindeki mevcut kalıplardan farklı şeylere ihtiyaç duyulmaktadır. Numenal evreni keşfedilmesi mümkün olmayan bir “iç ses” olarak yorumlayan Kant, pratik aklın numenal olanı hissedebileceğinden bahsetmektedir. Bu hissedilen değerlere örnek olarak ahlak, adalet vb. kavramlar verilebilmektedir. Kant'ın bu yaklaşımı, düalist akıl anlayışının gündeme gelmesine ve Descartes'tan kalma tek boyutlu Fransız Rasyonalizmine ilaveten toplumun anlamlandırılmasına yönelik manevi akıl söyleminin de yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Karagöz, 2010, s. 154-155).

Max Weber de kuramsal bir çözümleme yaparken tek boyutlu genellemeleri reddederek olayların sadece nedensellik zincirine bağlı kalınarak anlaşılamayacağını altını çizmektedir. Özellikle kavramaya çalışılan geçmiş bir olay ise; bunun gerçek rasyonalitesini bulmaya çalışmak için ince düşünülmüş bir zihin sürecinden geçmek gerekmektedir (Weber'den akt. Karagöz, 2010, s.156). Weber'in kuram oluşturma süreci özetlendiğinde; başlangıçta tarihe başvurularak olaylarda yakalanan ikili rasyonalitenin senteze sokulması ve kuramsallaştırılması göze çarpmaktadır. Pozitivistlerin kendi rasyonaliteleri ile dönemin rasyonalitesi ilk incelenenler konumundadır. Weber'e ait olan bu yaklaşım yorumlayıcı perspektifin anlamlandırılması açısından önemli görülmektedir. Burada anlamak ile kastedilen de farklı dönemlerdeki farklı rasyonaliteleri açığa çıkararak bir senteze ulaşmaktır. Ancak bu şekilde derinlemesine bir anlama gerçekleşir ve sosyal olayların altında yatan farklı olgular açığa çıkartılabilir.

Pozitivist perspektifte karşılaşılan problemlere çözüm arayışının, yorumlayıcı perspektifin açıkladığı farklı metodolojik boyutları ortaya çıkardığından söz etmek mümkündür. Thomas Khun bu durumu “bilimsel devrim” olarak açıklarken sosyal bilimlerde bütünün parçalanma isteğinin altını çizmektedir. Bu aynı zamanda rakip perspektiflerin birbirlerini yıkmaya çabası olarak da görülebilmektedir. Bu hususta yorumlayıcı perspektife dair ilk önemli gelişmelerin post-pozitivist görüşler ile yaşandığını söylemek yanlış

olmayacaktır. Pozitivizmden bunaların yeni temel arayışları için 20. Yüzyılın ortalarına bakmak gerekmektedir. Thomas Khun'un katkıları post pozitivizme olmakla beraber yorumlayıcı perspektifin de önünü açmıştır (Karagöz, 2010, s.158-159).

Marksist Eleştirel Bakış ve Frankfurt Okulu Bağlamında Geliştirilen Kuramlar

Eleştirel perspektifte geliştirilen kuramlarda pozitivist ve yorumlayıcı perspektifin sorunları incelenmekte ve buna karşılık çözümleyici yeni yöntemler ortaya konmaktadır. Eleştirel kuramlardan bahsederken Karl Marx ilk akla gelen isimlerdendir. Bu konunun sürekli olarak gündeme getirildiği çevre de Frankfurt Okulu olarak tanımlanabilmektedir. Özellikle bu okulun ikinci dönem düşünürleri olan Habermas ve Giddens'in da düşünce sistemleri dikkate değerdir (Karagöz, 2010, s.187).

Genel anlamda sosyoloji alanındaki yeniliklerin denk düştüğü zaman dilimi incelendiğinde özellikle Fransız Devrimi ve sonrasını kapsayan dönem öne çıkmaktadır. 17. yüzyıldaki Ticaret Devrimi ve ortaya çıkan burjuvazi sınıfına karşılık, Sanayi Devrimi ile proletarya-işçi sınıfı gündeme gelmektedir. 19. yüzyıl da bu iki sınıfın tartışmalarına sahne olmaktadır. Her sınıfın kendi sloganı ve vermek istediği farklı bir ileti ortaya çıkmaktadır. Sosyal bilimlere olan gereksinim toplumu yorumlama isteği ile giderek artmıştır. August Comte'u takip eden sosyalistler proletaryayı gözlemlemişler ve Marx'ın çerçevesine sadık kalarak çeşitli düşünceler üretmişlerdir. Marx'ın materyalist felsefesi pozitivist eğilimleri beraberinde getirmiştir ve sonrasında bunu da aşan bir tavır sergileyerek sınırları ortadan kaldırmıştır. Buradan yola çıkarak eleştirel kuramların yapısal olarak yorumlayıcı perspektifi aşan yaklaşımlar ortaya attığından ve Frankfurt Okulu ile bu yaklaşımların somutlaştığından bahsetmek mümkündür (Karagöz, 2010, s.188-189).

Kişilerin kendilerini düşünmekten alıkoymadığı medyanın aldatıcı olup olmadığı ve diğer medya eleştirileri Theodor Adorno ve Max Horkheimer'in Eleştirel Kuram'ında titizlikle ele alınmıştır. Ele alınan medya çeşitli savlarla reddedilirken kendisinin ideolojik egemenlik sağlayacağına inanılır. Kitle medyasının yolunu açtığı kültürel egemenlik kuramı ile birlikte medya ve toplumsal eşitsizlikler konusu masaya yatırılır. 1923'te kurulan ve Yahudi düşünürlerden oluşan Frankfurt Okulu'nun öncüsü ve liderlerinden biri Theodor Adorno olmakla beraber, çoğu düşünürün, dönemin Nazi hareketleri sebebiyle 1933 senesinde Cenevre ve bir sene sonra New York'a gitmek zorunda kaldıkları bilinmektedir. Kitle Kültürünün eleştirel görüşünün ana hatları ile belirtilmesi Horkheimer ve Adorno tarafından üstlenilmiştir. "Kitle Kültürü" tamlamasının kullanılması 19. Yüzyıl sonlarına doğru yaygınlık kazanmış ve kitle kavramı kalabalık kavramı ile anlamdaş gibi ele alınmıştır. Eleştirel Kuram'ı geliştiren Adorno ve Horkheimer için tekniğin hayatın her alanına yayılması ve ticari menfaate dayalı ilişkiler modern zamanın temel özellikleri konumundadır (Maigret, 2014, s. 85-86). Kitle insanı yalnızdır ve toplumsal ilişkilerden kopuk yaşamaktadır. Endüstri toplumunun bireylerine psikolojik anlamda acı çektiği bilinmekte ve büyük toplum kuruluşları da rekabet hissinin etkisinde bölünmektedirler. Bireyler kamusal evren karşısında korunmasızdırlar. Bu durum Alman düşünür Hannah Arendt tarafından da açıklığa kavuşturulmuş ve toplumsal kuralsızlık ve köksüzlüğün olduğu

yerde despotizmin varlığı özellikle totalitarizm kuramında kaçınılmaz görülmüştür. Kendi kendine bırakılan bireylerde köklerinden ayrılarak yabancılaşma ve medyanın yönlendirmesi ile hareket etme görülürken bu yönlendirme medyanın baştan çıkarma yöntemi ile gerçekleşmektedir. Bu konu Hitler'in liderlik örneği üzerinden pekiştirildiğinde; dönemin liderinin radyo yayınlarında, karizmasını kullanarak yaptığı konuşmaların tekrar tekrar verilmesi onun gücünü somut olarak ortaya koymasına yardımcı olmaktadır. Kitle kültürünün mekanikleştirilerek ifade edilmesi olan "kültür endüstrisi" kavramında, bireyin yargılama süreci üzerinde bir etkiye sahip olmakla beraber zihni durgunlaştıran boş zaman etkinlikleri ile doludur (Maigret, 2014, s.87).

Eleştirel kuram medya araştırmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu alan içerisine ideoloji fikrinin eklenmesini sağlamıştır. Böylelikle tarih ve iletişim de birbirleri ile ilişkilendirilmiştir. Marx'ın ekonomi ile ilgili görüşlerinin kültür alanına kaydırılması Eleştirel Kuram sayesinde gerçekleşmiştir. Burada bahsedilen kültür menfaatten uzak bir sanat olmaktan ziyade ekonomi ve politikaya da bağlıdır. Ekonomi bir altyapı olarak kültürü de belirleyen konumundadır. Medya ile uyuşturucuyu birbirleri ile karşılaştıran Eleştirel Kuram'da ikisinin de ortak yarattıklarının coşku ve duyusuzluk olduğu savunulmaktadır. Medya ile Marx'ın din olgusu ile ilgili görüşü de örtüşmekte ve medya adeta toplumun yeni afyonu olarak gözlemlenmektedir. Bu noktada bireylerin kendi kendilerine yabancılaşmalarına bilinçli ya da bilinçsizce katkıda buldukları görülmekle beraber, zevk duygusunun kişiye geçici de olsa hayatın gerçeklerini unutturarak yazgılarına razı olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir (Maigret, 2014, s. 88-89).

Medyada Etki Kuramı ve Demokratik Ortam

18. yüzyılda Amerika'da ve Fransa'da geliştirilen devrimci fikir hareketleri yüzyıla yakın bir süre medya ile iyi ilişkiler yürütülebileceğini kanıtlar nitelikte olmuştur. Basın bu süre zarfında parlak fikirlerin temeli gibi görülmüştür ve çoğulcu bir haber üretim aygıtı olarak yansıtılmıştır. 19. Yüzyılda da medyaya ilişkin çeşitli ütöpik fikirler ortaya atılmıştır. Fransa'da 1881 senesindeki düşünce ve basın özgürlüğüne ilişkin yasa ile kitle iletişim araçları demokratik ortamın inşası için son derece önemli aygıtlar konumundadır. Ancak bu yüzyılın sonlarına doğru medyanın seçkin sınıf dışında kalanlara da seslenmesiyle ve endüstri alanındaki gelişmeler kaygı verici bir biçimde ilerlediğinde medyanın ilerlemesi bir manipülasyon aracının ilerlemesi gibi görülmeye başlar ve korku ortamı yaratılır. Etki kuramına odaklanmış düşüncelere göre medya hipnotik bir etkiye sahip olmakla beraber halkı yönlendirirken sanki bunu bireyin kendi görüşüymüş gibi göstermekten de geri durmamaktadır (Maigret, 2014, s.69-70).

Kullanımlar ve Doymalar Kuramı ile Yeni Medya

Kullanımlar ve doymalar yaklaşımına göre kitle iletişim araçları ile ilişki içerisindeki aktif izleyicinin bu araçları ne şekilde ve ne çeşit ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanacağı kilit önem taşımaktadır. Kişinin ihtiyaçlarının kitle iletişim araçlarıncı karşılanıp karşılanmadığının ya da ne kadarına cevap verilebildiğinin araştırıldığı bir yaklaşımdır. Buradan da anlaşılacağı üzere bireyler yeni medyaya karşı açık bir tutum

sergilerler ve medyanın kendilerine sundukları içerisinde faydalı bulduklarını alıp kullanırlar. Etki kuramında ise bunun tersi bir durum söz konusudur. Burada medyanın izleyiciye verdiği ne ise o kullanılmaktadır. Medya burada bilirkışı konumundadır ve izleyicinin ne isteğini önceden sezerek ona göre ileti aktarımında bulunmaktadır. Etki kuramına göre izleyici hiçbir araştırmaya gerek duymadan, güvensizlik sorunu yaşamadan bu bilgileri kabul etmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımındaki, medyadan izleyicinin ihtiyaçlarına yönelik seçimler yapması etki kuramında geçerli değildir. Kullanımlar ve doyumlar kuramı üzerinden araştırma yapan iletişimciler; kullanıcıların ihtiyaçları doğrultusunda ne çeşit araçlara yöneldiklerini anlama ihtiyacı hissetmektedirler. Bu kurama farklı yorum getiren araştırmacılar da bulunmaktadır; örneğin işlevselci kurama göre kitle iletişim araçları gündelik hayatı kolaylaştırmakta, gerek dolaylı gerekse de doğrudan gereksinimlerin karşılanmasında etkili olmaktadır. Katz ve Blumler akademik araştırmalarda bulunarak kitle iletişim araçlarının bireylerin ihtiyaçlarına cevap veren niteliklere sahip olduğunun altını çizmekte ve kişilerin arzuları doğrultusunda bu araçlara yöneldiklerini savunmaktadırlar (Güngör, 2013, s.122-123). Lazarsfeld'in Katz'a devretmiş olduğu iki aşamalı iletişim akışı kuramından yola çıkılarak gerçekleştirilen bir araştırmada kişilerin seçimlerindeki belirleyiciler araştırılmıştır. Burada kişilerarası ilişkilerin medyadan üstün olduğu sonucu elde edilmekle beraber medyanın sınırsız güç sahibi olduğu söylemi de araştırmalar sonunda çürütülmüştür (Maigret, 2014, s.104). Medyanın etkileri doğrudan olmamakla beraber belli sınırları bulunmaktadır. Bu iki düşünürün araştırmalarının etkisi 1960'lara kadar sürmüştür.

Kullanımlar ve doyumlar açısından düşündüğümüzde geleneksel kitle iletişim araçlarının yaptığı görevlerin zaman içerisinde alt yapısı internet olan yeni enformasyon teknolojileri tarafından ele geçirilmesi göze çarpmaktadır. Etkileşimin interaktif şekilde ilerlemesi ve bu bağlamda Web 2.0 paradigmasının kolektif düşünmeyi tetikleyici yeni imkânlar doğurduğu bilinmektedir. Bu tabanda ortaya çıkan sosyal uygulamaların daha açık ve demokratik bir ortamdan bahsedilmesi için uygun zemin hazırladığının altı çizilmekte ve internetin salt enformasyon alımı için değil içerik paylaşımı için de kullanılması onun özelliklerini çok yönlü kılmaktadır. Yeni medyanın bireylerin farklı kültürlere entegre olmasını kolaylaştırdığından da bahsedilmektedir (Akçay, 2011, s.138). Bu olumlu özelliklerin yanında kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının beraberinde medya bağımlılığı da hızlıca yayılma göstermektedir. Kullanımlar ve doyumlar aslında çok büyük bir oluşumun küçük bir parçasını oluşturmakta ve bu doğrultuda bireyin ihtiyaçlarına yönelik incelemeler gerçekleştirilmektedir. Yolunu açtığı medya bağımlılığı ise birey düzeyinden öte düzey içi ilişkileri ve sistemleri mikrodan makroya incelemektedir (Grand vd. den akt. Işık, 2009, s.32). Kuramın amacı medyanın etkisinin değişkenliğinin altında yatan sebeplerin ortaya konulması ve bunun birey ve medya ilişkisi çerçevesinde ele alınmasıdır. İçinde bulunduğumuz çağın önemli bir parçası olan medya sistemi dönemsel olarak birey üzerinde daha güçlü ya da daha zayıf etkiler bırakabilmekte ve bunun derinlemesine incelenerek bir sebep ve netice zincirinin ortaya konması için kuramlar devreye girmektedir. Enformasyon toplumunun da ihtiyaç yegâne etmen budur (Dinçerden, 2018, s.184).

Sonuç

Sosyal Bilimler yönünden özgürleşme hareketi, Chicago Okulu'nun kurulduğu dönemlere denk gelmekte ve bu dönem aynı zamanda basının güçlü olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. Sosyal Bilimler alanındaki kuramlarla ilgili Karl Raimund Popper'in getirmiş olduğu açıklamalar önem taşımaktadır. Raimund'a göre kuramların temelinde evreni sarmalayıp, hakimiyet kurarak açıklama yapılması fikri yatmaktadır. İletişim alanındaki kuramların ortaya çıkışı, 1930'lu yıllarda Amerika'da farklı disiplinler tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte başlamıştır. "Pragmatik Bunalım" olarak adlandırılan dönem içerisinde, iletişim alanındaki çalışmalarda bir durgunluk meydana gelmiştir. İletişim kuramları yönünden ilk adımın iş bölümü olduğu bilinmektedir. Adam Smith tarafından söylenen "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" sözü hedefte iletişim yollarının Çin'e benzetilmesini baz almaktadır.

Bilindiği üzere; pozitivist perspektif, iletişim bilimlerinde farklı yaklaşımların ortaya çıkması yönünde önem taşımaktadır. Çünkü, sosyal bilimlerin tamamıyla felsefeden ayrışması pozitivist yaklaşım sayesinde gerçekleşmiştir. 20. yüzyılda kitle iletişim araçları ile şekillenen iletişim araştırmalarına bakıldığında "ikna edici iletişim" in bu çalışmalara temel teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. İletişim kuramlarına verilen isimler ise; Amerika ve Avrupa'da gerçekleşen işçi hareketleri ve kitle ayaklanmalarından kaynaklanmaktadır.

Pozitivist yönde iletişim çalışmalarının ilerlemesi de Chicago Okulu'nun öncülüğünde başlamıştır. Lazarsfeld'e göre; kitle iletişimiyle ilgili girişimlerde, araştırmanın içeriğinden çok yöntem üzerinde durulması gerekmektedir. Lazarsfeld'in Amerika'da kurduğu ampirik gelenek kısa zamanda egemen hale gelmiştir. Bu durum beraberinde, Chicago Okulu geleneğinin iletişim alanında kaybolup gitmesini beraberinde getirmektedir.

Kant'ın da iletişim konusunda yorumlayıcı perspektif ile kuram geliştirme konusunda pek çok kapı açtığı söylenebilmektedir. O'nun görüşleri olayların doğru yorumlanması ve anlamlandırılmasında önemli katkılar sağlamaktadır. Yorumlayıcı perspektifin anlamlandırılması bakımından, Weber'e ait yaklaşım önem taşımaktadır. Weber'in yaklaşımı, sosyal olayların altında yatan farklı olguların açığa çıkartılmasını açıklar niteliktedir. Yorumlayıcı perspektife dair ilk önemli gelişmeler, post-pozitivist görüşler ile meydana gelmiş; bu hususta Khun'un görüşleri, post-pozitivizme olduğu kadar yorumlayıcı perspektifin de önünü açmıştır.

Sosyoloji alanındaki yeniliklerin denk geldiği dönem Fransız Devrimi ve sonrasını kapsayan döneme rastlamaktadır. Marx'ın materyalist felsefesi pozitivist eğilimleri beraberinde getirmekte ve Frankfurt Okulu ile yaklaşımlar somutlaşmaktadır. Frankfurt Okulu'nun öncülerinden olan Adorno ve Horkheimer , kitle kültürünün eleştirel görüşünün ana hatları ile belirtilmesini üstlenmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyıl sonlarına doğru "kitle kültürü" tamlamasının kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

Medya araştırmaları alanına ideoloji fikrinin eklenmesi, eleştirel kuram ile gerçekleşmiştir. Medya ile uyuşturucuyu birbirleri ile karşılaştıran Eleştirel Kuram'a göre ikisinin de ortak yarattıkları coşku ve duygusuzluktur. Bu noktada bireyler

kendi kendilerine yabancılaştıkları gibi, zevk duygusu kişiye geçici de olsa hayatın gerçeklerini unutturmakta ve mevcut durumlarına razı olmalarını sağlamaktadır.

19. yüzyılda da medyaya ilişkin ütopyik fikirler ortaya atılmaya devam etmektedir. Bu dönemde kitle iletişim araçları, demokratik ortamın inşası için son derece önemli aygıtlar olarak kabul görmüş; ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, medyanın seçkin sınıf dışında kalanlara da seslenmesiyle birlikte, medya bir manüpülasyon aracı olarak görülmeye başlanmış ve bu durum da korku ortamının yaratılmasına sebep olmuştur.

Kitle iletişim araçları ile ilişki içinde olan aktif izleyicinin bu araçları hangi amaçla kullandığı kilit önem taşımaktadır. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı, bireylerin ihtiyaçlarının kitle iletişim araçlarının karşılanıp karşılanmadığını ya da ihtiyaçlarının ne kadarına cevap verilebildiğini araştırmaktadır. Bu noktada, bireyler medyanın kendilerine sunduklarından faydalı bulduklarını alıp kullanmaktadır. Etki kuramında ise tam tersi bir durum söz konusu olmaktadır. Burada medya izleyicisi kendisine verilenle sınırlı kalmaktadır. Etki kuramına göre, medya izleyicinin ne istediği önceden sezerek, herhangi bir araştırmaya gerek duymaksızın ileti aktarımında bulunmaktadır. Bu kurama göre kitle iletişim araçlarının bireylerin ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda kişiler kendi arzuları doğrultusunda bu araçlara yönelmektedir. Geleneksel kitle iletişim araçlarının gerçekleştirdiği görevler, zamanla internet alt yapılı yeni enformasyon teknolojileri tarafından ele geçirilmektedir.

Sonuç olarak, interaktif ortamların ortaya çıkmasının sonucunda kollektif düşüncenin tetiklenmesi söz konusu olmuştur. Aynı zamanda interaktif ortamlar, daha açık ve demokratik bir ortamdan bahsedilmesi için uygun zemin hazırlamaktadır. Yeni medya, bireylerin farklı kültürlere entegre olmasını kolaylaştırmak gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı gibi, medya bağımlılığı da hızla yayılmaktadır.

Kaynakça

- Akçay, H. (2011). Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Gümüşhane Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 33, 137-162.
- Altun, F. (2006). M. McLuhan ve J. Baudrillard'ın Medya Kuramlarının Karşılaştırmalı Çözümlemesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dinçerden, E. (2018). Enformasyon Sistemleri Yönetimi Perspektifinden Kurumsal Örgüt Kültürü. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 11 (1), 179-189.
- Güngör, N. (2013). İletişim – Kuramlar Yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Işık, U. (2009). Medya Bağımlılığı Teorisi Doğrultusunda İnternet Kullanımının Etkileri ve İnternet Bağımlılığı. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 28, 29-55.
- Karagöz, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Kuram Oluşum Süreci ve İletişim – İletişim Kuramlarının Felsefi Sosyolojik Dayanakları, İstanbul: Derin Yayınları.

- Maigret, E. (2014). Medya ve İletişim Sosyolojisi (Çev. Yücel, H.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mattelart, A., Mattelart, M. (2013). İletişim Kuramları Tarihi (Çev. Zillioğlu, M.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Mutlu, E. (2005). Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Rosengren, K. E. (2000). Communication: An Introduction. Londra: SAGE.
- <http://www.irfanerdogan.com/makaleler4/lazarsfeld.pdf> (Erişim Tarihi: 25.11.2015)

YÜZEYSEL SERAMİK SÜSLEMELERİN SANATSAL DEĞERLENDİRMESİNE YÖNELİK YENİ KRİTERLER

Lale AVŞAR¹, Mezhahir E. AVŞAR²

Özet

Sanatsal seramikler Çanak-Çömlekli Neolitik Çağdan itibaren üretilmekte, farklı boya türleri ve tekniklerle süslenmektedirler. Ait oldukları kültürün estetik değerlerinden süzülerek ortaya çıkan seramik süslemelerin o kültüre özgü olan yönlerinin yanı sıra tüm kültürlerde ortak seyredilen bazı evrensel yönleri de mevcuttur. Süslemelerin kavramsal içeriğiyle ilişkili olan bu evrensel hususlar sanatsal *tasarım* veya *kompozisyon* kavramlarını anlam içeriği dâhilinde yer alır. Sanat ve Sanat Tarihi literatürüne henüz daha yeni dâhil edilen bu terimler araştırmamızda yüzeysel süslemeler kapsamında ele alınmış, süsleme problemi ise süslemede *çerçeve ilkesi* ve *kompozisyon* şemalarıyla sınırlı tutulmuştur.

Öncül nitelik taşıyan bu temel araştırmada güdülen amaç, sanatsal seramiklerin süsleme açısından değerlendirilmeleri ile tanımlamalarında kullanılan kriterlere yenilerinin eklenmesi ve bu sayede süsleme eylemine daha kavramsal bir yaklaşım kazandırmak olmuştur. Araştırma neticesinde ortaya çıkan varsayım, ileri sürülen bu yeni *değerlendirme kriterlerinin* sadece seramik malzemeyle sınırlı kalmadığı, diğer türden malzemelere yönelik de kullanılabilirliğiyle ilişkilidir.

Anahtar kelimeler: Yüzeysel seramik süsleme, Süsleme çerçevesi, Süslemede kompozisyon şemaları.

THE NEW CRITERIA FOR ARTISTIC EVALUATION OF SURFACE CERAMIC DECORATIONS

Abstract

Artistic ceramics have been being produced since the Pottery Neolithic Period and decorated with different paint types and techniques. Ceramic decorations emerge by filtering from the aesthetic values of the culture they belong to. However, in addition to their aspects specific to that culture, they have also some universal aspects that are common in all cultures. These universal issues that are related to the conceptual content of the decorations are involved in the meaning content of the concepts of artistic *design* or *composition*. These terms, which have just been included in Art and Art History literature, have been discussed in the scope of surface decorations in our research and the decoration problem has been limited to the frame principle in the

1. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Seramik Tasarım Bölümü
laleavsar@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-8980-9767

2. Prof. Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
mezhahiravsar@yahoo.com ORCID ID: 0000-000

decoration and *composition schemes*.

The purpose of this research that has a pioneering feature is to add new ones to the criteria used in the evaluation and identification of the artistic ceramics in terms of decoration and to bring a more conceptual approach to the decoration activities through this way. The assumption emerging as a result of the research is related to the fact that these new evaluation criteria are not only limited to ceramic materials, but they also have usability for other types of materials.

Keywords: Surface ceramic decoration, Decoration frame, Composition schemes in decoration

Giriş

Sanat Tarihi bilim dalının ana malzemesini oluşturan tarihi eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde uygulanan yöntemler, Sosyal Bilimlerde genel kabul gören bilimsel araştırma teknikleri tarafından belirlenmiştir (Karpuz, 2004). Bilimsel yaklaşıma uygun nesnel ve kapsayıcı davranışın uygulanmasını sağlamak için oluşturulan bu tekniklerin, sürekli artmakta olan bilgi birikimiyle beraber gelişerek budaklandığı ve derinleştiği bir gerçektir. Bu gelişmeler, çeşitli aygıtların kullanımıyla gerçekleşen tetkik yöntemlerinde çok daha hızlı ve belirgindir. Sanat Tarihi araştırmalarında söz konusu seramik olduğunda kimi ortak hususların yanı sıra seramik malzemenin ve üretiminin karakterinden ileri gelen bazı özel yönlerin değerlendirilmesine ihtiyaç duyulur.

İlgili kaynaklara baktığımızda, arkeolojik buluntu veya tarihi nesne olarak ele geçen seramik ürünlerin araştırılmasında *görsel inceleme*, *arkeometrik karakterizasyon* ve *istatistik değerlendirme* şeklinde üç farklı türden tetkiklerin uygulandığını görebiliyoruz (Rice, 1987, s. X-XII; Ökçe, 2002, s. 5). Sosyal bilimlerde nispeten yakın zamanlarda kabul görmeğe başlayan istatistik yöntemler çok sayıda verilerin “toplanması, sınıflandırılması, çözümlenmesi ve sonuçların yorumlanması” sağlamak adına uygulanmaktadır (Saraçbaşı ve Kutsal, 1987, s. 1-3). Bu yöntem hem arkeolojik buluntuların genel sayısal değerlendirilmesi hem de seramik bünyelerin arkeometrik analiz sonuçlarının karşılaştırılması incelenmesi sırasında tatbik edilebilir.

Seramik malzemenin mineralojik ve kimyasal içeriği, porozitesi, bünyenin sertlik ve homojenlik değeri gibi birtakım kimyasal ve fiziksel niteliklerin tespitine yarayan arkeometrik karakterizasyon yöntemleri ise çeşitli aygıtlar tarafından yapılmakta ve alan uzmanlarınca değerlendirilmektedir (Rice, 1987, s. 309-448). Çok sayıda sayısal verilerden oluşan arkeometrik analiz sonuçlarının anlaşılandırılması için gereken uzmanlık dalı seramik mühendislik alanı kapsamına girmekle birlikte söz konusu malzemenin ait olduğu tarihi, kültürel ve coğrafi çerçeve konusunda da bilgi birikimine gereksinim duyar.

Yukarıda sözü geçen bilimsel araştırma yöntemleri dışında bilinen en erken analiz şekli ise tamamen algı duyularımıza bağlı olan görsel inceleme ve temasa dayanmaktadır. Arkeolojik verilerle bağdaştırılarak yürütülen “eksiksiz belgeleme, ayrıntılı tanımlama, mantıklı gruplandırma” işi sayesinde hem seramik bulguların ilk incelemesi ve

tanımlaması hem de olası kültürel kimlik ve tarih saptaması yapılmaktadır (Ökse, 2002, s. 5). Bu sonuçların belirlenmesi için uygulanan incelemeler ise daha çok nesnelere sanatsal nitelikleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Araştırmamızın konusu da işte bu niteliklerin değerlendirilmesi ve tanımlanmasına yarayan mevcut bilimsel kriterlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesiyle ilişkilidir.

Sanatsal Değer Tanımlanması

Bilindiği üzere Sanat Tarihi biliminin apriori kabul ettiği varsayıma göre araştırma konusu olan malzeme hem maddi hem de sanatsal içeriğe sahiptir. Mercek altına alınan malzemenin bu ikili hüviyeti bilimsel araştırmaları da iki farklı koldan ilerletmeye yönlendirmekte, incelemelerin bir kısmının maddi kimlik, diğerinin ise estetik içerik üzerine yoğunlaştırmayı gerektirmektedir. Nesnelere maddi kimlik belirlenmesine gereken verilere yukarıda bahsi geçen bilimsel araştırma yöntemlerinin büyük bir bölümü sayesinde ulaşılır. Malzemenin fiziksel, kimyasal, tarihsel yönlerine ve yapım tekniğine ışık tutan bu verilerin tanımlama sırasındaki ifadesi de önceden belirlenmiş kriterler vasıtasıyla karşılık bulmaktadır. Bunlar *çamur türü, hamur niteliği, cidar kalınlığı, bünye rengi ve sertliği, astar ve sır mevcudiyeti, boya türü ve süsleme tekniği* şeklinde çok sayıda kalemlerden oluşmaktadır.

Söz konusu sanatsal nitelikler olduğunda ise elimizde bulunan kriterlerin kısıtlı sayısı ve içeriği çok daha sınırlı alanda hareket kabiliyeti sunmaktadır. Açığını söylemek gerekirse bu kriterlerin *form ile renk tanımlaması ve motif analizinin* ötesine gitmediği bir gerçektir (Karpuz, 2004, s. 86). Ara sıra ilgi gören *kompozisyon tanımının* ise kullanımını olumsuz, içeriği ise muallaktır.

Bu sırada seramik süslemelerin sanatsal içeriğine yönelik kullanılmakta olan *ikonografi* teriminin de anlam yelpazesine konumuzla ilgisi nedeniyle değinmek gerekir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde Fransızcadan alındığı belirtilen ikonografi kelimesinin bir isim olarak “İkonların tanıtılması ve açıklanması” anlamı taşıdığı belirtilmektedir (E-kaynak: tdk.gov.tr). Kelimenin morfolojisiyle ilgili olan bu açıklama ve anlam, Sanat Tarihi literatüründeki kullanım şekliyle tam olarak örtüşmese de Sözen ve Tanyeli (2005, s. 112) sözlüğünde benzer anlam içeriğiyle karşılaşırız. Buna göre ikonografi dinsel yapılarda “standartlaşmış biçim düzenleri veya kalıpları” ifade eden veya onları inceleyen bir disiplindir.

Muhtemelen ilk Hıristiyan dini yapıtlarının incelenmesi sırasında ortaya çıkan bu terim (Küçük, 2015, s. 19-54) zamanla daha geniş anlam kazanarak tüm kalıplaşmış görsel öğe ve niteliklere yönelik kullanılmaya başlamıştır (Kuru, 2017, s. 69-93). Günümüzdeki bu kullanım aynı zamanda görsel nitelik ile sabit halde birleşen anlam içeriğini de ifade etmektedir (Esin, 2004). Bu nedenle olsa gerek kimi Türkçe kaynaklarda ikonografi yerine *anlambilim* terimiyle karşılaşılmaktadır (Bayazıt, 2011, s. 160). Dolayısıyla tarihi eserlerin irdelenmesinde kullanılan ikonografi terimi her ne kadar sanatsal içerikle ilişkili olsa da onu eser değerlendirme kriterleri düzeyine yükseltmek mümkün görülmemektedir. Mevcut anlam içeriğiyle *ikonografînin* görsel sanatlarda *tasvir dili* kavramı içinde bir alt başlık şeklinde yer alması daha makuldür (Avşar, 2017, s. 967-984).

Yukarıda sözü geçen ve tarihi seramiklerin sanatsal niteliklerine yönelik kullanılan mevcut değerlendirme kriterlerinin sayıca az olması hem tanımlamaların içerik yetersizliği hem de günümüz gerçeklerine yeterli karşılık vermemesi gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bu araştırmada söz konusu probleme çözüm arayarak bazı yeni değerlendirme kalemlerini ortaya koymak, içeriği ve gerekliliklerini açıklamayı hedefliyoruz. Öncül nitelik taşıyan bu tekliflerin daha geniş bir zeminde tekrar gözden geçirilmesi ve tartışılması geleceğe yönelik beklentiler içinde yer almaktadır.

Form ve Süsleme İlişkisi

Güzel Sanatların Plastik Sanatlar koluna ait olan Seramik Sanatı ürünlerinin üretimi, yapım veya şekillendirme ile süsleme olmak üzere iki temel aşamadan ibarettir. Bu nedenle seramik sanatında kullanılan çeşitli teknikleri de yapım ve süsleme şeklinde ayırtmak, bilimsel araştırmaları sonucun kendisinden ziyade, onun ortaya çıkmasında etkili olan mantığa ve saklı devingenlere yöneltecektir (Арефьев, 1991, сс. 240-243). Çarkta, kalıpta veya elde şekillendirmeler yapım teknikleri arasında yer aldığı halde, lüster, minai, sıraltı, applike, kazıma, oyma gibi teknikler süsleme amacıyla uygulanmaktadır. Bazı yayınlarda bu farkındalığın gözetildiğini ve söz konusu ayrışmanın takip edildiğini görmek sevindirici haldir (Karamağralı ve Yazar, 2007, s. 123-134; Karamağralı, 2007, s.135-156).

Yukarıda bahsi geçen kurallara uymayan ve istisnai bir durum teşkil eden bir seramik tekniği ise kalıpta kabartmalı şekillendirmedir. *Kalıpta kabartma* tekniğinde şekillendirme önceden kazılarak ve oyularak hazırlanmış kalıplarda gerçekleştiği için seramik gövdeler kabartma süslemeli olarak şekillendirilmektedirler (Wilkinson, 1973, s. 284; Лукич, 1979, сс. 148-151). Orta çağ İslam ve Selçuklu seramik sanatında yaygın tatbik edilen bu teknik gündelik kullanım eşyası seramiklerin üretiminde zaman ve işgücü tasarrufu açısından büyük avantaj sağlıyordu. Lüks üretimde ise kalıp kabartmalı kapların ve mimari kaplamaların bir kısmı daha sonra minai, sıraltı veya lüster boyalarla tekrar süslenerek çok daha zengin ve etkili görünüm kazanmaktaydılar (Atıl, 1973, s. 106-111,168-9)

Görsel 1. Solda: Astar boyalı Frig seramiği, Gordion, MÖ. 8.yy. sonu-7.yy. başı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Anonim, 2006, s. 169 (271)); Sağda: Douris tarafından imzalanmış C tipi kantharos, Antik Yunan, MÖ. 530-470 (Boardman, 2002, s. 171 (298)).

Seramik üretiminde süslemenin yapım aşamasından sonra tatbik edilmesi, iki işlem aralarındaki farkı sadece zamansal sıralanmaya indirgemez. Aradaki çok daha fazla önem taşıyan ve uygulamaların temel niteliğiyle ilgili olan fark, birinin (yani süslemenin) diğeri (yani form) üzerine tatbik edilmesi, onu tamamlaması ve sonuçlandırmasından ibarettir. Bu anlamda eser tanımlamalarında forma öncelik tanınması manidardır. Bu öncelik, sadece form-işlevsellik bağlamıyla sınırlı kalmadan süslemenin zemini ve çerçevesini teşkil eden formun öncül ve baskın hüviyetiyle de ilişkilidir. Başka bir ifadeyle form süslemenin gerekçesi ve bahanesi olduğundan neden, süsleme ise sonuçtur. Tasarımın temel ilkesi olan bu ilişki sanatsal ekollerin güzellik kavramından süzülerek şekillenir ve süslemenin içeriğini, yayılımını ve miktarını belirler.

Anlamından da belli olduğu gibi nesneyi daha güzel hale getirmek amacı güden süsleme, seramik üretiminde ikincil veya edilgen nitelik taşımaktadır. Bu nedenle süsleme tasarımı, form analizi sonucunda geliştirilmekte ve bu durum seramik nesnede birlik ve bütünlük ilkesinin korunmasına, eserin toplu ve bütüncül algılanmasını sağlar (Seçkinöz vd., 1986, s. 30; Bayazıt, 2011, s. 113). Her sanat ekolü bu problemi kendine has yollardan çözmekte olsa da bu sade gerçeğin bilinip uygulanması üretimdeki sanatsal içeriğin temel şartlarından (Кверфельдт, 1937, с. 14; Шлыкова, 2010, YDT).

Bu hususun sanatsal nitelik değerlendirmelerinde dikkate alınarak ölçülebilmesi için ilgili konuda kriter geliştirilmesi gerekmektedir. Eser tanımlama ve değerlendirme sırasında form-dekor ilişkisinin mercek altına alınması, aynı zamanda mevcut sanatsal ekolde söz konusu problemin çözümlene şekline de ışık tutacak, bu konuda ekoller arasındaki farklılıkların görülmesine ve somut verilere dayanarak ifade edilebilmesine imkân yaratacaktır. Tamamen sanatsal içerik dâhilinde bulunan ve estetik kaygılarla yaklaşılan form-dekor problemi her kültür ve ekolde kendine özgü çözüm yolları bulmaktadır.

Sanatsal üretimin tasarım aşamasında kavramsal düzlemde çözülen *form-dekor ilişkisi* kültürlerin sahip olduğu *tasvir dili* kapsamına dâhildir (Avşar, 2017, s. 967-984; Bayazıt, 2011, s.166-67). Bu problem, sanatsal üretimde çözülmesi gereken malzeme-form, form-fonksiyonellik ilişkisi gibi çok sayıda problemlerden sadece biridir. Sanat Tarihi uzmanlarının form-dekor ilişkisi konusuna eğilmesi ve bu problemin içeriğine yönelik bilgi edinmesi sadece seramik üretimiyle sınırlı kalmayan pek çok sanatsal içerikli yapıtların analizinde daha “derin katlara” inme olanağı taniyacaktır. Görülen o ki, eserlerin form tanımlamasından sonra üzerlerindeki süslemelerin form referanslarına da mutlaka eğilmek ve değinmek gerekir. Lakin bu hususun içeriğini görüp yorumlayabilmek için görsel sanatlarda çerçeve kavramını yakından tanımak şarttır.

Süslemelerde Çerçeve Kavramı

En temel tasarım ilkelerinden olan *çerçeve* kavramı sanatsal yapının dış sınırlarını belirlemekte, eserin kapsadığı fiziksel hacim veya alanın tümünü ifade etmektedir. Görsel sanatlarda heykel, mobilya, takı ve aksesuar gibi üçboyutlu formlar *üçboyutlu*

çerçevelere, resim, işleme, dokuma veya baskı türünden ikiboyutlu süslemeler ise *ikiboyutlu çerçevelere* sahiptirler. Araştırmamızda hacimsel çerçeveleri kapsam dışında bırakarak ikiboyutlu veya *yüzeysel³ çerçeveler* üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yüzeysel süslemelerin kimi zaman düz bir satuh üzerinde, kimi zaman tabak veya kâse gibi içbükey zeminlerde, bazen ise vazo veya biblo türü üçboyutlu formlar üzerinde uygulandığını dikkate aldığımızda, form ile süsleme arasındaki ilişkinin her zaman gündemde olduğunu belirtmek gerekir.

İkiboyutlu seramik süslemeler söz konusu olduğunda, süslemede *çerçeve* kavramını nesnenin tüm yüzeyi şeklinde algılamamak gerekir, çünkü buradaki yüzey kelimesi formun tüm dış hacmi anlamına geldiği halde, süsleme çerçevesi bu yüzeyin üzerinde *süslenmek için seçilen alanların tamamını* ifade eder. Kültürden kültüre, ekolden ekole, ustadan ustaya değişmekte olan yaklaşım nedeniyle söz konusu *seçim her zaman göreceli ve öznel*dir. Bu görecelik kendini her kültürel geleneğe özgü olan form-dekor ilişkisi probleminin çözüm şekliyle ortaya koymaktadır.⁴ Başka bir deyişle aynı formun üzerinde süsleme için seçilen alanlar farklı sanat ekollerinde birbirinden seçilebilir. Örneğin Frig sanatında çok sevilen geometrik motifler seramik gövdenin tüm yüzeyini kapladığı halde, Antik Yunan seramiklerinde süsleme belli alanlarla sınırlı kalmaktadır. Bu alanların seçim mantığı, boyutu ve yayılımı da sanatsal kaygılardan ve ekolün estetik değerler bütününden etkilenerek türemiş bir uygulamadır. Dolayısıyla *form-dekor* ilişkisi her kültüre özgü olan estetik yaklaşımın temel ilkelerindedir ve kendini ilk önce *çerçeve* şekliyle belli etmektedir. (Görsel 1)

Süslemelerde Çerçeve Türleri

Seramik nesnelerin iki boyutlu süslemelerinde karşımıza çıkan çeşitli çerçeve türlerini üç *gruba* ayırtırmak mümkündür. Bunlardan ilki sonsuzluk ilkesini barındıran **bordür** türü süsleme çerçevesidir. Üstten ve alttan bir çizgiyle sınırlı tutulan bordür tasarımları sonsuz tekrar sayesinde yanlara doğru genişlemektedirler. Bordürlerin süslenen alanda yatay, dikey veya çapraz yönde dizilmesi onların yukarıda bahsi geçen temel özelliğini ortadan kaldırmaz. Bordür tasarımlarını birbirinden farklı kılan husus içinde tekrarlanan modül şekillerinin sayısı, türü, boyutu ve çerçeveye göre oranıdır. Kimi bordür tasarımlarında motif birlikteliklerinden oluşan modüller tekli, kimilerinde ise çoklu dönüşümlü tekrar halinde dizilerek görselliği farklı yönde etkilemektedirler. Bazı bordürlerin tasarımlarında tekrarlanarak sıralanan oval, damla, dilimli veya diğer formlardaki madalyonların bulunmasına şahit oluyoruz. Bu durumlarda söz konusu madalyonları önce bordür içinde tekrarlanan bir modül şeklinde değerlendirmek, daha sonraki aşamada ise içindeki süslemeyi bordüre bağlı yarı otonom bir tasarım şeklinde ele almak gerekir (Wilkinson, 1973, s. 124 (65), 201 (40a), 279 (16)). (Görsel 2

3. Buradaki yüzeysel süsleme veya yüzey süslemesi tanımları iki boyutlu süslemeler için kullanılmaktadır. Bak. Evindar Yeşilbaş, 2010, ss. 47-58; Algan, 2008.

4. Burada söz konusu olan geleneksel kültürlerdir. Bak: Avşar, 2017, ss. 967-984.

Görsel 2. Kalıpta kabartmalı, minai ve lüster süslemeli opak sırlı silisli kâse, Büyük Selçuklu İran, XII. yy. sonu-XIII. yy. başı (Atıl, 1973, s. 97 (42)).

Seramik eserleri *süsleme çerçeve* açısından gözden geçirdiğimizde, bordürlerin daha çok kapalı formların dış yüzeylerinde yatay yönde üst üste dizilerek kullanıldığını, açık formlarda ise yine genellikle kabın dışında ağız kenarı boyunca veya içinde merkezi alanı dıştan çepeçevre sararak düzenlendiğini görebiliyoruz. Kapalı formların dış yüzeyinde yatay yönde devam eden ve üst üste gelen bordür dizilişi yaygın olduğu halde kimi açık formların iç, kapalı formların ise dış alan süslemelerinde yan yana dikey yönde sıralanmış çok sayıda bordür dizisine de rastlamak mümkündür. (Görsel 3, 6 (sağ)) Bu sırada bordürlerde kenar çizgilerinin olmayışı bu çerçeve türünün genel tasarım niteliğini ortadan kaldırmaz.

İkinci *kesintisiz çerçeve* grubu ise çepeçevre sınırlanmış olan kare, daire, sekizgen yıldız, baklava gibi farklı geometrik formlardan oluşmakta, bunlar süslenen nesnenin genel formuna uygun oluşturularak tatbik edilmektedirler. Buna göre kâse ve tabakların iç kısım süslemelerinde daire, kare plakaların üzerinde kare, sekiz köşeli yıldız plakalar üzerinde ise sekizgen yıldız şeklinde *kesintisiz çerçeveler* tercih edilmektedir. (Görsel 4) Bu sırada süslenen nesnenin yüzeysel alan boyutları ile süsleme çerçevesinin boyutu arasındaki oran farkı kültür veya ekole özgü olan form-dekor ilişkisine dayalı belirlenmektedir. Geleneksel kültürlerin tasvir dillerinde sabit nitelik taşıyan bu yaklaşım, kültür ayakta kaldığı müddetçe hiç değişmemektedir. Örneğin, yukarıda bahsi geçen Frig sanatında seramik kapların tüm yüzeyi boşluk bırakılmaksızın süslemeyle kapatılmaya çalışıldığı halde, Antik Yunan seramiklerinde süslemeler çevrede boş alanlar bırakılarak uygulanmakta ve buna göre zeminde daha serbest ve rahat bir şekilde durmaktadırlar. (Görsel 1)

Görsel 3. Sıralı süslemeli kâse, İran, XIV yy. (Веймарн, 1974, s. 140)

Türk sanatında çok yaygın olan ulama seramik kaplama kompozisyonlarında, *süsleme çerçevesini* belirlemek için kaplamayı oluşturan karo plakaların formuna değil genel tasarımın mimari yapıda kapsadığı alanın formuna bakmak gerekir. Çünkü burada uygulanan süsleme tasarımı karonun ölçü ve formunu dikkate almaksızın mimari yapının iç mekânındaki genel düzenlemesine göre uyarlanmakta ve ona uygun geliştirilmektedir. Aynı tasarım desenini hem daha büyük hem daha küçük karolara aktarmak mümkün olduğu gibi karoların formunu da değiştirmek mümkündür. Tüm bu uygulamalar tasarımın görselliği üzerinde hiçbir değişikliğe neden olmayacak, sadece yapım aşamasını teknolojik yönden etkileyecektir (Anonim, 2008).

Seramik süslemelerde karşımıza çıkan sonuncu *serbest çerçeve* türü ise çağdaş sanatta daha çok tercih edilse de bunun kullanımına çok erken tarihlerden itibaren farklı kültürlerde rastlanmaktadır. (Görsel 5) Bu çerçevenin temel niteliği görünürde mevcut olmadığı izlenimi uyandırmasıdır (Wilkinson, 1973, s. 112 (10), 117 (21), 122 (49), 123 (55, 58), 124 (63, 64, 66)). Belirgin bir çerçeveye uydurulmadığı için bu türden süslemelerin sınırları, düzenleme veya motifler kümesinin kenar (kontur) çizgileriyle belirlenmektedir. Bu durum, zemindeki süslemelerin sanki rasgele yerleştiği düşüncesini doğurur. Oysa bu algı tamamen yanlıştır. Serbest çerçevelerde süslemelerin rahat dizilişi görsel sanatlarda temel tasarım ilkesi olan form-dekor ilişkisini ortadan kaldırmaz. Sadece bu türden çerçevelerde bu ilişki fazla göre batmadan “üstü kapalı” bir biçimde kendini belli etmektedir. Bu nedenle yeterli düzeyde bilgi ve tecrübe

olmadığında serbest çerçeveli düzenlemelerde hatalı uygulamalara sebebiyet vermek çok daha olasıdır.

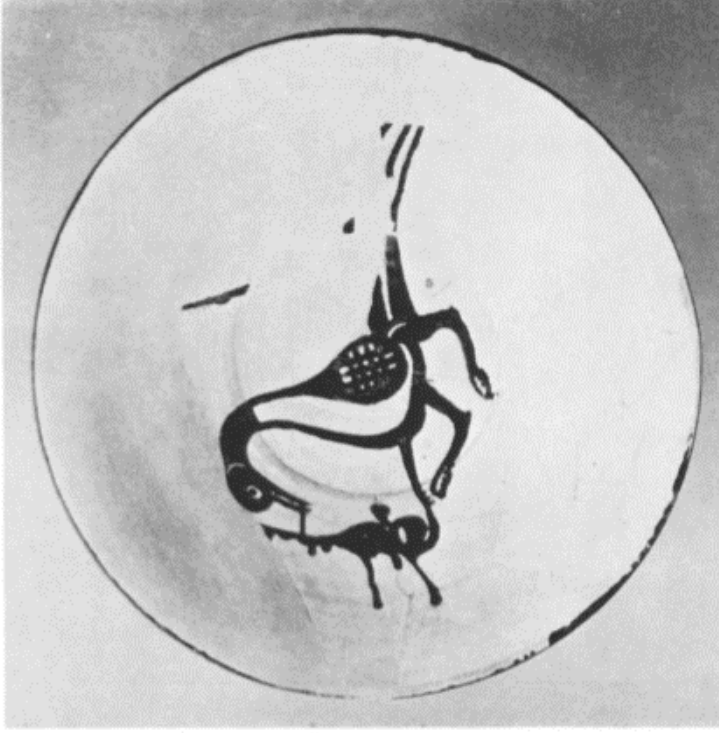

Görsel 4. Solda: Beyşehir-Kubadabad Sarayı çinilerinden bir örnek (Şimşek vd., 2007: 32). Sağda: Bursa, Muradiye Camisi Şehzade Mustafa Türbesi iç mekân çinilerinden detay (Demir-sar Arlı & Güler, 2008, s. 212)

Tarihten günümüze ulaşan sayısız seramik sanatı örneklerindeki süslemeler çeşitlilikleriyle seçilseler de hepsinde 3 (üç) temel çerçeve türü dışına çıkılmadığı bir gerçektir. Kültüre özgü tasvir dili kimliğini oluşturan motif türü ve şekilleri, renk ve konu tercihleri, desen tarzı ve ikonografiler kültürden kültüre değişim yaşasalar da kavramsal karakter taşıyan 3 *çerçeve türü* ve *kompozisyon şemaları* sabit ve evrenseldir. Bunlar süslemelerdeki görselliğin ikinci veya arka plan gerçekliğini temsil ederek sahnede canlandırılan oyunun hikâye ve senaryosu şeklinde algılanabilir.

Süslemelerde Kompozisyon Şemaları

Seramik süslemelerde karşımıza çıkan düzenlemeleri belli bir tipoloji içinde değerlendirme atılımları yeni ortaya çıkmamıştır (Rice, 1987, s. 244-273). Bu konuda daha önce yapılan araştırmaların takdire layık en önemli hususu, süslemelerin alışılmış tarzda görsel anlam ve motif tanımı dışında daha bütüncül ve soyut bir bakışla irdelenmesidir. Kavramsal nitelikli çalışmalarda son derece büyük önem taşıyan bu yaklaşım tarzının tartışılmaz sonuç vermemesi ise çözümlenelerde sanatsal içeriğin tamamen “kapı arkasında” bırakılmasıyla ilişkili olmalıdır.

Görsel 5. Erken İslam Dönemi Nişapur'un “Beyaz üzerinde siyah” grubu seramiklerinden bir örnek (Wilkinson, 1973, s.112 (10)).

Bilindiği üzere sanat eserlerindeki estetik değer sadece uygulamadaki teknik ve beceriyle sınırlı değildir. Uygulamayla ilgili olan bu hususların arkasında tasarım veya plastik düşünceyle ilgili olan bir diğer daha derin katman mevcuttur. Tüm görsel sanatlar için ortak nitelik taşıyan bu düzeyde mevcut sanatsal düşüncenin genel ve soyut hatları görsel ifade olarak belirlenmektedir. Bu organizasyona *kompozisyon* denilir (Шопов, 1979; Шопов, 1986). Hayal halindeki bir düşüncenin malzemedeki uygulamasına dönüşmesini sağlayan görsel tasarım ilk önce kompozisyon düzenlenmesinde vücut bulmaktadır. Uygulama aşamasında kullanılacak olan motifler, renkler ve teknikler gibi ayrıntılar ise bu bütün içinde yer alan detaylardır.

Görsel 6. Solda: Erken İslam Dönemi Nişapur seramiklerinden “*lüster imitasyon*” tarzında bir örnek (Wilkinson, 1973, s. XIX (8)). Sağda: Erken İslam Dönemi Nişapur “*Sarı izli siyah süslemeli*” seramiklerinden bir örnek (Wilkinson, 1973, s. XX (9)).

Yapılan incelemeler seramik süslemelerde *beş* temel türden kompozisyon şemalarının uygulandığını ortaya koymuştur (Avşar, 2018, s. 42-61). Bunlardan ilki *ayna simetrlili* düzenlemedir. Burada görsel orta eksen çevresinde aynada aksedildiği gibi iki defa tekrarlanmaktadır. Görselin tekrar şekline bağlı olarak ayna simetrlili kompozisyon şemasının *düz ve ters ayna simetrlili* alt versiyonları mevcuttur. Aynı şemanın bir başka versiyonda ise orta eksen “rahat davranarak” çerçevenin içinde sağa veya sola kaymakta, düz çizgi halinden çıkarak amorf bir hal alabilmektedir. Bazen ise çevresindeki tasvirlerin mekanik tekrardan kurtularak daha rahat ve serbest bir tekrar oluşturduğunu görebiliriz. Doğal objelerdeki simetri şekline benzediği için bu alt versiyona *serbest* veya *doğal ayna simetrlili* şema adı verilmiştir.

İkinci kompozisyon şemasında modül olarak işlev yapan motif merkezi nokta çevresinde dönerek tekrarlanmaktadır (Rice, 1987, s. 247, Fig. 8.2). *Merkezi simetrlili* olarak adlandırılmış bu kompozisyonlarda modül iki, üç, beş veya daha çok defa tekrarlanabildiği gibi modüllerin şekline bağlı olarak ortaya çıkan düzenlemeler *durağan* veya *devingen* hal alabilmektedirler (Avşar, 2018, s. 42-61). Türk sanatında çok sevilen çarkifelek motifi devingen ayna simetrlili düzenlemelerin belki de en belirginidir. (Görsel 6 (sol))

Daha Crowe (1985, s. 983) tarafından dile getirilen *tekstil tarzı* tasarımlara Orta Çağ İslam “Amol” grubu seramikleri dışında da yaygın rastlanmaktadır. Türkçe “*Kumaş Deseni*” olarak adlandırdığımız bu kompozisyon şemasında modül motifler üst üste ve yan yana dizilerek sonsuz tekrar izlenimi uyandırmaktadırlar (Wilkinson, 1973, s. 170 (1), 279 (17)). Bu sırada tekrarlanan modüllerin sayısı birden fazla olabileceği gibi bir modül komplike motif kümesinden oluşabilir. “*Kumaş Deseni*” kompozisyonlarda modüllerin diziliş şekline bağlı olarak *satranç* (Wilkinson, 1973, s. 74 (15)) veya baklava (Atıl, 1973, s. 122-123 (54)) düzeninde alt şema versiyonları oluşmaktadır.

Seramik süslemelerde *serbest asimetrik düzenlemeler* resim veya minyatür sanatı kaynaklı olmalıdır. Genellikle madalyonların içinde ya da *serbest çerçeve* halinde karşımıza çıkan bu şema daha çok fırça uygulamalarına yakıştırılmaktadır. (Görsel 5).

Bordür çerçeve şeklinden türeyen *şeritli kompozisyonlarda* ise tüm süsleme farklı motif içeriğine, genişliğe veya renge sahip tek veya çok sayıda şeritlerin yan yana veya üst üste dizilişinden oluşur (Eravşar, 2014, s. 224; Atıl, 1973, s. 66-67 (27)). (Görsel 6 (sağ)) Dokuma tekniğinin doğasından türeyen bu şemanın daha sonra diğer malzemelerce de benimsendiği varsayılabilir.

Yukarıda bahsi geçen beş farklı kompozisyon şemaları seramik süslemelerde genellikle bir arada *farklı kombinasyonlar* halinde kullanılmaktadır. Örneğin bir tabağın iç alan süslemesi bordür ve göbekten, sadece bordürlerden veya sadece göbekten oluşabilir. Bu sırada dairevi göbekte usta isteğine göre merkezi simetriden, ayna simetriden veya serbest asimetrik kompozisyon şeması da kullanılabilir (Atıl, 1973, s. 34-5 (11), 36-7 (12)). Veya bir kapalı formun dış yüzey süslemesi üst üste dizilmiş ve farklı motiflerden oluşan bordürlerden ibaret olduğu gibi (Atıl, 1973, s. 66-67 (27)), bazı tasarımlarda bordürlerin biri veya birkaçında yan yana sıralanan madalyonlar yerleştirilmekte ve bunların iç düzenlemesinde serbest veya ayna simetriden şema uygulanabilmektedir (Eravşar, 2014, s. 283). Dolayısıyla süslemelerin görselliği, zenginliği ve değişkenliğini temin eden hususlar arasında renk, motif ve konu tercihlerinin yanı sıra çeşitli kompozisyon şemalarının da yer aldığı ve bunların farklı kombinasyonlar halinde kurgulandığı bir gerçektir. Bu şemaların tespiti, süslemelerin daha derin incelenmesine ve daha kavramsal yorumlanabilmesine olanak tanıyacaktır.

Sonuç

Seramik üretiminde yüzey süslemesi problemi, uygulamaların tatbik edilmeğe başladığı erken dönemlerden itibaren hep gündemde olmuş olsa da bu konunun kavramsal araştırmalarına nispeten yakın zamanlarda önem verilmeye başlanmıştır (Rice, 1987: 244). Sanatsal içerik taşıyan bu konuya bilimsel açıdan yaklaştığında, süslemenin form ile ilişkisi, dekor ve fonksiyonellik, dekor ve malzeme, süslemede kompozisyon ve çerçeve kavramları gibi farklı alt başlıkların varlığı ve önemi ortaya çıkmağa başlar. Anlaşılan o ki, araştırmalar derinleştikçe hem bu alt başlıkların içerikleri genişleyecek hem de yeni başlıkların ortaya çıkma ihtimali artacaktır. Öncül nitelik taşıyan bu çalışmada yüzeysel süsleme konusunun genel bir değerlendirmesi yapılmış, süsleme tasarımlarında *çerçeve ilkesi* ile *kompozisyon şemaları* daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yukarıda da kaydedildiği gibi amacımız, bu bilgiler kapsamında seramik eserlerin sanatsal içeriğine yönelik *yeni değerlendirme kriterleri* oluşturmak olmuştur.

Yapılan inceleme sonucu sanatsal seramiklerin ikiboyutlu süslemelerinde bordür, kesintisiz ve *serbest* olmak üzere toplam üç farklı türden *süsleme çerçevesinin* mevcudiyeti tespit edilmiştir. Süsleme tasarımlarında bu çerçevelerin hem tek başına hem de bir arada çeşitli kombinler halinde karşımıza çıktığı; renk, motif ve konu tercihlerinin yanı sıra bu kombinasyon varyasyonlarının da görselliğin çeşitlenmesinde etkin rol oynadığı anlaşılmıştır.

Başka bir araştırmamızda geniş işlendiği için bu makalede özetle değinilen bir diğer konu ise yüzeysel seramik süslemelerde uygulanan kompozisyon şemaları olmuştur. Tespit edilen *Ayna simetrlili*, *Merkezi simetrlili*, *Serbest*, *Şeritli* ve *“Kumaş desenli”* olmak üzere toplam beş farklı türden kompozisyon şemalarının da çerçevelerde olduğu gibi kimi zaman tek başına, çoğunlukla ise bir arada farklı birliktelikler oluşturarak uygulandığı gözlemlenmiştir.

Seramik eserlerin yüzeysel süslemesi kapsamında ele alınan *süsleme çerçevesi* ve *kompozisyon şemaları* kavramaları, Türk Sanatı ve Sanat Tarihi literatüründe yeni konu başlıkları ve terimlerdir. Bunların mevcut müfredata dahil edilmesi, yakından irdelenmesi ve benimsenmesi, sanatsal nitelikli eserlerin araştırmasını ve değerlendirilmesini yapan uzmanlar için yeni ufuklar açmış olmalıdır. Yüzeysel süsleme olayına kavramsal açıdan yaklaşma imkânı sunan ve gelecekte birer kriter halinde kullanılabilen bu terimlerin seramik dekorların oluşum mantığına da ışık tutabileceğini, neden, niçin ve hangi beklentiler doğrultusunda o veya bu tercihin yapıldığı gibi soruların cevaplandırılmasına yarayabileceği de olasıdır.

Söz konusu araştırmanın getirileri arasında yer alan bir diğer husus ise seramik eserlerin yüzeysel süslemesine yönelik yapılan bu araştırmanın *diğer malzemeler için de geçerli* ve faydalı olabilmesidir. Genel anlamda tüm sanatsal tasarımlar için önem arzeden ve ortak değer taşıyan *çerçeve* ve *kompozisyon* ilkeleri, sanatsal üretim kapsamında soyut düşünceden malzemedeki uygulamaya giden yolda belki de en kritik halkaları temsil etmektedirler. Araştırmalar sonucunda sayısız örnekler gözden geçirilerek tespit edilen *üç türden süsleme çerçevesi* ve *beş kompozisyon şemalarının* sadece seramik malzemeyle sınırlı kalmadığı da anlaşılmıştır. Bu konunun diğer üretimlere yönelik çalışılması geleceğe yönelik beklentilerimiz arasında yer almaktadır.

Kaynakça

- Algan, N. (2008). “Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı YSYT, Danışman Prof. Sevim ÇİZER, İzmir.
- Anonim (2006). Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara: Dönmez Offset.
- Anonim (2008). MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), Seramik Ve Cam Teknolojisi, Ulama Deseni Hazırlama, Ankara: MEB.
- Atıl, E. (1973). Freer Galery of Art Fiftieth Anniversaly Exhibition III. Ceramics From the World of Islam, Washington: Smithsonian İnstitution, 97, no. 42.
- Avşar, L. (2017). “Dâhili Gözle Görülen Dünya, Türk Sanatının Oluşumu Ve Tasvir Dili”, İDİL Sanat ve Dil Dergisi, Sayı 31/ Bahar II/ 2017, s. 967-984.
- Avşar, L. (2018). “Geleneksel Türk Sanatında Çerçeve Kavramı ve Kompozisyon İlkeleri”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), Güz, Sayı 2/2018, s. 43-61.
- Bayazıt, N. (2011). Endüstri Tasarımı Temel Kavramları, İstanbul: İdeal Kültür&Yayıncılık.

- Boardman, J. (2002). Kırmızı Figürlü Atina Vazoları Arkaik Dönem, (Çeviren Gürkan Ergin), İstanbul: Homer kitabevi.
- Crowe, Y. (1985). "Amol Ware", Encyclopædia Iranica, Vol. I, Face 9, s. 983.
- Demirsar Arlı, B., Altun, Ara (2008). Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi, İstanbul: Kale Grubu Kültür yayınları.
- Eraşar, O., Karpuz, H. (ed.) (2014). Büyük Selçuklu Mirası Müzeler, 2. Cilt, Konya: Selçuklu Belediyesi.
- Esin, E. (2004). Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Karamağaralı, B., Yazar, T. (2007). Ani kazı buluntuları, Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı (ed. Gönül Öney ve Zehra Çobanlı). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 123-134.
- Karamağaralı, N. (2007). "Ahlat sırlı seramikleri", Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı (ed. Gönül Öney ve Zehra Çobanlı), İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, s. 135-156.
- Karpuz, H. (2004). Arkeoloji, Sanat Tarihi ve El Sanatlarında Bilimsel Araştırma Teknikleri, Konya: SÜ YGV.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., Çokluk-Bökeoğlu, Ö. (2007). Sosyal Bilimler İçin İstatistik, 2. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık..
- Kuru Çağmakoğlu, A. (2017), Anıtkabir'deki Renkli Taş Süslemeler- İkonografik Bir Yaklaşım. Sanat Tarihi Dergisi, XXVI(1), 69-93.
- Küçük, M. A. (2015). Kuran'daki "renk" Algısına "Mitolojik ve İkonografik Açından Karşılaştırmalı bir Bakış, TİDSAD, Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 19-54.
- Muche, K. (1983). Form und Dekor. Herausgegeben von der Zentralstelle für Berufsbildung des Ministeriums für Glas- und Keramikindustrie, Ilmenau. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie.
- Ökse, A. T. (2012). Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Rice, P. M. (1987). Pottery Analysis A Sourcebook, Chicago: The University of Chicago Press.
- Saraçbaşı, T., Kutsal, A. (1987). Betimsel İstatistik, Ankara: H.Ü. Fen Fakültesi Basımevi.
- Seçkinöz, M., Alpaslan (Aker), Sabiha; Komşuoğlu, Şükran; İmer (Mengi), Arsal; Etike (Köşe), Serap (1986). Resim II. Süsleme Resmi ve Süsleme Sanatları Tarihi, 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sözen, M., Tanyeli, U. (2005). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, 8. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şimşek, F., Kuş, A., Dıvarcı, İbrahim. (2007). Konya'daki Selçuklu Çini Örnekleri, Konya: Selçuklu Belediyesi.

Yeşilbaş, E. (2010). Diyarbakır Çeşmelerinden Üç Örnek. Mukaddime Dergisi, 1, 47-58.

Wilkinson, C. K. (1973). Nishapur Pottery of the Early İslamic Period, New York: The Metropolitan Museum of Art.

Арефьев, В.А. (1991). “О методике обработки орнамента керамических сосудов”, Советская Археология, 4/1991, с. 240-243, Москва: Институт Археологии.

Веймарн, Б. В. (1974). Искусство Арабских Стран и Ирана VII-XVII веков, Москва: Искусство.

Кверфельдт, Э.К. (1937). Предмет в Китайском Искусстве, Ленинград: Государственный Эрмитаж, с.14.

Лукич, Г. Е. (1979). Конструирование Художественных Изделий и Керамики, Москва: “Высшая Школа”, с. 148-151.

Шлыкова, Татьяна Викторовна (2010). “Искусство Иранской «Кубачинской» Керамики в контексте истории бытования и реставрации памятников”, Санкт-Петербург Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения.

Шорохов, Е. В. (1979). Основы Композиции, Москва: Просвещение.

Шорохов, Е. В. (1986). Композиция, Москва: Просвещение.

E-kaynaklar:

<http://webapps.fitzmuseum.cam.ac.uk/explorer/index.php?qu=islamic%20AND%20pottery&oid=74957>, Erişim tarihi: 08.01.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c2cb2ed2ee782.35292466, Erişim tarihi: 02.01.2019

CEM KARACA PARÇALARINDA ALMANYA'DA GÖÇMEN İŞÇİ OLGUSU

Meryem NAKİBOĞLU¹

Özet

1950'lerden sonra tüm dünyada Rock'n Roll müzik tarzının etkileri görülür. İlerleyen süreçte Rock'n Roll giderek muhalif bir kimlik kazanır. Bu politik tavır, ırkçılığa ve savaşa karşıdır. Bu süreç, politik hegemonyaya karşı olan muhalif düşüncelerin dile getirildiği bir zaman dilimidir. Cem Karaca, Anadolu pop müziğinin önemli temsilcilerinden biridir. Rock'la müziğe başlayan Karaca 1970'li yılların ikinci yarısında yaptığı çalışmalarda büyük kentlerde yaşanan proleterleşme sürecine ve bu sürece bağlı olarak şekillenen toplumsal sorunlara odaklanır. Bu çalışmalar müzikal olarak Anadolu Pop'u kapsar ve zamanla onu aşarak progressive rock'a yönelir. Karaca, özellikle proletarya kesiminin sesi olur. 1979'da bir turne için gittiği Almanya'da bulunduğu sırada 12 Eylül askeri darbesi olunca, yurda dönemez ve yurttaşlıktan çıkarılır. Almanya'da kaldığı süre içinde Almanca öğrenerek oradaki işçilerin de sesi olur. Bu makalede Karaca'nın 1987'de yurda dönmesine kadar geçen süreçte Almanya'daki kaldığı süre içinde yapmış olduğu Die Kanaken albümünde seçilen parçalarındaki şarkı sözleri araştırma konumuzu oluşturan konular bağlamında söylem analizi yöntemi ile incelenecektir. Elde edilen bulgular bu yönetime göre değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rock'n Roll, Cem Karaca, Göç, Almanya, Misafir İşçiler.

THE CASE OF MIGRANT WORKERS IN GERMANY IN THE SONGS OF CEM KARACA

Abstract

Rock and roll music genre has had a huge impact all over the world after 1950s and in the following process, it gained a dissenting identity, a political stance against the racism and war. This was the time during which opposing thoughts against political hegemony were spoken out.

Cem Karaca is one of the important representatives of Anatolian pop music. Karaca, who started his career with rock and roll, focused on on the proletarianization process in the big cities the social problems shaped by this process in the works he made in the second half of the 1970s. These works encompassed the Anatolian Pop period and gravitated towards progressive rock over time. Karaca became the voice of the proletariat above all. When he was in Germany for a tour in 1979, he was unable to return home because of The 12 September 1980 Turkish coup d'état, and was expelled from citizenship. During his compulsory stay in Germany, he learned German and became the voice of the workers there. In this article, the lyrics of the

1. Dr. Öğr. Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mnakiboglu@adu.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0002-1892-1620

selected songs of Die Kanaken, which were made during his stay in Germany until his return to Turkey in 1987, will be examined with discourse analysis method in the context of the topics that constitute our research subject. The findings will be evaluated according to this method.

Keywords: Rock'n Roll, Cem Karaca, Migration, Germany, Guest Workers.

Giriş

Müzik, ilk çağlardan beri insanoğlunun duygularını dile getiren en önemli sanat dallarından biri olagelmıştır. İnsanlar sevinçlerini, kederlerini, toplumsal olaylara tepkilerini müzik yoluyla dile getirmiş, getirmeye de devam etmektedir. Zamanla müzik türlere ayrılmıştır. Ayrılan bu türlerden biri de Protest müziktir.

Protest müziğin geçmişi Amerika tarihiyle ilintilendirilebilir. Protest müzik savaşa, ırkçılığa ve kıyımaya karşı olan bir müziktir. Özellikle 20. Yüzyılın başlarında Amerika'da "ötekileştirilen" Afrika kökenli siyahî emekçiler "blues" müzik tarzı ile sorunlarını dile getirirken, Arjantinli emekçiler ise seslerini "tango" ile duyurmuşlardır. Her iki müzik türü de eğlence özelliğinden ziyade işçilerin yaşadıkları sorunları dile getirdikleri bir aracı görevini üstlenmiştir. Kökeni Afrika olan blues, 17. yüzyıldan itibaren Afrika'dan Amerika'ya getirilen siyahî kölelerin tarlalarda çalışırken söyledikleri ezgilerin genel adıdır.

Tango, bir Güney Amerika ülkesi olan Arjantin'de ortaya çıkmış müzik ve dans karışımı bir müzik türüdür. 1800'lü yıllarda Avrupa'da yoksul işçi sınıfına mensup birçok kişi, zengin olma hayali ve umuduyla Fransa, İspanya, İtalya, Macaristan ve Portekiz'den Güney Amerika'ya göç eder. Tıpkı Almanya'ya göç eden göçmen işçilerde olduğu gibi, Avrupa'dan Arjantin'e göçenler ailelerini, eşlerini ve çocuklarını geride bırakarak tek başlarına yabancı topraklara giderler. Yeni bir ülkeye göçen bu insanlar, yabancı oldukları bu koskoca kıtada başta oldukça ciddi ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşarlar. Yaşanılan bu sıkıntılar beraberinde bazı ciddi travmalar ve büyük hayal kırıklıklarını getirir. Bu hayal kırıklığı, geleceğe ait büyük umutlar ve geçmişten getirilen kültürle harmanlanarak zamanla tango müziğini oluşturur.

Asıl konumuzu teşkil eden "rock" müzik tarzı ise, "blues" ve "tango"nun yanında toplumun muhalif kesimlerinin çokça kullandığı ve işçi sınıfının sorunlarının güçlü bir şekilde dile getirildiği bir müzik türü olarak diğer türler arasından sıyrılarak öne çıkmıştır. Ancak rock müziğin rock'n roll adıyla ortaya çıktığı 1950'li yıllarda bu tarz daha çok eğlence odaklı bir müzik yaklaşımı olarak benimsenmiştir. Bu müzik türünün muhalif bir niteliğe evrilmesi için 1960'lı yılların beklenmesi gerektiği görülmüştür (Güler, 2016, s.726-227).

Bu makalede, öncelikle 60'lı yıllarda muhalif bir niteliğe evrilen rock müziğinin tarihine değinildikten sonra, rock müziğin rock'n roll adıyla eğlence merkezli olmaktan çıkması ve ona muhalif bir kimlik kazandıran gelişmeler ele alınacaktır. Bu gelişmeler sonrasında, bu müzik tarzının Türkiye'deki yansımaları incelenip, rock çizgisinde özgün bir akım olarak ortaya çıkan "Anadolu Rock" hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Bu bilgiler ışığında, Anadolu Pop'un en önemli isimlerinden biri olan Cem Karaca'nın hayatı, 1970'li yıllarda yaptığı müzik çalışmaları ve bu çalışmalar içerisinde doğrudan işçi sınıfını merkeze aldığı eserleri hakkında kısa bilgiler verilecektir. Konser için gittiği Almanya'dan yurda dönememesi, vatandaşlıktan çıkarılması, Almanya'da kaldığı süre içerisinde Türk işçilerin sesi olması, göç/göçmen/işçi çerçevesi bağlamında orada yaptığı müzikler ayrıntılı olarak incelenecektir.

Rock'n Roll Müziği

Rock'n roll terimi ile bilinen tarz, ilk olarak günümüzden yaklaşık 65 yıl önce Amerika'da ortaya çıkan bir müzik türüdür. Blues müziğinde olduğu gibi bu müzik türü de 40'lı ve 50'li yılların sonlarında siyahilerin yaptıkları bir müzik türüdür. Bununla birlikte, yapılan müzik yaşanan ırkçılığa karşı etkili olamamıştır. Siyahî müzisyenler tarafından icra edilen bu müzik türü gündelik hayatta karşılaşılan sorunları, getto yaşamını, siyahilerin dışlanmışlıklarını dile getirirken bir beyaz olan Elvis Presley ile birlikte yükseliş gösteren Rock'n Roll daha çok eğlence odaklı bir yaklaşımı benimsemiştir (Scaruffi, 2007, s.22-23). Elvis Presley'e kadar müziği siyahiler yapmış beyazlar dinlemiştir. Bu durum zamanla revize edilerek beyazların da müzik yapması ve beyazların dinlemesi sağlanmıştır. Black Rhythm ve Blues, sosyal olarak, Rock'n Roll'un kaynağını oluşturur. Rock müziğinin tarihi üç sacayağı üzerinde şekillenmiştir. Bu sacayaklarından birincisi 1955 yılında Chuck Berry'nin bildiğimiz rock'n roll'u "icat etmesi" dir. Bunu 1960'ların başında Bob Dylan, Frank Zappa, Doors ve Velvet Underground gibi isimlerin müzik alanında kitlesel bir devrimi başlatmaları izler ve bu gelişimin son sacayağını ise 1976 yılında "Punk-Rock" akımıyla şekillenen bir başka kitlesel devrim (Scaruffi, 2007, s.5) oluşturur.

12 Nisan 1954, Rock'n Roll'un doğum tarihi olarak kabul edilir. Bu tarih Elvis Presley'nin Memphis'teki ilk resmi kaydını yaptığı efsanevi bir gündür. Rock'n Roll ilk olarak, Bill Haley, Chuck Berry ve Elvis Presley'in şarkıları ile sadece BFN ve AFN gibi İngiliz ve Amerikan askeri yayınlarında çalınır ve ulusal radyo istasyonlarını ele geçirirler. Bill Haley'in aynı zamanlarda *Rock Around The Clock* adlı parçası bu alanda önemli bir dönüm noktasını oluşturur ve ona rock müzik tarihinin en çok satanlar listesindeki rekorunu kazandırır (Felsch, 2004, s.2). Rock'n roll sadece müzik değil, aynı zamanda çılgın dans ve hayata karşı kaygısız bir tavrın ifade edilmiş tarzıdır. Amerika, Almanya ve başka ülkelerdeki gençler, hayatlarını şekillendiren anne babalarına karşı seslerini bu müzik türüyle yükseltirler. Gençlerin ruh hali giyim tarzına ve yeni bir heyecan verici müzik türüne uygundur. Rock'n roll'un doğuşu tüm dünyada etkili olur.

1960'lı yılların ortasında Rock'n roll tarihinde ikinci bir yeni dönem başlar. Uyuşturucu kullanımı popüler müziğin parçalarından biri haline gelir. Rock, ergenliğin müziğidir. Ergenliğin hiperaktivizmini taşır; ergen gibi sonunu veya sonrasını düşünmez. Rock müzik dinlemek ergenin itaatsizliğinin, özgürlüğünü ilan edişinin, isyanının en büyük göstergesi, büyümenin de sembolüdür. Müzik ayrıca çatışmaların da dışa vurumudur. Uyuşturucu da ergenlik çağında başlayan bir bağımlılıktır. Aile içi çatışmaların, isyanın, büyümenin bir belirtisi olarak uyuşturucu kullanımını görebiliriz. 60'lı yılların başında

Amerikan gençliği büyük bir bunalım geçirmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de Vietnam savaşıdır. Bu yıllarda yaşanan siyasal gerginlikler, bunun toplumsal yansımaları ve sansürler gençliği bıktırmış ve bunun karşılığı protestolar olmuştur. Muhalefetin sözcülüğünü ve sistem karşıtlığını bir müzisyen olan Bob Dylan üstlenmiştir. Bob Dylan konserleri zamanla ayaklanmaya dönüşür. Dylan, muhalefetine ve sistem karşıtlığına madde kullanımını da eklemiştir (Ögel-Aksoy 4).

Anadolu Pop

Dünya genelinde 50'li ve 60'lı yıllarda Jazz ve Rock'un etkisi görülürken, İngiliz Rock grubu Beatles de en etkili rock gruplarından biridir. Ülkemizde birçok sanatçı onların ve diğer popüler olan yabancıların gözde parçalarını okuyarak taklitten öteye gidememişlerdir. Barış Manço bu durumu şöyle dillendirir: “Çıraklık dönemimde herkesin yaptığı gibi, o zamanlar kendi ürettiğimiz müzik zaten yok. Yabancılar ne söylüyorsa, üç aşağı beş yukarı biz de onu söylüyorduk. İlk çıktığında Elvis Presley ne söylüyorsa ben de onu söylüyordum” (Ok, 1994, s.249) der.

O dönemlerde genellikle yabancı melodilere Türkçe sözler yazılarak aranjmanlar yapılmıştır. Uzun bir süre aranjmanların etkisi devam etmiştir. Daha sonra sözleri Fransızca olan bir parçanın melodisi üzerine ilk defa Fecri Ebcioğlu tarafından Türkçe sözler yazılarak “Bir Varmış Bir Yokmuş” adlı parça okunmuştur (Aydemir, 2012, s.5). Bu şarkı Anadolu Pop'un ilkinin oluşturur ve bunu Erol Büyükburç ve Alpay takip eder. Bu sanatçılar ilk başlarda Anadolu türkülerini batılı saundla okurlar. Böylece müzik alanında yerelden beslenilmeye başlanır. Milli kültürle Avrupalı müziğin birleşimiyle Anadolu Rock akımı başlar. Anadolu Rock'ın ilk temsilcileri ve en önemli isimleri Barış Manço, Moğollar ve Cem Karaca'dır.

Anadolu rock'un ne zaman başladığına dair kesin bilgi olmamakla birlikte 1960'lı yıllardan itibaren ülkemizde müzikal hareketlilik canlanmaya başlamıştır. Moğollar grubu 1969 yılını, neredeyse tüm Türkiye'yi kapsayan büyük bir turneyle geçirir. Bu turne sırasında yaşadıkları onların müziğinde önemli bir değişime neden olur. Turne öncesinde İstanbul'da verdikleri konserlerde kimi türkü düzenlemeleri ve halk müziği sazlarını kullanmaları ilgi görür, fakat bu turne Moğollar'ın Anadolu'yu yakından tanımlarını sağlar, bu da onların tarzlarının daha belirginleşmesini gerçekleştirir ve Moğollar bu tarza bir isim verirler: “Anadolu Pop”. İlk zamanlar müzik türünün adı konulamamıştır. 1970'li yıllarda Moğollar grubunun gitaristi Taner Öngür, Hey dergisine bu adı seçmelerinin nedenini ve amaçlarını şöyle açıklar: “...ispatlamak istediğimiz, halk müziğimizin çok sesli bir ruha sahip olması. Ayrıca folklorumuzdaki dinamizmin pop müziğin dinamiğine yakın olması. Geri kalmış popüler müziğimizin ileri teknik ve zengin folklorumuzla birleşmesiyle bir kişilik kazanması...” (Sabah Gazetesi 23.04.2010).

Anadolu Pop 60'lı yıllarda öncelikle İstanbul gibi büyük şehirlerde söylenmeye başlamış, bu müziğe Anadolu ezgilerinin de katılmasıyla Anadolu'da da geniş kitleler tarafından kabul görerek beğenilmiştir. 1970'lere gelindiğinde artık bir tür olarak ve daha çok milli öğeleri de içererek kendini göstermeye başlar. Anadolu Pop sonraki

yıllarda olgunlaşma ve özgünleşme sürecine girmiştir. Bu müzik türünün en önde gelen sanatçılarından biri de Cem Karaca'dır.

Cem Karaca ve Hayatı

Cem Karaca 19 Mart 1949'da İstanbul'da doğar. Anadolu Pop müziğinin önde gelen yorumcularından biri olan Cem Karaca, aynı zamanda besteci ve söz yazarıdır. Annesi Ermeni kökenli tiyatro sanatçısı Irma Felekyan (Toto Karaca), babası Azeri kökenli tiyatro sanatçısı İbrahim Karaca'dır. Karaca, sanatçı bir ailede büyür ve sanatçı bir ailenin çocuğu olmanın avantajlarını değerlendirir. Müzik ve tiyatroyla iç içe büyür. Karaca'nın müzikte doğal bir yeteneği vardır ve kısa sürede başarılı olur. Annesi vesilesiyle ilk defa müzikle tanışır. Piyano notaları ve melodileri öğrenerek müziğe ilk adımını atar ve küçük yaşta piyano çalmayı öğrenir. Robert Kolejinde okur ve burada müzikal yönünü belirler. İlk olarak Rock'n Roll'u öğrendiğini ve Elvis Presley'den etkilendiğini dile getirir. Arkadaşlarını etkilemek için dünyaca ünlü yıldızların şarkılarını çalar. Bakırköy'de ilk kez sahneye çıkar ve sahne hayatı ölümüne kadar devam eder.

İlk müzik grubu *Dinamitler* ve *Jaguarlar*'dır. Bu gruplarla küçük mekânlarda az para karşılığında müzik yaparlar. Cem Karaca, müzik hayatının ilk dönemlerinde Anadolu müziğinden bîhaber olduğunu söyler. İlk grupları, *Jaguarlar* ve *Dinamitler*'le birlikte Rock'n Roll tarzı müzik yaparlar. Bu yıllarda sanatçı İlhami Gencer Cem Karaca'nın en büyük destekçisi olur. Yirmi yaşına geldiğinde ilk evliliğini gerçekleştirir. Evlendikten kısa bir süre sonra askere gider ve bir askerinin çaldığı sazdan çok etkilenecek bir anlamda değişir. Bu değişim Anadolu müziğine ilgisini artırır. Cem Karaca, asker arkadaşının çaldığı bağlama sayesinde bir zamanlar ilkel bulduğu müziğe kendi duygularını da katarak ve yeni bir anlam yükleyerek Anadolu Rock müziğinin öncüsü olur. 1967 yılında askerlik dönüşü Apaşlar grubuna katılır, bu grupla Hürriyet Gazetesinin düzenlediği Altın Mikrofon yarışmasında Emrah isimli parçayla ikinci olur ve yarışmanın getirdiği şevkle batı müziği ile doğu müziğini sentezleme çabasına girerek bu yönde şarkılar üretmeye başlar. *Şarkılarında sosyal ve politik konulara değinmekten çekinmez Karaca*.

1960 ve 1970'li yıllarda Türkiye'de sosyal tabakayı oluşturan ezici çoğunluk, işçilerden oluşmaktadır. Hayat pahalılığı ve ülke genelinde sermaye yetersizliği yeni atılımcıların önünü kapamıştır. İşçi sınıfı, bu gidişata göre hep işçi kalacak gibi görünmektedir. Bankalardan kredi alma zorlukları, miktar kısıtlılıkları hatta imkânsızlıkları, teşviki getirmezken tahrik de etmiştir. Bu tahriklerin neticesinde meydanlarda tıpkı 1 Mayıs 1977 olaylarına adeta davetiye çıkartılmıştır. 1977 yılına gelindiğinde, işçilerin katıldığı törende, bir günün manzarası çok acı ve kanlıdır. Dünyada işçi ve emekçiler tarafından "dayanışma ve haksızlıklarla mücadele" için düzenlenen 1 Mayıs İşçi Bayramı vesilesiyle 1977 yılında Taksim'de yapılan tören sırasında patlayan silahlarla başlayan panik, 34 kişinin ölümüne neden olmuştur (Demirtürk, 2015: s.166-167). Gençlerin siyasal olarak gruplara ayrıldığı, kardeşin kardeşe küskün olduğu, sokaklarda çatışmaların bitmediği kaos dönemi yaşanır. Ayrıca 1960'lardan sonra Rock ve pop müzisyenleri büyük siyasi partiler tarafından hevesle karşılanmış ve Türkiye'nin kimlik siyasetinde

rol almıştır (Scott, 2002, s.248).

Karaca bu dönemleri yaptığı müzikle dile getirir. Bazı eserleri şunlardır: *1 Mayıs (1978)*, *Namus Belası (1974)*, *Resimdeki Gözyaşları (1968)*, *Tamirci Çırağı (1975)*, *Çok Yorgunum (1987)*, *Dur be yeter (1988)*, *Yiyin Efendiler (1992)* *Raptiye rap rap (1997)* ve *Bindik bir alamete (1999)* gibi birçok hit şarkısı vardır.

Cem Karaca Apaşlar grubunun basgitarcısı Seyhan Karabay ile birlikte *Kardaşlar* grubunu kurar. Bu dönemde Cem Karaca Almanya'ya giderek Ferdy Klein Orkestrasıyla 4 adet 45'lik plak doldurur. Karaca'nın amacı yeni grubuna ekipman alabilmek ve maddi sıkıntı yaşamadan çalışmalar yapmaktır. Nitekim ilk 45'likleri Dadaloğlu ile büyük bir başarı elde ederler. Ancak 1972 yılında Cem Karaca ve Seyhan Karabay arasındaki tartışmalar nedeniyle Cem Karaca ile *Kardaşlar*'ın yolu ayrılır.

Oy Gülüm Oy (1971) şarkısı Cem Karaca'nın okuduğu ilk protest şarkısıdır. Bunu *Dadaloğlu (1971)*, *Namus Belası (1974)*, *Tamirci Çırağı (1975)*, *Beni siz delirttiniz (1976)*, *Yoksulluk kader olamaz (1977)* ve *1 Mayıs (1978)* izler. *Moğollar, Kardaşlar, Apaşlar, Kurtalan Ekspres, Dervişan* politik rock'un yanı sıra progressive rock'un Türkiye ile tanışmasında önemli rol oynar. Karaca, Almanya'da *Die Kanaken* gruplarıyla unutulmaz eserlerini yaparak ezilen işçilerin sesi olur.

Karaca'nın Almanya Yılları

Karaca, Almanya'da işgücü göçünün kalıcı topluma dönüşme sürecindeki yaşanan sorunları konu edinmiş muhalif bir sestir. 1979 yılında bir konser için Almanya'ya gider ve yurda dönmez. Bu dönemde Türkiye'de büyük siyasal çalkantılar yaşanır. Ülkede bir kaos vardır. Hemen her gün adam öldürülür. Halk bir kutuplaşma dönemine girmiştir (Berrakçay, 2016, s.1). Bu sırada Türkiye'de 12 Eylül Askeri darbesi olur. Böylece sekiz yıllık gurbet hayatı başlar. 1 Mayıs şarkısından dolayı hakkında dava açılır, yurda dönmediği ve Almanya'da Türkiye aleyhine faaliyette bulunduğu gerekçesiyle vatandaşlıktan çıkartılır. Karaca Almanya'da kaldığı sürece boş durmaz, kısa sürede Almanca öğrenerek orada yaşayan Türk vatandaşlarının problemlerini yaptığı şarkılarla dile getirir. Bu dönemi kendisi şöyle anlatır: "1980 ile 83 arasında verdiğim uğraş zorluydu. 1983'te Kuzey Ren Westfalya eyalet tiyatrosundan, yabancı düşmanlığımı işleyen bir oyunun müziklerini yapma önerisini aldım. Bu bir başlangıç oldu. Oyunun başarısı, Almanya genelinde 130, Hollanda da 42 temsil, ilk uzunçalar olanağı ve konserler getirdi" (Tireli, 2016, s.43) der.

Almanya'ya geldiği zaman birinci ve ikinci kuşak Türklerin dönemidir. Bu Türkler için *Alamanya, Entegrasyon Dedikleri, Alamanya Berbadı* ve *Die Kanaken* plağındaki eserleri yapar. Cem Karaca'nın eşi İlkin Karaca, "*Çok şarkılar söyledi. Kendi derdini ve başka ülkelerdeki insanların derdini de kendi derdi gibi bildi*" (Sabah Gazetesi) der. *Canım Benim, İşte geldik Gidiyoruz, Almancular, Willkommen, Total geschlaucht, Was Sagst Du, Schnüffler, Mein Deutscher Freund, Es Kamen Menschen An, Beim Kaffe, Orient Expres, Ayshe, Meral, Semra, Aus dem Exil*, bu dönemin eserleridir. Bu parçalardan oluşan uzunçaları sözleri ve ezgileriyle birlikte Almanlarla ortak üretmiştir. Ayrıca 1983 yılında WDR için Yüksel Pazarkaya'nın eserinden uyarlanan *Unsere*

Nachbarn Die Baltas (Komşumuz Baltalar) adlı dizinin müziklerini yapar ve bu dizide annesi Toto Karaca da rol alır.

Cem Karaca'nın bir grup Alman müzisyen ve söz yazarıyla birlikte 1984'de yaptığı *Die Kanaken* albümü ise yabancı (Türk) işçilerin aşağılanması, Alman toplumundan dışlanması ve işsizlik gibi insani sorunlara dair müzikleriyle diğerlerinden ayrılmıştır. Onun bu eserindeki tarzı sosyal probleme ait sözlerle oluşmuş somut yaklaşımlara sahiptir. Bu, uyum sürecinde bireyin üzerine çöken ağırlık, toplumsallaşma sorunu, dil bariyeri, kabul edilmeme ve işsizlik gibi fikri altyapısı olan bir müziktir.

Karaca, siyasi nedenlerden dolayı Almanya'da olmasına rağmen kendisini ekonomik nedenlerden dolayı orada yaşayanlardan farklı görmez. Köln'de çıkardığı uzunçaları tematik olarak bir istisnadır. Aslında yurt ve sevdiklerine dair özlem dolu parçaları gurbet eserlerinde sıklıkla yer bulmuştur (Korkmaz, 2017, s.442). Karaca Almanya'da kaldığı süre içinde verdiği mücadeleyi şöyle dile getirir: "Onların Türk, Kürt, Çerkez, Laz, olup olmadıkları hiç umurumda değildi. Sadece T.C. pasaportu taşıyan kişilere Almanlar tarafından ikinci sınıf vatandaş muamelesi gösterilmesine karşı tavrımı koydum" (Cem Karaca, Biyografi.net) der.

Bir milletin hayatında folklor ürünleri milleti oluşturan farklı etnik grupları birbirine bağlayan bir harç vazifesi görmektedir. Doğusuyla batısıyla, Türk'ü, Kürd'ü, Laz'ı ve Çerkez'i ile milleti oluşturan ve vatandaşlık bağıyla devletine bağlı olan her etnik grup, bu kadim medeniyetin bir parçasıdır ve Türk kültür evreninin birer mensubudur (Irmak, 2017, s.210).

Karaca, Almanya'da kaldığı süre içinde bu harcı milli şuurla karan özel sanatçılardan biridir. Türkiye'nin önemli pop sanatçılarından biri olan Erol Büyükburç Karaca'nın kişiliği hakkında şunları söyler: "Gerçeği söyleyen, toplumun sözcüsü bir sanatçı idi. Verdiği mesajları daima iyilikten, doğruluktan, dürüstlükten yana oldu. Türkiye'de konuşan insan profiline en güzel örneklerinden oldu. Bugün yolundan gitmek isteyenler önce Karaca'yı doktora tezi gibi incelemeli" (Karaca, 2006, s.171) der.

Karaca da tüm gurbetçiler gibi vatan özlemi çeker. Gurbette yaşam ona çok ağır gelir. Türkiye'den gelen arkadaşlarıyla sıkça görüşür, eğlenceler düzenler fakat bu ona yeterli gelmez. Bir gün camiye gider okunan ezandan ve caminin atmosferinden etkilenerek manevi duyguları yoğunlaşır.

Kanaklar, 1984 yılında Almanya'da ortaya çıkan bir Türk Rock grubudur ve piyasada albüm yapan ilk Türk müzik grubudur. Yine "Kanakan" Cem Karaca ve arkadaş grubunun adını taşıyan tek Alman müzik albümüdür.

1979 yılında gittiği Almanya'dan 27 Haziran 1987 tarihinde yurda döner ve yeniden vatandaşlığa kabul edilir. Bu dönemde Özal'ın yardımıyla yurda dönmesi sebebiyle bazı eski arkadaşları tarafından döneklilikle suçlanır. Karaca tüm bu eleştirilere kulak asmadan yeni dünya görüşünü ortaya koyar ve bu doğrultuda eserler yapmaya başlar. Karaca'nın özellikle din konusunda değişen görüşleri çok tartışılır. Solunum ve kalp yetmezliği nedeniyle 8 Şubat 2004'te hayata veda eder.

Almanya'da Türk Müziği ve "Die Kanaken" Albümü

Almanya'ya işçi olarak giden göçmenler doğal olarak beraberlerinde kültürlerini de götürürler. Kuşkusuz, bu kültür öğelerinden biri de müziktir. İşçiler yaptıkları müzikle, söyledikleri ezgilerle hüznü, umudu, vatan özlemini ve derin acıyı anlatırlar. Lenin'in tabiriyle; "dünya ezenler ve ezilenler" olarak geçmişten günümüze var olagelmıştır. Ezilenlerin ezgilerinden doğan bu müzik hüznün müziğidir. Türk işçiler müziklerini genellikle geceleri kaldıkları Heim'ların yatakhanelerinde, hemşerileriyle buluştukları kahvehanelerde, düğünlerde, hafta sonları ise yaşadıkları ülkenin kültürüyle tek karşılaşma şansına sahip oldukları, tren istasyonlarında icra ederler. İcra edilen bu müzik türü Halk müziği formundaki geneli doğaçlamaya dayalı türkülerdir. Bu türkülerin konusu ise çoğunlukla yalnızlık, yaşam mücadelesi ve vatan sevgisidir (Güney-Pekman-Kabaş 2013, s.256).

Cem Karaca öncesinde Almanya'da Sözlü Türk Göçmen Edebiyatının köklü bir geçmişi vardır. Özellikle 1972-1995 yılları arasında çok sayıda halk ozan/sanatçının kaset ve plakları yayınlanmıştır. Özellikle 1976 yılında sayı olarak zirveye çıkmıştır. 1977'de göreceli bir düşüşten sonra, 1978'de tekrar 1974 düzeyine dönüş olmuş;1973'te işçi alımının durdurulması türkü üretimine yansıtılmış ve 1980'lerdeki politik çalkantılar da benzer etkili olmuştur. (Öztürk, 2001, s.19). 1993-1995 yılları arasında Almanya'da uygulamaya konulan yeni kararlar, işçilerin uğradıkları ırkçı saldırılarla türkülerin ve rap müziğin konularında da değişikliğe neden olmuştur.

Almanya'da kalınan sürenin uzaması yeni sektörlerin açılmasına neden olur. Özellikle müzik sektöründe Türk göçmenlere hizmet vermek için yeni kaset firmaları kurulur. *Minareci* ve *Türküola* kasetleri elden ele dolaşır. Almanya'da yaşayan sanatçıların ya da Türkiye'deki sanatçıların kasetleri Türk eksportlarında peynir ekmek gibi satılır. Bu dönemde Almanya'da müzik piyasası altın dönemini yaşar. Tüm bunların yanında vatan özlemini gidermek için Türkiye'den müzisyen sanatçılar da davet edilir, konserler düzenlenir. 1960'lardan başlayarak Almanya'ya işçi olarak giden göçmenler, Türkiye'den gelen ozanların türkülerini dinleyerek vatan hasretlerini gidermeye çalışmışlar, üzüntülerinden uzaklaşmak için kendilerine bir çıkış yolu aramışlardır. Erkan Ocaklı, Ruhi Su, Âşık Metin Türköz, Âşık Mahzuni, Neşet Ertaş, Murat Çobanoğlu, Ozan Arif, H. Hamdi Tanses, Gurbetçi Rıza Taner, Aşık Devriş, Can, Şah Turna, Nesimi Çimen, Âşık Kemterî, Nuri Erkaya, Yaşar İlkbahar, Sadık Gürbüz, Mahzun Haydar, Hasan Yılmaz, Âşık Seyfili, Âşık Muzaffer, Âşık Ramazan Ceyhanlı, Âşık Haydar Korkmaz, Âşık Hanefi Ünver, Abdullah Papur gibi ünlü sanatçılar Almanya'daki gurbetçilerin sıkıntılarını sözleri ve sazlarıyla dile getirmişlerdir; bazı türküler de anonimdir.

Almanya'yı konu alan Türküler üzerine Türk ve Alman araştırmacılarca çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda türkülerin tarihçesi, yapısı, üslubu, konusu, türleri ve imgeleri (Öztürk, 2001, s.V) üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmalar, Robert, Anhegger, Nevzat Gözaydın, Haydar Avcı, Ursula Reinhard, Hamdi Tanses, Otto Holzappel, Mustafa Boz ve Ali Osman Öztürk tarafından yapılmıştır. Bu konuda (bkz. Öztürk, 2001).

Diğer Türk ozanlarda olduğu gibi Karaca'nın eserlerinin içerik analizlerinde de Türk göçmen işçilerin Almanya'da yaşadıkları çeşitli travmalar belirgin unsur olarak göze çarpar. Karaca'nın *Die Kanaken* albümü, Almanya'da yaşayan Türk müzisyenlerden gitarist Fehiman Uğurdemir, bas gitarist Cengiz Öztunç, klavyelerde Sefa Pekelli ve Betin Güneş (ayrıca Güneş trombon da çalmıştır) ve davulda İsmail Tarlan'la kaydedilmiştir. Albümün kaydı Karaca'nın yaşadığı yer olan *Köln'de Studio am Dom*'da yapılmıştır. Türk müzisyenler dışında *Beim Kaffee* şarkısındaki kemani Clemente Alfredo ve *Çok Yorgunum*'daki synthesizeri ise Dick Stadtler çalmıştır.

Albümdeki şarkıların genel teması Almanya'da yaşayan hem Türk işçilerin hem de göçmenlerin karşılaştıkları problemler ve halkların kardeşliği üzerinedir. Şarkılar Alman roman ve kısa öykü yazarı Harry Bösecke tarafından 1984'te yazar Martin Burkert ile birlikte yazdığı *Ab in den Orient Express* adlı tiyatro oyunu için yazılmıştır. *Bernd* adlı bir Alman iddiaya girer, bir süre *Süleyman* adıyla Türk gibi yaşar. Alman makamlarına iş başvurusu yapar. Oyunda Bernd'in Türk olarak yaşadığı sırada başına gelen trajikomik olaylar anlatılır. Karaca, bu oyunun hem müziklerini yapmış hem de oynamıştır. Ayrıca Karaca'nın annesi Toto Karaca da bu oyunda 1986'da bir süre rol almıştır.

Oyunda sonradan *Die Kanaken* plağında da yer alacak olan (Parantez içindeki isimler bu şarkıların plakta yer aldığı şekliyle isimlerini ifade etmektedir.) *Es wurden Arbeiter gerufen (Gastarbeiter)*, *Ich bin ein Türkisches Mädchen (Ayşe, Meral, Semra)*, *Çok Yorgunum*, *Ich bin eine Deutsche Oma (Beim Kaffe)*, *Der Schnüffler-Song (Schnüffler)*, *Arbeitssuche-Song (Total Geschlaucht)*, *Schlusslied (Ab in den Orient Express)*. Oyunda oynanıp plakta yer verilmeyen iki oyun daha vardır. Plak her ne kadar *Ab in der Orient Express* oyununa dayansa da *Willkommen*, *Mein Deutscher Freund* ve *Was Sagst Du* parçaları plak için hazırlanmıştır.

Albümün tek kırkbeşliği *Beim Kaffee/Çok Yorgunum* olmuştur. Albümün tanıtımı sırasında Cem Karaca programlara kendi adıyla değil, albümün adı olan *Die Kanaken* grubu olarak çıkmıştır. *Die Kanaken* plağı sonrasında grup, Almanya, Hollanda, Danimarka, Doğu Almanya ve Norveç'te uzun süreli konserler vermiştir.

Albümden *Beim Kaffee* Yarım Porsiyon Aydınlık adıyla, *Es Kamen Menschen An* ise Almancılar adıyla Türkçeye uyarlanmıştır ve *Çok Yorgunum*'un yeni versiyonu ile birlikte 1987'de, *Merhaba Gençler ve Her Zaman Genç Kalanlar* albümüne konulmuştur. Aynı şarkıyı 2005 yılında ses sanatçısı Ferhat Göçer de yorumlamıştır. Bu albümde toplam 10 parça yer almaktadır. Biz konumuzu ilgilendiren eserlerden sadece 7'sini inceleyeceğiz. Karaca'nın bu eserleri ışığında Almanya'da göçmen işçi olgusunu ortaya koymayı amaçlamaktayız. Parçaların tercümesi kısmen tarafımızdan, bazıları da Münir Tireli'nin "Cem Karaca ve *Die Kanaken*" kitabından alınmıştır.

Total Geschlaucht/İşsizliğin Türküsü (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

Hey-Ich von der Arbeitsuche	Vay ben iş aramaktan,
Bin ich total geschlaucht	Gayri perişan oldum.
Egal wo ich auch hinkomm	Her nereye başvurduysam
Ich werde nicht gebraucht	Boşa çıktı, yoruldum.
Ich glaub schon selber,	Diyorum ki kendi kendime
Ich bin nichts wert	Bende iş yok herhalde.
Da ist doch was verkehrt	Ya da bir terslik var bu işte
Ich hab mich oft beworben,	En az elli kere başvurdum,
Beschtimmt schon 50 mal	Fazlası var eksigi yok
Und immer diese Antwort:	Hepsi aynı terane, elli küsur kapıdan
“Wir sprechen uns noch mal	Hele bir düşünelim makamından
Ich glaub schon selber,	Diyorum ki kendi kendime
Ich bin nichts wert	Ben de ben de iş yok herhalde.
Da ist doch was verkehrt?	Yanlış bir şeyler var
Ich krieg nur miese Stellen.	Arada bir yasak savar cinsinden
Meist nur einen Aushilfjob	Yardımcı işçi kabilinden
Für einen Tag mal Arbeit.	Bir günlük iş buldumsa buldum.
Dann wieder Ex und Hopp	Ertesi günü yeniden iş aramaya soyundum.

Konusu işsizlik ve iş arama ile ilgilidir. İş arayan yabancı işçinin gözünden yaşadıkları anlatır. İş ararken yaşanan sancılı süreç dile getirilir. Ayrıca başka bir ülkede yaşıyorsa bu daha da zor, yabancı olmak ise dezavantajdır. Karaca, Hasret adlı 45'lik plağında *Alamanya* şarkısında ifade ettiği gibi “Çok uzaktan fetva ile bilinmez Alamanya gurbetinin halleri” diyerek durumun vahametini anlatmaktadır. “*Kendi kendime hiçbir şeye değmediğime inanıyorum / yanlış giden bir şey var*” sözleriyle Alman toplumu karşısındaki açık muhalifliği sergileyerek iş yarayan bir insanın kendini değersiz hissetmesine vurgu yapar.

İş arayan yabancı artık iş aramaktan dolayı yorgun ve bitkindir. Defalarca (en az 50 defa) iş müracaatı yapmış olmasına rağmen karşılığında kapılar kendisine kapanmıştır. Bu durumda psikolojik olarak kendinde bir eksiklikler olduğunu düşünmeye başlamıştır. Kendisini değersiz görmeye başlamış, bir işe yaramadığını düşünmektedir. Bu durumu kendince kritize eder ve bir şeylerin yanlış gittiği kararına varır. Yabancıya kötü işler verilir, verilen işler de kısa sürelidir. İşten çıkarılacak biri olduğunda da ilk çıkartılan kişi yine yabancı işçidir.

Es Kamen Menschen An/İnsanlar Geldiler (Cem Karaca-Die Kanaken/1994)

Es wurden Arbeiter gerufen,	İşçilerdi çağrılan,
Doch es kamen Menschen an.	Ama insanlar geldiler.
Man brauchte unsere Arbeitskraft,	İşgücümüzü size yarayan
Die Kraft, die was am Flißband schafft.	Kol emeğimiz akar bantta akan,
Wir Menschen waren nicht interessant,	Ve biz insanlar ilginç olmayan,
Darum bleiben wir euch unbekannt.	Ve bilinmeyen hep öyle kalan.
Aman aman aman aman Gastarbeiter	Aman aman aman aman misafir işçiler
Es wurden arbeiter gerufen,	İşçiler çağrılan
Doch es kamen Menschen an.	Ama insanlar geldiler.
Solange es viel arbeit gab.	İş olduğunca bolcana,
Gab man die Drecksarbeit uns ab.	En b.ktan işleri verdiniz bize.
Doch dann als die große Kriese kam.	Ve gelip çatınca beklenen işsizlik,
Sagte man wir sind schuld daran.	Sorumlusu bizi ilan ettiniz,
Aman aman aman aman Gastarbeiter	Aman aman aman aman misafir işçiler
Es wurden arbeiter gerufen,	İşçiler çağrılan
Doch es kamen Menschen an.	Ama insanlar geldiler.
Ihr wollt nicht unsere Kultur,	Bizim kültürümüzü de istemiyordunuz
Nicht mit uns sein. Ihr wollt uns	Ne de bizimle istediğiniz.
Nur als Fremden sehen,	Böyle yabancı kalıyoruz
So bleiben wir Unbekannte, dort wie hier.	Biz orada da burada da tanınmıyoruz.

Karaca bu parçasında İsviçreli yazar Max Frisch'in "*Wir riefen Arbeitskräfte, und es kamen Menschen an*" sözlerini esas alır. Bu parçada da yabancı işçilerin 70-80'li yıllardaki kötü durumu, en kötü işlerin hep göçmenlere verilmesi, bir kriz durumunda onların suçlanması ve Almanların onları tamamen yabancı olarak görmeleri ve entegrasyonu istemedikleri dile getirilir. Karaca bu parçasında Almanya'daki işçilerin hangi şartlar altında çalıştığını ve Almanlar tarafından nasıl görüldüğünü eleştirel bir dille ifade eder. İşçi olarak gelen bu insanların Alman toplumu tarafından ilginç bulunmayıp tanınmadığı ve Almanların sadece onların üretim bandındaki iş gücüne ihtiyaçları olduğu dile getirilir. Nakaratlarda da "aman aman misafir işçiler" sözleriyle durum tekrar tekrar vurgulanır. Şarkının devamında yine Alman toplumu eleştirilir. Misafir işçilere pis işlerin yaptırıldığına, çok uzun mesailerde çalıştırıldıklarına, ekonomik kriz geldiğinde ise yine yabancı işçilerin günah keçisi olarak görüldüğüne vurgu yapılır. Karaca bu parçasında Almanya'daki işçilerin en zor şartlar altında çalıştırılmalarını, pis işlerde çalıştırılmasını ve Almanlar tarafından hakir görülmesini eleştirir. Son

cümlelerde ise yine işçiler adına kültürümüzü ve bizi tanımak istemediniz, bu nedenle de bizi yabancı olarak görmek istediniz, orada olduğu gibi burada da yabancı kaldık sözleriyle şarkı biter. Almanlara eleştiri olduğu gibi “orada da” yabancı kaldık diyerek Türkiye’de “Almancı” olarak yabancı görüldüklerini, bir anlamda ötekileştirildiklerini dile getirir.

En önemli vurgulardan biri de çağrılan işçilerin yalnızca işgücü olarak çağrılmasıdır; oysa gelenlerin insan olduğuna nakaratlarla dikkat çekilir. Çünkü insan makine değil, düşünen, ihtiyaçları olan bir canlıdır. İşçi robot değil bir insandır.

Willkommen/Hoşgeldiniz (Cem Karaca – Die Kanaken /1984)

Komm Türke- trinke deutsches	Bir gel hey Türk! Alman birası iç
Dann bist du auch willkommen hier	Hoş geldin ama buralı olmanın şartı,
Mit “Prost” wird Allah abserviert	Önce şerefe deyip Allah’la vedalaş,
Und du ein Stückchen integriert	Entegrasyona başla yavaş yavaş,
Ihr stinkt nach Knoblauch-lass den weg	Sarımsak kokuyorsun bırak be!
Eßt Sauerkraft mit Schweinespeck	Domuz pastırmasıyla lahana turşusu ye
Und wer stat Kinder Dackel dressiert	Ve köpek büyüt çocuk yerine
Der ist schon fasst integriert	Böylece olusun sen de hemen hemen entegre
Die Pluderhosen stören nur	Kaldırın şu şalvarı
Trag Bein und Kopf-doch bitte pur	Baş açık, bacaklar meydanda uryan,
Politisch seid nicht integriert	Sakın ha! Politikayla da ilgilenme
Dann seid Ihr endlich integriert	Böylece tam entegre olmuş olursun
Als Müllmann mögen wir euch schon	Sizi zaten çöpçü olarak seviyoruz
Steh hinten an-gehts um den Lohn	Yap işini al paranı iş olduğu sürece, ama işsiz
Steht hinten vorn an wenn man abserviert	Kalırsa ki kalacaktın, kaldın işte,
Dann sei Ihr überintegriert	Olsan da olmasan da kurtaramaz seni entegre

Albümün dördüncü şarkısıdır. Bu şarkı ile Almanların ülkeye gelen Türklerden beklentileri ironik bir dille anlatılır. Karaca, bu şarkıda Almanya’da yaşayan Türk gurbetçilerin yaşadığı entegrasyon sorununu bir Alman’ın gözünden dile getirir. Türk, Alman toplumuna daha çok entegre olurken aslında değersizleştirilir. Türk’e şartlı olarak tam nasıl entegre olacağı anlatılır. İlk şart Alman birası içip “Prost” diyerek Allah’a veda etmesi ve entegre olma fikri karikatürize edilir. Tireli’nin deyimiyle “vülgarize edilmiş entegrasyon politikaları” eleştirilir. Göçmen inandığı tüm değerleri ve kültürel alışkanlıklarını bir yana bırakması durumunda ancak Alman toplumu tarafından kabul görecektir. Yabancıların entegre olması için tıpkı bir köle gibi davranması beklenir. Şarkının ilk sözlerinde Türk’e davet vardır. “Gel Türk Alman birası iç”, iç de “Allah’la

vedalaş” sözleriyle inanıcıdan taviz beklentisi vardır. Almanya’daki Türkler sarımsakla özdeşleştirilmiştir. Karaca’nın bu parçasında da buna vurgu yapılır. Alman’a göre Türk kötü koktuğu için sarımsak yememeli, buna karşılık Alman milli yiyeceklerinden olan lahana turşusu (Sauerkraut) ve domuz pastırması (Schweinespeck) yemelidir. Bu da ikinci şarttır. Çocuk yerine köpek yetiştirirse hemen hemen entegre olmuş kabul edilir. Çünkü hemen hemen her Almanın bir köpeği vardır. Köpek tıpkı çocuk gibi evin bir üyesidir. Köpek Almanlar tarafından sevilen hayvanların başında gelir. Bu durum Türklerde çok yaygın değildir. Türklerde aşırı derece çocuğa düşkünlük ve koruma hissi vardır. Alman gözüyle bu durum değişmelidir. Alman’a göre Türklerde çocuğun yerini köpek almalıdır.

Üçüncü şart ise kadınların başörtü takmaması, şalvar giymemesi, yabancıların politikayla ilgilenmemesi durumunda tamamen entegre olduğu kabul edilecektir. Böylece Alman kültürü dışındaki tüm kültürel özellikleri sistematik olarak “hâkim kültürü” karşı kültüre yaklaştırma eğilimi gerçekleşecektir.

Bu şarkıda Almanların Türk kadınlarının kapalı kıyafetler giymesine ve başörtüsü takmasına karşı oldukları anlatılır. Türk göçmen işçilere politika gibi sosyal seviyesi yüksek işler yerine çöpçülük gibi toplumun aşağı seviyede gördüğü işlerin daha uygun olduğu önyargısı eleştirilir. Son kıtada “Size normal bir Alman’a göre daha az maaş vermemize ve ilk işten çıkartılan olmanıza karşı çıkmayın ki tamamen Almanlaşabilirsiniz” sözleriyle Alman toplumunu eleştirmektedir.

Türk imgeleri olan dini duygularla alkollü içkilerden, biradan uzak durmak, sarımsak katkılı yiyecekler yemek, domuz mamulleri yememek, çok çocuklu aileler kurmak, Türk kadınlarının giydiği şalvar, kullandıkları başörtüsünden söz edilerek Türk göçmenlerden beklentiler ironik bir şekilde ele alınmıştır.

Mein Deutscher Freund/Arkadaşım Alman (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

Türkisch Mann, wir brauchen Dich	Türk erkeği! Bize lazımsın
Komm ins Wirtschaftswunderland	Bu ekonomik mucizeler ülkesine gel
Arbeit wartet dort auf Dich	İş orada seni bekler,
Nimm die Zukunft in die Hand	Dön köşeyi
Harte Arbeit- harte Mark	Sıkı iş-sıkı para
Türkisch Mann noch weißt Du nicht	Türk erkeği bilmiyorsun burada iş başka
Daß Du eintauscht Menschlichkeit	Burada vardiya burada bant var, akar
Gegen eine Fließbandschicht	Akar bantta insanlığın akar
Er glaubt so fest daran	Ama inanmıştı adam.
Freund ist jeder deutsche Mann	İnanmak vardı ya...

Mein Freund der Deutsche
 Türkisch Frau Du bist gewohnt
 An Hausarbeit im Heimortort
 Putzen wir hier gur entlohnt
 Hörst Du auch ein gutes Wort
 Fremd die Sprache-kein Kontakt
 Zu der Frau vom gleichen Haus
 Gastfreundschaft war zugesagt
 Und jrtzt heißt es: Türken raus!
 Sie hoffte fest darauf
 Freundin wird die deutsch Frau
 Meine Freundin die Deutsch
 Türkisches Kind und deutscher Kind
 Ihr sollt unsere Hoffnung sein
 Sa wo jetzt noch schranken sind
 Reißt, sie nieder-stampft sie ein
 Baut die Brücken zum Verstehen
 Herzen brauchen keine Sprachen
 Eine Welt wird neu erstehen
 Ganz neu erstehen
 Wenn Ihr wollt Ihr könnt es schaffen
 Türkisch frau un d Mann und Kind
 Euer Traum war dann erfüllt
 Mein deutscher Freund
 Mein deutscher Freund...

Bütün Almanların dost olduğuna
 Aaah arkadaşım Alman
 Türk kadını alışkınsın,
 Nasılsa angaryaya memlekette.
 Burada da, temizlikten iyi kazanırsın.
 Ama diyar yaban, dil yaban,
 Nerde sıcak bir selam?
 Ve ne kadar da yabancı,
 Kapı komşum Alman bayan?
 Konuk severlik bir masaldır ne de hoş,
 Şimdi neler deniyor, hepsi boş
 Ama ummuştu kadın hani ummak vardı ya
 Bütün Almanların dost olduğunu aaah!
 Arkadaşım Alman
 Türk çocuğu ve Alman çocuğu.
 Umut sizde bunca ön yargıyı yargılamaya
 Bir gün. Gönüllerinizde, gönüller dil istemez
 Dostluğu, yepyeni bir dünya kurmak için iç içe
 Verip yıkarak kötülükleri
 Ellerinizle kurun kardeşliğe giden yolu
 İşte o zaman rüyalar gerçek olur
 Adamım, kadını, evladım Türkiyeli,
 İşte o zaman rüyalar gerçek olur,
 Dostun olur Alman ooh! Arkadaşım Alman

Mein Deutscher Freund albümün giriş parçasıdır. Sözleri Beate Fischer tarafından yazılmıştır. Türkiye'den göç eden ilk kuşak göçmenlerin gözünden durumları anlatılır. İlk kıtasında babanın, ikinci kıtasında annenin gözünden kötü durumları anlatırken, üçüncü kıtada ise çocuğun gözünden umutlu bir gelecek yansıtılır.

İlk sözlerde Türk erkeğine hitap vardır. Ekonomik mucize yaşayan Almanya işgücüne ihtiyaç olduğu için Türk işçiyi davet eder. Zor iş kendisini beklemektedir. İlk gelen işçiler en zor ve en pis işlerde çalıştırılır. Buna karşılık göçmen çalışıp geleceği için yatırım yapabilecektir. "Geleceğini eline al" sözlerinden bu çıkarımı yapabiliyoruz.

Akort işlerde bant karşısında insanlığın değiştiğine vurgu yapılır. Karaca, “*Bantta akan sanki ömrüm bildim bileli*” diyerek işin zorluğunu anlatmaya çalışır. Bu işlerde çalışanlar âdete makineleştirilir. Tüm zorluklara rağmen Türk erkeği her Almanın arkadaşı olabileceğine inanır. Nakaratlarla bu iyi niyet sözleri pekiştirilir.

İkinci olarak Türk kadınına hitap edilir. Dil bilmeyen Türk kadınına reva görülen tek iş temizlik işidir. Nasıl olsa Türk kadını evinin işini kendisi yapmaktadır bu nedenle zorlanmayacaktır. Ayrıca bu iş iyi para da kazandırmaktadır. Evinde çalıştığı kadınla dil bilmediği için iletişime geçemeyeceği, yalnızca bir iki güzel laf duyabileceği dillendirilir. Dil sorununu *Alamanya* adlı parçasında şöyle dillendirir Karaca: “*İsten eve, evden işe sökülmez Alamanya milletinin dilleri*” der. Türk kadını da bir Alman kadın arkadaşının olmasını istemektedir. “Arkadaşım Alman kadını” sözleriyle bu duygular nakaratlar halinde dile getirilir. Onların bu beklentileri boşunadır. Almanlar ülkelerine gelen yabancılarla iş dışında iletişime geçmemişlerdir. Almanlar yabancılara karşı gereken ilgi ve desteği göstermemiştir. “*Konukseverlik onaylanmıştı*”, “*Oysa şimdi “Türkler dışarı!”*” diyorlar sözleriyle Alman toplumu eleştirilmektedir.

Üçüncü olarak geleceğin temsilcileri olacak Türk ve Alman çocuklarına hitap edilmiştir. Kötü olan düzene karşı çocukların birlikteliğine, anlaşarak yeni köprüler kurmalarına, bu köprüleri kurarken dile ihtiyaç olmadığına, gönüllerin dil olmadan da anlaşabileceğine vurgu yapılmaktadır. Karaca bu şarkısında evrensel bir çağrıda bulunmuştur. Yeni bir dünyanın çocuklar sayesinde kurulabileceğine ve onların bunu istemeleri halinde başarabileceklerine inanır. Böylece dünyada her şey sil baştan düzelecek insanlar arasında var olan duvarlar ortadan kalkacaktır.

Şarkının son nakarat cümleleri Türk kadınına, erkeğine ve Türk çocuğuna çağrıda bulunur. Böylece istenilen hayallerinin gerçekleşeceği mesajı verilir. “İyimser bir final ile sorunların çözümünde Türk ve Alman çocukları geleceğe dair umudun kaynağı olarak tanıtılıyor (Tireli, 2016, s.46). Arkadaşım Alman nakaratlarıyla şarkı son bulur.

Beim Kaffe/İçerken (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

Ich kene eine deutsche Oma
Sie lädt mich zum Kaffé ein
Und was zu erzählen hat
Das fesselt mich ungemein
Ihr Vater kam als Fremder
Aus Polen ins Revier
Er schluckte sehr viel Kohlenstaub
Und trotzdem blieb er hier
Man schipfte ihn Polacke
Und reizte ihn aufs Blut

Bir kahve içmeye davet etti,
Komşu bir Alman ninesi beni.
Öyle şeyler anlattı ki
İyice sardı beni
Babası yabancı olarak
Polonya'dan gelmiş,
Çok kömür tozu yutmuş çok
Ama yine de yerleşmiş bu yöreye.
“Polak” diye horlamışlar,
Çıkmış kanı beynine,

Der Vater hat zugeschlagen
 Der Mob geriet in Wut
 "aufhängen, aufhängen" schrie man
 "Kastriert das Polakenschwein
 Jetzt muss der starke mann ran,
 Dann packt das Polackenpack ein"
 Erst Polacken und jetzt Türken
 Fällt Euch nichts Besseres ein
 Warum braucht Ihr Untermenschen
 Mußt Ihr immer die herren sein

Tutmuş vurmuş birine,
 Bir olup üstüne saldırmışlar.
 "Asalım, asalım" çığlıkları,
 "Hadım edin şu Polak domuzunu",
 Kalabalıklar güçlüler,
 Haklılar mı ki?
 Ama defteri dürülmüş Polonyalıların
 Önce "Polaklar" şimdi "Türkler",
 Nedendir? Sürer gider horlayarak
 Yücelik mi ille de üstün olmak mı hüner?

Ab in den Orient-Express/Defolun Doğu Expressiyle (Cem Karaca-Die Kanaken/1984)

An der Maur stehen Parolen
 "Ab in den Orient Express"
 Man redet die Schuldigen herbei
 Von Zimmermännern wird epfohlen
 "Ab in den Orient Express"
 Als ob das die Lösung sei
 An der Mauer stehen Parolen
 "Ab in den Orient Express"
 Das ist der neuste Türkenwitz
 Hast du nicht leise mitgelacht?
 Hast du nicht selber mitgemacht?
 Du schweigst und andere werden laut
 An der Mauer stehen Parolen
 "Ab in den Orient Express"
 Freunde wischen weg den Haß
 Glauben nur, was selber sehen
 Wollen mit uns zusammen gehen?
 Schreiben auf ein großesses Band:
 Kommt lass uns aufhören

Duvarlarda sloganlar var
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 Suçlu fısıltılar ve gece karanlık...
 Bıçkıcılar, hızarıcılar önermiş; çözüm diye
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 Sanki çözüm buydu
 Duvarlarda sloganlar var.
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 En son gırgır, Türklerle bu!
 Ve sen gülmedin mi gizlice?
 Ve sen de? Bir olmadın mı sen de?
 Davran! Bunlar uğursuz kakhahalar
 Duvarlarda sloganlar var
 "Haydi defolun doğu ekspresiyle!"
 Ama şimdi siliyor dostlar nefreti duvarlardan
 İnan kendi gözünle gördüğüne
 Yürü bizimle el ele,
 Yaz bunu büyük bir şeride
 Gel küçük de olsa başlayalım

Hass zu verbreiten

Bırakalım nefreti Körükleyip durmayı

Im kleinen schon fängt das an Bu yangım büyümesini

Bu şarkı yabancı düşmanlığını konu eder. Şarkıda doğrudan Almanların yabancı işçileri ülkelerine geri gönderme düşüncesine değinilir. Şarkı, Alman hükümetinin yabancıların “geri dönmeye hazır olma durumunu teşvik etme” tedbirleriyle ilgilidir.1980’lerden sonra Almanya’da yabancı düşmanlığı zirveye çıkmıştır. Karaca, duvarlara “*Ausländer raus*”, (Yabancılar dışarı) “*Türken raus*” (Türkler dışarı) şeklinde yazılan sloganların alegorisini kullanır. Artık ülkede yabancı işçi istenmemektedir. Alman hükümeti yabancıları ülkelere göndermek için “Yabancıları Dönüşe Özendirme Yasası” çıkarmıştır. 31 Ekim 1983 ve 30 Haziran 1984 tarihleri arasında ülkelere dönmeyi kabul eden Fas, İspanya, Yugoslavya, Türkiye, Kore, Portekiz ve Tunus uyruklu işçilere belli şartlar altında yaklaşık 10.500 DM tutarında yardım yapılacak, işçilerin her bir çocuğu için 1.500 DM ödenecektir. Ayrıca geri dönüş yasasına göre yabancı işçiler çalıştıkları süre boyunca ödedikleri emeklilik primlerini toptan geri alabileceklerdir (Abadan Unat, 2006, s.63-78). Yürürlüğe giren bu yasa ile Almanya’da Türk nüfusu %5,4 oranında düşer (Abadan Unat, 2006, s.74). Almanya’da yaşayan Türk nüfusun Alman toplumunca kabulü tartışmaları, yükselen aşırı sağcı eğilimle çetrefilli bir hal almıştır. Geri Dönüşü Teşvik Yasası’na rağmen Türkler ülkelere geri dönmeler. Bu durumun anlaşılmasından sonra Almanya’daki Türklerin uyum sağlaması için yeni politikalar uygulanmaya konur. Karaca, bu şarkısında da bu duruma destek olmak amacıyla küçük de olsa başlangıç yapılmasını ve düşmanlığın körüklenmemesini dile getirir. Alman vatandaşına ön yargılı olmamasını ve gördüklerine inanmasını tavsiye eder. Mesajlar Almanca ve Türkçe olarak verilmektedir.

“Ab in den Orient Express” adlı oyun aynı zamanda Karaca’nın da rol aldığı ve müziklerini yaptığı bir oyundur. Bu oyun; hem Karaca’nın Türkiye’den sürgün olma psikolojisinden

-biraz da mecburiyetten- çıkıp Almanya’da yaşayan Türklerle ilgili bir şeyler yapma ihtiyacının bir sonucu, hem de bu yönde yapacağı diğer işlerin habercisidir. Bu oyun ile Karaca, Almanya’da T.C. pasaportu taşıyan 1,5 milyon insanın sorunlarını anlatmaya çalıştı ve bunun için Almanca şarkılara yöneldi, Kendi deyişle talihi de ondan sonra değişti. Karaca, bu durumu için: “*Adamlar artık bana acımıyorlar, saygıyla bakıyorlardı. Yani onların zeminine sıçradım...*” (Tireli, 2016, s.419) der.

Was sagst du? /Ne Diyorsun? (Cem Karaca- Die Kanaken/1984)

Du sagst, du hast nich gegen uns

Bize karşı değilmişsin,

Weil wir doch Kollegen sind-manchmal

Çünkü biz iş arkadaşınız-bazen,

Du sagst du hast du nicht gegen uns

Bize karşı değilmişsin.

Weil du selber Knoblauch ißt- manchmal

Sarımsak yemişsin sen de.

Du sagst du hast du nicht gegen uns

Bize karşı değilmişsin

Nur, das wir zu viele sind

Ama fazla olmuşuz artık! Demen öyle.

Ich sag ich mag dich-Was sagst du?	Senden hoşlanıyorum. Sen ne diyorsun?
Du sagst das müßt ihr doch verstehen	“Anlamanız lazım” demen öyle,
Und Kinderliebe gut und schön	Çocuk sevgisi iyi ve güzeldir
Doch wenn sie unsere Schulen gehen	Bizim okullarımıza dolunca onca Türk çocuğu,
Was wird dann aus dem deutschen Kind	Ne hale gelecek bizim Alman çocuklar?
Nicht dass die Türken dümmere sind	Tabii daha aptal değil sizin Türkler
Doch kommt zuerst mal unser Kind	Ama ilk önce “ille de bizim çocuklar” demen öyle
Ich sag ich mag dich-Was sagst du?	Senden hoşlanıyorum-sen ne diyorsun?
Du sagst du hast du nicht gegen uns	Bize karşı değilmişsin demen öyle.
Ihr schuldet uns sogar dank-leider /	Teşekkür bile borçluymuşsun bize hatta
Für eure Wirtschaftswunderwelt	Şu ekonomik mucizevî yaşamamız için,
Nur ist euer wunder jetzt krank-leider	Ki şimdi tekliyor mucizeniz hasta.
Und manchen der es nicht so meint	Ve anlamak istemeyenler bunu
Macht die Angst zum Ausländerfeind	Çalıyorlar yabancı düşmanlığı borusunu
Ich sag ich mag dich- was sagst du?	Senden hoşlanıyorum- sen ne diyorsun?

Parçanın sözlerini Theo König yazmıştır. Bu şarkıda faşizm eleştirisi yapılmıştır. Her kıtasında Almanların Türklere karşı sahip oldukları değişik bakış açlarına değinilip, nakaratta ise Karaca'nın, “Ben seni sevdiğimi söylüyorum, sen ne diyorsun?” sözü tekrarlanır.

Karaca, bu şarkısında hem Almanların hem de Türklerin 1980'lerin başlarında Almanya'daki korkularına değinir. Şarkı sözleri karşılıklı soru cevap diyalogu şeklindedir. Karaca, Alman'a, sevdiğini söyleyerek ardından da “Ne diyorsun?” sorusunu sorar.

Şarkı Türk işçisinin Alman işçi arkadaşına sorusuyla başlar ve Alman arkadaşının kendilerine karşı olmadığı vurgulanır. Türklere sarımsak yememesini isteyen Alman arkadaşının da bazen sarımsak yediği hicvedilerek Almanların çelişkileri dillendirilir. Türklerin çok çocuk sahibi olmaları buna karşı Almanların korkularına yer verilir. Alman aileler Türk çocuklarının kendi çocuklarıyla birlikte olacağı için kendi çocukları adına korkarlar. Bu nedenle 80'lerde Türk öğrenciler için birleştirilmiş sınıflar açılır. Bu sınıflarda yalnız Türk çocukları öğrenim görür. Temel derslerin çoğu Türkiye'den gelen öğretmenler tarafından verilir. Dersler Türkçedir. Böylece entegrasyon ve dil öğrenme süreci uzar.

Türk işçi Alman ekonomisine katkı sağladığının bilincindedir. Bunun için de teşekkür bekler. Oysa teşekkür yerine Almanya'yı terk etmesi beklentisi vardır. Alman çok çocuklu Türk'ten korkar. İşyerlerinin yabancılar tarafından doldurulacağı, kendisinin işsiz kalacağı korkusunu yaşar. Bu korku da yabancı düşmanlığına neden olur. Nakaratlarla Türk Almanı sevdiğini söyleyerek ne düşündüğünü sorar. Karaca, bir

getto kültürünün veya “ev sahibi” olarak “öteki”nin sınırları belirlemeye meyletmış bir toplumsal tasarıma Almanya’da verdiği eserlerle karşı çıkmış bir sanatçıdır (Tireli, 2006, s.72).

Sonuç

Cem Karaca Anadolu Rock türünün ilk temsilcilerinden biridir. *Apaşlar, Jaguarlar, Kardeşlar, Moğollar, Kurtalan Ekspres, Edirdahan, Dervişan* ve *Kanaklar* gibi birçok grupla çalışmış, kurucu/yöneticisi olmuş, güçlü bir rock kültürünün oluşturulmasında öncülerden biri olmuştur. Kendine özgü kişilik ve karakteriyle dikkatleri üzerinde toplamış, şarkılarında içinde yaşadığı toplumun sorunlarına, sosyal ve politik konulara yer vermiş, icra ettiği eserlerle 7’den 70’e herkesin gönlünde taht kurmuştur.

O, bir rock yıldızıdır. Yaklaşık 50’ye yakın 45’lik ve LP yayınlayan Karaca’nın parçalarının çoğu sosyal içerikli sözlere sahiptir. Almanya’da *Die Kanaken* grubuyla unutulmaz eserler yaparak icra etmiştir. 1981’in Ocak ayında Almanya’dayken son albümü yüzünden ülkesinde aranır, tutuklanacağı için çok sevdiği ülkesine geri dönemez. Tüm mal varlıklarına el konulur. 200 yıl hapis cezasına çarptırılarak 1983’te Türk vatandaşlığından çıkarılır. Vatandaşlıktan çıkarıldıktan sonra ülkesine küsmez. Almanya’da yaşamı hiç de kolay olmamış çok acı çekmiş ve bu acılarını “*Çok Yorgunum*” adlı bestesinde dile getirmiştir. Ülkesine dönmek istemiş ama bazı kaygılarından dolayı dönememiştir. Bir tarafta vatan özlemi bir tarafta sevdiklerinden uzak kalması onu derinden etkilemiş anne ve evlat özlemi çekmiştir. Haksızlığa uğramıştır ve uğradığı bu haksızlığı bir türlü içine sindirememiştir. Vatan özlemini bir nebze de olsa hafifletebilmek için üç-dört defa Yunanistan’a gidip Türkiye’ye bakarak: “*Çok yorgunum, beni bekleme kaptan...*” diyerek duygularını dile getirmiş bir vatan sevdalısı sanatçıdır.

Almanya’da daha çok Nazım Hikmet’in şiirlerini seslendirmesiyle tanınan Karaca, ilk olarak 1983’ün başlarında Almanca sözlerle ve doğu-batı sentezinden oluşan bir müzikle seyirci karşısına çıkar. Tek amacı Türkiye’de olan biteni anlatmak değil, Almanya’da olup bitenleri anlatmak ve Alman-Türk ilişkilerini düzeltmeye çalışmaktır. Şarkılarında yabancı düşmanlığından, ırkçılıktan, işsizlikten, entegrasyondan, işçilerin yaşadığı tüm zorluklardan bahseder. Yazdığı şarkı sözleriyle adeta Almanlara kafa tutarcasına korkusuzca yurdunun insanların hakkını araması için yol gösterici olur.

Ülkesine döndüğünde dönemin başbakanı Özal’ın elini öptüğü iddia edilerek bir zamanlar gönül birlikteliği olan arkadaşlarınca döneklikle suçlanır. Hem Karaca hem de Özal ailesi bu iddianın gerçek olmadığını ısrarla belirtmelerine rağmen sanatçı yine de 12 Eylül bozgununa sorumlu arayan solcu arkadaşlarının günah keçisi olmaktan ve dışlanmaktan kendini kurtaramaz. Bu durumu “*Yarım Porsiyon Aydınlik*” adlı şarkısında “*Hiçbir Şey Üretmeden Sadece Eleştirirsiniz*” diyerek kırınglığını dile getirerek hicveder.

Karaca’nın şarkıları dönemin analizini yapması açısından değerlidir. 1980 sonrası dönemde müzik yapımcılarının desteğini alamadan çıkardığı albümler o yıllar büyük

ses getirmemesine karşın, yıllar içinde şarkılar halkının nezdinde değerini bulur.

Karaca, yaşadığı süre içinde hem ülkesinde ezilen işçilerin hem de Almanya'daki gurbetçilerin sesi olmuş bunu geniş kitlelere duyurmuştur. O, yaşamı boyunca önemli bir misyonu yerine getirmiştir. Onun şarkıları hâlde sevilerek dinlenilmekte ve gelecekte de dinlenecektir. Karaca hem yazdığı hem de bestelediği şarkılarıyla kendini ölümsüz kılmayı başarmış ender sanatçılardan biridir.

Kaynakça

Abadan Unat, N. (2006). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulusötesi Yurttaşlığa. İletişim Yayınları, İstanbul.

Aydemir, FN. (2014). Anadolu Rock'da Protest ve Milliyetçi Söylem: Cem Karaca Örnek Olayı. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Demirtürk, S. (2015). 1960–1980 Döneminde Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri, 21.Yüzyılda Toplum ve Eğitim Dergisi, Cilt 4, sayı:12, s.155-182.

Felsch, C. (2004). Als Der Rock'n' Rock Deutschland Verändert, Ravensburg: Grin.

Öztürk, A. O. (2001). Alamanya Türküleri Türk Göçmen Edebiyatının Sözlü/Öncü Kolu, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara.

Irmak, Y. (2017). İşlevsel Halkbilimi Kuramına Göre Âşık Mahzuni Şerif'in Şiirlerinde Tespit Edilen Yeni İşlevler. Studies Of The Ottoman Domain, 7(12), s. 184-212.

Korkmaz, M.A. (2017). Almanya İşgücü Toplumunun Muhafiz Sesi Könlü Âşık Metin Türköz. Giresun Üniversitesi I.Uluslararası Dil Sanat Ve İktidar Sempozyumu Bildiri Kitabı, (s.437-449). Giresun.

Ok, A. (1994). 68 Çılgınlıkları. İstanbul: Broy.

Güney, S. Pekman, C. Kabaş, B. (2013). Sokaklardan "Club"lara: Alman-Türk Gençliğinin Müzik Serüveni. Sosyoloji Dergisi. (2), 251-271.

Tireli, M. (2016). Cem Karaca Ve Die Kanaken, Atlas Kitap, I. Baskı, Ankara.

Scaruffi, P. (2007) History of Rock Music (1951-2000), Lincoln: Universe Inc.

Stokes, M. (2002). "Türkisch Rock and Pop" in Garland Encyclopedia of World Music, Volume 6: The Middle East, edited by Virginia Danielson, ScottMarcus and Dwinght Reynolds, Newyork: Routledge. s. 247-254

Karaca Erkan, İ. (2006). Fânî Rübî Cem Karaca, Maviyağaç Yayıncılık: İstanbul.

İnternet Kaynakları:

Berrakçay, O. (2006). Cem Karaca'nın Protest Kimliği Üzerine Bir Çalışma. http://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/makale/Berrakcay_2.html, Alıntı Tarihi: 25.01.2019.

Güler, M. A. (2016). 1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile

Okumak, <http://www.calismatoplum.org/sayi49/guler.pdf> Alıntı Tarihi: 01.02.2019.

Karaca, Cem. (1984), Die Kanaken Albümü, Dortmund: Verlag Pläne GmbH.

<https://www.last.fm/de/music/Cem+Karaca> Alıntı Tarihi: 14.11.2018.

Karaca, Cem. Biyografi.net. <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=331>, Alıntı Tarihi: 01.02.2019.

Ögel, K., Aksoy, A. Müzik ve Uyuşturucu, [http://www.ogelk.net/Dosyadepo/uyusturucu_ve_muzik\(1\).pdf](http://www.ogelk.net/Dosyadepo/uyusturucu_ve_muzik(1).pdf) Alıntı Tarihi: 28.01.2019.

Sabah Gazetesi, http://www.sabah.com.tr/galeri/kultursanat/mogollar_grubunun_oykusu. Alıntı Tarihi: 13.12.2018.

SONUÇ ODAKLI ÇALIŞMA ORTAMI İLE VERİMLİLİĞİN VE MOTİVASYONUN ARTTIRILMASI

Mustafa Şeref AKIN¹

Özet

Bu çalışma İstanbul Büyükşehir Belediyesinin kesin hesap biriminde uygulamaya konan sonuç odaklı çalışma ortamı (SOÇO) modelini analiz etmektedir. Birimdeki kısmi SOÇO uygulaması sonucunda verimlilik %100 oranında arttığı gözlenmiştir. SOÇO hiyerarşik yönetime tepki olarak ademi merkezîyetçi bir organizasyon modelidir. SOÇO'da asıl amaç, işte zaman harcamak yerine performansı ödüllendirmektir. Doğru uygulandığında verimliliğin ve motivasyonun artırılması için SOÇO etkili bir modeldir. Makalede başarılı bir SOÇO uygulaması için gereken ön şartlar ve kuramsal yapı gösterilmiştir. Tam SOÇO uygulaması için Kaliforniya merkezli domates üreticisi olan Morningstar firması ile geçiş süreci için tekstil markası olan GAP tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sonuç Odaklı Çalışma Ortamı (SOÇO), Verimlilik, Motivasyon, Kamu Yönetimi.

INCREASING PRODUCTIVITY AND MOTIVATION THROUGH RESULT- ORIENTED WORK ENVIRONMENT

Abstract

In this study, we will analyze the results-oriented work environment (ROWE) model, which is mandatory in the face of sudden personnel leaving (marriage, pregnancy, retirement) in a unit of Istanbul Metropolitan Municipality. SOÇO is a decentralized organization model in response to hierarchical management. The efficiency of the unit has been discussed because of the ROWE application. The main goal of ROWE is to reward to performance rather than spending time at business. When implemented correctly, ROWE is an effective model for productivity and motivation. The prerequisites and the contractual structure required for a successful implementation of ROWE are discussed. In order to show full implementation of ROWE, Morningstar, a California-based tomato producer and for the transition period, GAP, the textile brand are introduced.

Keywords: Result Oriented Work Environment (ROWE), Productivity, Motivation, Public Administration.

1. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafa.akin@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1850-9118

Giriş

Kurumlarda, verimliliğin, yaratıcılığın ve motivasyonun artırılmasında uygulanabilir yöntemlerden biride sonuç odaklı çalışma ortamları (SOÇO) modelidir. SOÇO çalışanların çalışma saati yerine çıktılara veya performansa göre ödeme aldıkları sistemdir (Thompson and Ressler, 2010, s.75, 2013, s.120; Ulrich vd., 1999, s.34).

Ademi merkezietçi model, hiyerarşik yönetime tepki olarak, yönetimin olmadığı ve kararların çalışanlar tarafından alınan bir yapıdır. SOÇO inovasyon modelinde amaç iş verimliliğini etkileyen esneklik sorununu çözmektir (Pink, 2011, s.44). Esneklik konusu organizasyon yapısı içinde çalışma zamanı, lokasyon, bütçeleme, yatırım ve hatta misyon kararlarına kadar birçok unsuru içine alır.

Türk akademik literatüründe hem SOÇO'nun uygulama şartları hem de Türkiye'deki bir uygulama denemesi yer almamıştır. Bu çalışmanın amacı İstanbul Büyükşehir Belediyesinin kesin hesap biriminde ani personel ayrılışları (evlilik, hamilelik, emeklilik) karşısında zorunlu olarak uygulamaya konan sonuç odaklı çalışma ortamı (SOÇO) modelini analiz etmektedir. SOÇO uygulaması sonucunda birimdeki kesin hesap sayısında %100 oranında artmıştır.

SOÇO uygulamaları çeşitlilik gösterir. Büyükşehir belediyesinin birimindeki uygulama, zamanı ve lokasyonu içine aldığı için kısmi SOÇO'dur. Tam SOÇO uygulamasını göstermek için Kaliforniya merkezli domates üreticisi olan Mornigstar firması ile geçiş süreci için tekstil markası olan GAP tanıtılmıştır.

SOÇO'da asıl amaç, işte zaman harcamak yerine performansı ödüllendirmektir (Ressler and Thompson, 2008, s.3). Kısmi veya tam olarak doğru bir şekilde uygulandığında verimliliğin ve motivasyonun artırılması için sonuç odaklı çalışma ortamı (SOÇO) etkili bir model olabilir. Başarılı bir SOÇO uygulaması için gereken ön şartları ve kuramsal yapıbu çalışma kapsamında tartışılmaktadır.

SOÇO'nun Ademi Merkezietçi Yapısı

SOÇO'da çalışanlar çıktılarının denetlenebileceği hedefleri belirlemektedirler. Çalışanların kendilerinin belirledikleri hedeflere yönelmeleri yönetime ihtiyacı en aza indirmektedir.

Şirketlerde yönetim en maliyetli ve etkinliği en düşük faaliyete dönüşebilmektedir (Hammel, 2011). Bunun sebepleri sıralanırsa:

- Yöneticiler zamanlarını alttakileri denetlemekle geçirirler. Bu denetim silsilesine yöneticilerin diğer yöneticileri denetlemesi de eklenir.
- Yöneticilerin sayıları şirket büyüdükçe genişlemesine ve ciddi bir maliyet oluşturmasına sebep olur. Maaşları ortalama bir çalışana göre çok daha yüksektir.
- Yönetimde hiyerarşiler arttıkça şirketin esnekliği, uygulamaları hızlı koyabilmeleri güçleşir.

- Tepedeki yöneticinin verdiği yanlış kararlar tartışmasız kabul edilebilir olduğundan, organizasyonun yıkılmasına sebep olabilir.
- Şirket için faydalı bir karar yöneticinin aleyhinde olma durumunda kararın alınmasında geciktirme ve hatta engelleme olabilir.
- Maliyetler konusunda hassasiyet gerekli malzemelerin alınmasında yavaşlamaya sebep olur. Bir şirket çalışanı tüketici olarak arabaya 100 bin lira ve üstü harcama hakkı varken, 1000 TL'lik bir ofis sandalyesinin siparişini veremez.

Kısacası çalışan kısıtlandığında hayal kurma, katkıda bulunma, verimliliğini arttırma inisiyatiflerinde sınırlandırıldığı bir ortam kurgulanmış olunur (Hammel, 2011, s.55).

Amaca odaklanma, çalışanları takip etme gibi detaylardan yönetimi kurtaracaktır. İşlerde (zaman ve bütçede) bağımsızlığa kavuşan çalışanlar sonucu elde edebilmek için gerekli gördükleri tüm gereksinmelerini hızlıca karşılayacaklar.

SOÇO sürecini başarıyla geçen firmalarda iş gelirlerinde artış yaşanır. Çalışanlar daha mutlu olurlar (Ressler ve Thompson, 2008, s.10). Sonuç başarılıdıktan sonra iş sürecinin nasıl, ne zaman, nerede yapıldıkları tamamıyla çalışanların inisiyatifine bırakılmıştır. Toplantılar tarafların talebiyle organize edilir.

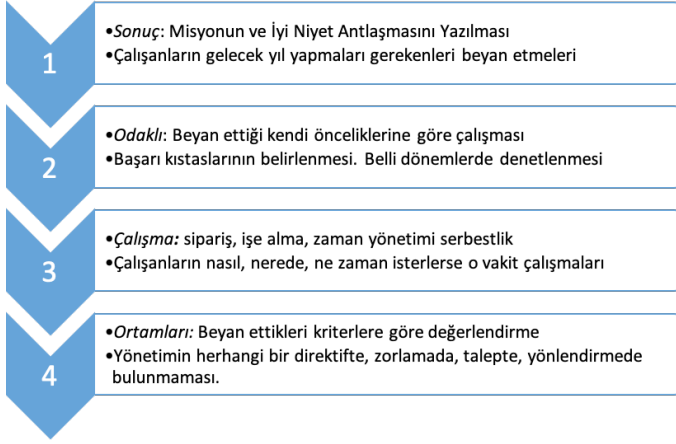
SOÇO uygulamasının başlangıcı şirketin ve çalışanların kendilerine işin ve görevlerinin ne olduğu yönünde sorgulamalarıdır (Drucker, 2007, s.5). Bu cevap verildikten sonra nerede, nasıl ve ne zaman yapılacağı konusunda en verimli yol belirlenir. Nerede tartışmasıyla başlamak etkin olmayan bir çalışma ortamına doğru bir kayışa sebep olur. SOÇO'da amaç "*insan yönetiminden işi yönetmeye*" geçiştir (Colquitt vd., 2015, s.155).

SOÇO Kapsam ve Modeli

Sisteminin Ön Şartları

Süreç, organizasyonun ve çalışanın misyonunu, amaçlarını, görevlerini "İyi Niyet Antlaşmasını" yazmakla başlanır" (Şekil 1) . İyi Niyet Antlaşmasını diğer takım üyelerini sunulur. Beraber tartışıp beklentiler (*sonuçlar*) ortaya konur.

Odaklı olmada İyi Niyet Antlaşmasına göre çalışanlar kendi hedeflerini belirlerler. Çalışmada çalışanlar en başta zaman ve bütçe esnekliği konularında güçlendirilirler. Herkes kendisi için alması gerekenleri serbest olarak sipariş verebilir ve çalışma saatlerini belirler. Süreç bu antlaşmanın iş ortamında uygulanmasına ve diğer ekip üyelerince denetlenmesinden geçer. Ekip üyeleri çalışanın belirlediği hedeflere ayna olurlar. Keyfiliğin önüne geçilir (Ressler and Thompson, 2008, s.20-30).

Şekil 1: Sonuç Odaklı Çalışma Ortamları (Ressler and Thompson, 2008)

SOÇO modeli ve Morning Star

SOÇO modelinin en iyi uygulamacılarından biri, Kaliforniya'da bulunan Morning Star'dır. 400 çalışanı ve 700 milyon dolarlık yıllık geliriyle sermaye yoğun, sıkı prosedür takip etmesi gereken yüzlerce ton domatesi sos haline (ketçap, domates ezmesi gibi) çeviren bir şirkettir. Global piyasa lideridir. ABD'nin domates üretiminin %30'unu gerçekleştirir. Sonuç odaklı ve kendi kendini yönetmenin tüm prensiplerini uygular. Domates işletmeciliği piyasası %1 büyürken Morning Star %10'unun üzerinde bir büyümeyi yakalar. Dünyanın en etkin domates işletmecisidir (Hammel, 2011, s.99).

Morning Star'daki uygulamalar sıralanırsa:

- Hiç kimsenin üstü yoktur.
- Çalışanlar mesai arkadaşlarıyla sorumlulukların paylaşımını tartışabilirler.
- Her çalışan şirketin parasını harcayabilir.
- Her çalışan kendi sorumluluğundaki malzemeleri almada serbesttir.
- Unvan ve yükselme yoktur.
- Prim ödemesi mesai arkadaşlarının kararıyla olur.

Çalışanlar Morning Star'da meslektaş olarak kabul edilirler. Kendi kendine yönetimde, her meslektaş diğer meslektaşlarıyla, müşterileriyle, tedarikçileriyle, yöneticilerin yönlendirilmesi olmadan çalışmaktadır.

- a) Sonuç ve b) Odaklı: Her Morning Star çalışanı şirkete olan katkısını anlatmakta olduğu *kendi misyon ifadesini* yazmakla başlar. Örneğin Morning Star'ın Los Banos fabrikasından Rodney Regert'in misyonunu 'domatesleri çok etkin ve

çevreci şekilde sulu hale getirmektir' diyerek ifade eder (Hammel, 2011, s. 100). Meslektaşlar yöneticilerin talimatlarıyla değil misyon ve adayıları çerçevesinde işlerini gerçekleştirirler. Her meslektaş ekibindeki diğer meslektaşlarıyla bir antlaşma imzalar. Meslektaşlar *İyi Niyet Antlaşması* çerçevesindeki faaliyetlerini ve başarı kriterlerini ortaya koyarlar. Şirket yönetiminden bağımsız olarak çalışanların birbirleriyle pazarlık etmesi çok etkin koordinasyon mekanizmasını gerek kılar. Yılda yaklaşık 4000 tane görüşme organize edilir. Hiç kimse birbirinin üstü değildir. Ekiplerdeki antlaşma gibi birimler arasındaki antlaşmada bu çerçevede gerçekleşir. Her birimin kar-zarar hesabı olması sebebiyle birimler arasında adetler, fiyatlar ve teslim tarihleri konularında sıkı pazarlıklar olur.

- c) Çalışma: Her çalışanın hedeflerine varabilmeleri için zaman ve harcama serbestiyesi güçlendirilir. Morning Star'da ödemeler ve malzeme temini etmek için satın alma birimi yoktur. Herkes sipariş verebilir. Bir mühendis 8000 USD'lık bir makineye ihtiyacı varsa siparişini verir (Hammer, 2011, s.102). Gelen siparişi ödeme birimine gönderir ve ödeme yapılır. Siparişler adem-i merkeziyetçi olsa da koordinelidir. Meslektaşlar arasında benzer ürünleri alanlar düzenli olarak buluşurlar ve ortaklaşa siparişlerini verirler. Sipariş sistemi satın alma birimine yüklenildiğinde sonuçlar değişmez. Önemli olan siparişi veren elemanın doğru miktarda talep etmesi ve siparişinden dolayı etkin kullanımdan sorumlu olmasıdır. Böylece çalışan ekipmanın sorumluluğuna sahip olur. Ayrıca yeni eleman alımında talebi ve seçimini de kendileri yaparlar.

Çalışanın işe göre biçimlenmesi beklenmez. Meslektaş hangi işte iyiye ve hangi yönde yeteneğini geliştirmeye inanırsa, o işi yapar ve kendini geliştirir. Bunun sonucunda çalışanlar kendilerini daha fazla geliştirirler ve daha karmaşık roller üstlenirler.

Meslektaşlar fikir önermeleri yapmakta serbesttirler. Fikirleri bloke etmezler. Sadece tecrübeli çalışanlar tarafından fikirler daha yere basar hale getirilir. Morning Star'da büyük ve küçük birçok inovasyon gerçekleştirilir. Rekabet etkinlik için cesaretlendirilir, yükselmek için değil. Uzmanlaşanlar ve daha gayretli olanlar daha yüksek maaş alırlar. Yükselme daha fazla unvan alarak değil ama daha fazla sorumluluk üstlenerek olur.

Çalışanların doğru karar verebilmeleri için şirket içindeki bilgilerin ortaya konması gerekir. Detaylı finansal bilgiler ayda iki kez herkese bildirilir. Maliyetlerdeki artışa, kar azalmasına özellikle dikkat çekilir.

Çalışanlar kendileri bütçeyi harcadıklarından yatırım dönüşüm oranlarını da hesaplarlar. Çok yüksek harcamalar gerektiren (örneğin3 milyon dolar gibi) büyük bir yatırımı yapacaklarsa birimleri ikna etmek için dolaşırlar. Hesaplamalarını ortaya koyarlar.

Birimler ve kişiler arasında bir çatışma yaşandığında bir ortak arabulucuda karar kılınır. Ara buluncunun verdiği karara karşı bir itiraz varsa, 6 tane meslektaştan oluşan bir juri oluşturulur. Amaç sadece bir karar verme değil aynı zamanda bir tavsiyede bulunmadır. Eğer buradan çıkan karara da itiraz olursa konu şirket sahibine intikal ettirilir. Bunun sonucunda bir çalışanın şirketteki görevi son bulabilir. Ama Morning Star'da kimsenin kariyeri kaprisli bir şefin elinde değildir. Meslektaşların

yaptıkları soruşturmaların adil ve makul olduğunu herkes görür.

d) Ortam: Özgürlük sorumlulukla beraber gider. Yılsonunda her çalışan İyi Niyet Antlaşmasıyla ilgili geri bildirim alır ve her birim 12 aylık performansını savunur. Kullandığı kaynakları, hedeften geri kalmanın sebeplerini ve ilerleme için plan hedeflerini sunar. Prim ödeme meslektaşın İyi Niyet Antlaşmasındaki hedefleri yakalama ve yatırım dönüşüm oranlarına dayalıdır (Hammel, 2011, s.101).

Eğer bir birim yaptığı yatırımla ilgili karşılığının alındığını gösteremezse gelecekteki yatırımlar için diğer birimlerden destek alamaz.

SOÇO İle Yönetimin Avantajları

SOÇO modeli adeta çalışanı şirketin sahibi gibi davranmaya yönlendirir. Avantajları aşağıda sıralanırsa:

- *İnisiyatif*: Daha fazla çaba konur.
- *Uzmanlık*: Yetenekler geliştirilmeye çalışılır. Hata olduğunda başka bir kişiye suç atılamaz (Ressler and Thompson, 2013, s.101).
- *Esneklik*: Misyonlarını gerçekleştirmek için birçok öneri getirilir (Ressler and Thompson, 2010, s.88).
- *Koltuk Mücadelesine Girilmez*: Rütbesel yükselme yoktur. Çalışanlar enerjilerini en iyi yapabileceklerine odaklanırlar (Ressler and Thompson, 2008, s.7).
- *Daha İyi Karar Verme*: Verilen kararlardan dolayı sorgulanabilirler. Aynen üst düzeydeki kişilerin aldığı kararlar gibi her aşamadaki çalışanlar karar alırlar. Yapanlarla düşünenler aynı kişilerse, kararlar daha isabetli ve hızlı alınır. Daha iyi karar verebilmek için kendilerini çok daha yetkinleştirirler. Örneğin tedarikçiler ile daha iyi pazarlık yapabilmek için pazarlık dersi ve yatırım dönüşüm oranlarını hesaplayabilmek için finansal analiz dersi alırlar.
- *Daha Fazla Sadakat*: Şirkete bağlılık hem tam zamanlı hem de yarı zamanlı işlerde artar (Correll vd., 2014, s.4-6).
- *Daha İyi Yaşam/İş Dengesi*: Aileye daha fazla zaman ayırabilirler (Wright, 2014, s.67).

SOÇO ile Kendi Kendine Yönetimin Dezavantajları

SOÇO modeli her sistem gibi eksikleri mevcuttur. Dezavantajlarını aşağıda sıralanmıştır:

- *Adaptasyon*: İşe giren kişinin kendi kendini adaptasyonu zaman alır. Bazen de kendi kendini yönetme de aciz kalıp (disiplin kuramazlar) ve ayrılmak durumunda kalırlar.

- *Koordinasyon:* Çalışanlar destek almak için farklı kişileri bulmakta zorlanırlar. Örneğin Morning Star'da iş yapmak için en az 10-12 tane ayrı meslektaşla görüşmek durumunda kalınır. Zaman uzar. Koordinasyon sorunları ortaya çıkar (Wong, 2013; Lee, 2013).
- *Cesaret:* Çalışanın eksikliğini veya hatasını yönetici olmadığı için başka bir çalışan tarafından işaret edilmesi ve duyurulması gerekir. Bu sistemde çalışanların cesaretli olması önemlidir.
- *Fırsatları değerlendirme:* SOÇO sisteminden vazgeçmemek için fırsat dahi olsa başka şirket alımında bulunamazlar.
- *Ayrıştırma:* Hiyerarşisiz yapılarda çalışanlar performanslarını göstermekte zorlanırlar. Başka bir şirkete geçecekleri zaman, ilerlemelerini kanıtlayamazlar (Kelly and Moen, 2009, s.495; Glazer, 2013, s.625-628).
- *Uzun çalışma:* Normal şartlarında SOÇO'da gerektiği kadar çalışılması öngörülürken, çalışanların daha uzun çalıştığı gözlemlenmiştir (Kelly and Moen, 2007, s.497, Conlin, 2006, s.99; Noonan and Glass, 2012, s.40).
- *Bağımlılık:* Daha iyi yaşam/iş dengesinin aleyhinde olacak şekilde yoğun bir iş telefon trafiği, sms, dosya gönderme gerçekleşebilir (Allen, 2013, s.706-707).

SOÇO'yu, yöneticisiz bir şirket olarak nitelemek yerine herkesin yönetici olduğu bir şirket olarak adlandırmak gerekir. Herkes kendi planını, organizasyonunu, yönlendirmesini, personel alımını ve kontrolünü kendi belirlediği misyon çerçevesinde oluşturur.

Doğru bilgiler verilirse, teşvikler inandırıcı olursa, araçların tedarikinde ve hesap verilebilirlik konularında yetkilendirilirse kendisini yönetebilir. Zamanla sistem oturur. Özellikle de tecrübesiz ve yeni çalışanların başta kuvvetli bir desteğe ve yönlendirilmeye ihtiyaçları olur (MindTools.com, 2016). Morning Star çok uzun süredir domates işindedir. Bundan dolayı birçok ilişki, paylaşılan amaç ve endüstri bilgisi gibi sosyal bağlantılar oturmuş durumdadır. Sürekli olarak sözleşme ve yeniden pazarlık yapmakla uğraşmamaktadır. Yoksa şu an ulaşılmış olduğu etkinliğin çok gerisinde olurdu (Hammel, 2011, s.105).

Bu avantajlı ve dezavantajlı durumlar göz önüne alındığında "kısıtlı SOÇO" (örneğin çalışma programında esnek ama bütçede kısıtlı gibi) sistemler denenebilir. Müşteri hizmetleri ve perakende gibi sektörlerde geçiş mümkün olmayabilir (Nguyen, 2017, s.73). Yahut SOÇO modeline adım adım geçiş yapılabilir. SOÇO uygulamalarında her alanda olmasa da (çalışma saatlerin azaltılması gibi), birçok alanda ilerleme kaydedilir (aileyle beraber geçirmek için yeterli zaman bulma ve program esnekliği gibi) (Moen vd., 2013, s.167).

SOÇO Uygulamalarına Geçiş

Firmalar yukardaki avantajlardan faydalanmak ama dezavantajlar tuzaklarına düşmemek için geçiş süreçleri öngörmektedir. Deneme süreci geçiren firmalardan, Gap tekstil sektöründe dünya marka liderlerindedir. 132.000 çalışanı ve 3200 tane mağazası olan şirketin sahip olduğu markalar: GAP, GapKids, babyGap, GapMaternity, GapBody, Banana Republic, OldNavy, Piperlime ve Athleta.

GAP'taki Sıkıntılar

- ✓ Süreç odaklılıktan sonuç odaklılığa geçilememe
- ✓ Özel ve iş hayatı dengesinin sağlanamaması
- ✓ Şirketteki çalışan memnuniyeti oranını yükseltilememesi

SOÇO'ya Geçiş

GAP çalışanların masa başında geçirmelerini ve iş saatlerinde meşgul olmalarından vazgeçip sonuca odaklı bir yapıya geçmelerinin faydasını genel müdürlükteki bir birimde pilot uygulamada dener.

Önce çalışanlara verdikleri kararlardan dolayı sorumlu oldukları otonomiye verir. İş tanımlarını ve hedeflerini çalışanlara yaptırılır ve ekipteki üyelerde birbirlerinin iş tanımlarını ve hedeflerini onaylarlar. Bundan sonraki aşamada işin nasıl/nerede/ yapılacağını kişiye bırakılır.

Performans

GAP her çeyrekte çalışanlarına yönelik memnuniyet anketi yapmaktadır. SOÇO uygulaması öncesi ve sonrası yapılan anketlerde çalışma alışkanlıklarında, verimlilikte ve iş tatmininde bir yükselme olduğu gözlenmektedir. SOÇO sayesinde GAP'ta kültür değişikliği yaşanır (Tablo 1) (Thompson and Ressler, 2013, s.56).

Tablo 1: GAP'ta SOÇO Öncesi ve Sonrası

	SOÇO Öncesi	SOÇO SONRASI
Verimlilik	%52	%69
Adama	-	%72
İletişim/ Denge	%76	%84
Ürün Kalitesi	%73	%96
Servis Kalitesi	%90	%92

(Kaynak) Thompson and Ressler, 2013.

İGDAŞ Kesin Hesap Biriminde SOÇO uygulaması

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'nin iştiraki İGDAŞ'a bağlı kesin hesap biriminde aşırı iş birikiminden dolayı kısa bir süreliğine kısıtlı SOÇO (WorldatWork, 2005, s.98; Allen, 2013, s.699) uygulamasına geçilmiştir. Birimde kısıtlı SOÇO uygulamasında izin, kontrol, programlama, bütçeleme konularında kısmi olarak kontrol devam etmektedir.

Tablo 2.' de birim elemanlarının esas faaliyet alanı olan ataşman formunun örneği mevcuttur. Ataşman kesin hesap cetveli formudur. Yüklenici firmaların gerçekleştirdikleri performanslar forma dökülür. Süreçte diğer birimlerden gelen evraklarla tekrar kontrol edilir. Ataşman onaylandıktan sonra yüklenici firma ödemesini alır.

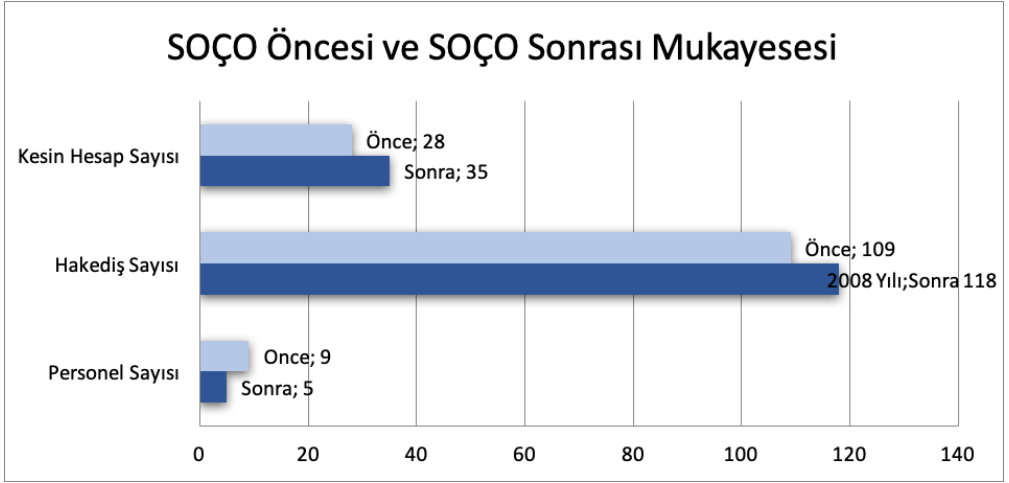
Tablo 2. Ataşman: Kesin Hesap Cetveli Modeli

Form Sayıları										
ST			PE			SH			Asfalt	Harita
İmalat	Ataşmanlı İmalat Formu	Ataşman	İmalat	Ataşmanlı İmalat Formu	Ataşman	İmalat	Ataşmanlı İmalat Formu	Ataşman		

(Kaynak) İGDAŞ (2018).

Şekil 2.'de SOÇO öncesi ve sonrası personel sayısında azalışı ama hak ediş ve kesin hesap sayısında artış gözlemlenebilir. Personel sayısı çeşitli sebeplerden (evlilik, hamilelik, emeklilik) 9 elemandan 5 elemana ani şekilde düşer. Kesin hesap biriminin

kısıtlı SOÇO modeline geçmesinde bu dengesizlik yatmaktadır. Kısıtlı SOÇO modeline geçilirken kuramsal bir yol izlenmemektedir (niyet mektupları, hedeflemeler, kaynakların serbestçe kullanımı gibi). Yapılan iki uygulama bulunmaktadır: çalışanlar gerekmediği sürece ofise gelmezler (evden çalışırlar) ve beyan üzerine fazla mesai ücreti alırlar. Zaman kullanma inisiyatifi verilmektedir. SOÇO'nun uygulamaya konuş sonrası, hak ediş talebinde 109'dan118'e ve kesin hesapta 28'den 35'e artış bulunmaktadır (eleman sayısındaki azalışa rağmen).

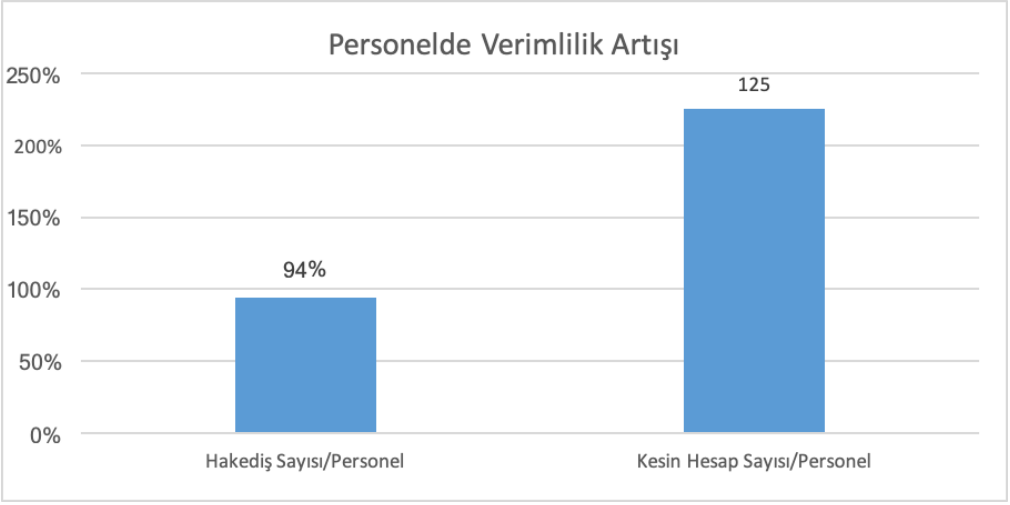
Şekil 2: SOÇO Önce ve Sonrası Personel, Hak ediş ve Kesin Hesap Sayılarında İş Grafıksel Mukayesesi

Tablo 3.' de kişi başı hak ediş sayılarında verimlilik yükselişi görülür. Hak edişte kişi başı 12 adetten 23'e ve kesin hesapta kişi başı 3 adetten 7'ye artış var.

Tablo 3. 2007-2008 İş Yüğü Mukayesesi

Kişi Başı Düşen İş Miktarı	Hak ediş Sayısı (Hak ediş Sayısı/pers. Sayısı)	Kesin Hesap Sayısı (Kesin Hesap Sayısı/pers. Sayısı)
SOÇO Sonrası	23,60 Adet/Pers.	7,00 Adet/Pers.
SOÇO Öncesi	12,11 Adet/Pers.	3,11 Adet/Pers.
Verimlilik Artışı	%94,8	%125

Sonuçta bütün hak ediş formları zamanında bitirilir. Çalışanlardaki iş performanslarında ciddi yükselişler gerçekleşmektedir. Personel başına hak ediş sayısında %94 ve kesin hesap sayısında ise %125'lik artış olmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Personelde Verimlilik Artışı

Çalışma esnasında birim şefiyle yapılan görüşmede SOÇO modelinden çalışanların memnuniyet duydukları ve bürokratik engellemeler olmasa yeniden bu sisteme geçmek istediklerini belirtmiştir. Özellikle kesin hesap biriminde çalışanların ağırlıklı olarak çocuklu bayan olmaları, evde çalışırken çocuklarıyla ilgilenmeleri, ev işlerinin yapabilmeleri ve kendilerine zaman ayırabilmeleri açısından memnuniyet verici olduğunu ifade etmiştir.

Çok kritik bir soru yöneltildi: eğer memnuniyet seviyesi bu kadar yüksek bir uygulamaysa, neden devam ettirilmedi? Alınan cevaplar mevzuat engeline takıldığı yönündeydi. Ama daha derine inildiğinde gerçek problemin yönetimde bir kontrol kaybı hissi doğurduğu ve tüm bölümler bu yönde hareket ederlerse işlerin yürütülmesinde kaos olabileceği yönünde taşıdıkları kaygıydı.

Sonuç ve Tartışma

Verimliliğin ve motivasyonun arttırılması için sonuç odaklı çalışma ortamı (SOÇO) etkili bir model olabilir. Bu makalede kuramsal olarak SOÇO modeline nasıl geçilmesi gerektiği, adımları ve zorlukları örneklerle açıklandı. SOÇO modeline geçişte ilk adım çalışanların şirketin ve kendilerinin misyonlarını, hedeflerini ve yapılması gerekenlerini beyan etmeleridir. Uzlaşılan bir niyet antlaşması ekipçe imzalanır. İkinci adım, her çalışanın başarı kistaslarını belirlemesidir. Üçüncü adım, sipariş, işe alma, bütçeleme ve zaman yönetiminde serbestlik tanınması ve çalışanların nasıl, nerede, ne zaman isterlerse o vakit çalışmalarının ortamının sağlanmasıdır. Dördüncü adım, beyan ettikleri kriterlere göre çalışılmasının denetlenmesi ve ekibin değerlendirmesidir. Bu modelin uygulanabilmesi için yönetimin herhangi bir direktifte, zorlamada, talepte, yönlendirmede bulunmamasıdır.

Kaliforniyalı domates üreticisi Morningstar tam SOÇO modelini uygulamaktadır.

Dünyanın en verimli domates üreticilerinden biridir. Morningstar SOÇO modelinin tüm prensiplerini uygularken (iyi niyet anlaşması, zaman ve bütçe serbestiyesi), şirketin oturmuş yapısı ve uzun yılların birikimi olarak sektör, tedarikçi ve dağıtım kanalları bilgisine de sahiptir. SOÇO modeline geçiş yapmak üzere çalışan GAP tekstil firması önce tek bir birimde başlatmıştır.

Kısıtlı SOÇO olarak ifade edilen çalışanlara tüm kararlarda serbestlik yerine bazı kararlarda esneklik tanınması da hedef olabilir.

İstanbul Büyük Şehir Belediyesi'ne bağlı İGDAŞ'ın kesin hesap biriminde personel çıkışları sebebiyle aşırı iş birikiminden dolayı kısıtlı SOÇO uygulamasına geçilir. *Personel başına hakediş sayısında %94 ve kesin hesap sayısında ise %125'lik artış gerçekleşmiştir.* Özellikle kesin hesap biriminde çalışanların ağırlıklı olarak çocuklu bayan olmaları evde çalışmanın çocuklarla ilgilenmeleri, ev işlerini yapabilmeleri, aile-iş dengesi açısından da memnuniyet verici bir uygulamadır. Birimdeki başarılı uygulamanın ardında rutin ve masa başı işi olması da göz ardı edilmemelidir. Tam SOÇO modelinin tüketiciyle temasta olmak zorunda olan perakende sektöründe uygulanması çok zordur. Zamanlamanın ve lokasyonun çok önemli olduğu taşımacılık veya tehlikeli işlerde de uygulanması imkânsız görülebilir. Öte yandan bilgi çağında inanılmaz şekilde hızlı devir gösteren bilgi teknolojileri SOÇO yöntemine imkân vermektedir.

SOÇO modelinin üstün kılan arka planda hedeflenen çok önemli bir hususta, işte sahiplik duygusunu ortaya çıkarmaktır. Çalışanlara sanki gerçek iş sahipleriymişçesine gösterdikleri performans karşılığında ücret ödenmesi, çalışma hedeflerini, kararlarını, saatlerini ve mekanlarını arzu ettikleri şekilde ayarlanması bu hissi uyandırır.

Kaynakça

- Allen, T. D. (2013). The Work–Family Role Interface: A Synthesis of the Research from Industrial and Organizational Psychology. In N. W. Schmitt & S. Highhouse (Eds.), *Handbook of psychology (Cilt. 12 Industrial and organizational psychology, 2nd ed)* (s. 698-718). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Colquitt, J. A., Le Pine, J. A. and Wesson, M. J. (2015). *Organizational behavior: Improving performance and commitment in the workplace* (4th ed.). New York, NY: McGraw-Hill Education.
- Conlin, M. (2006, 10 Aralık). Smashing The Clock. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2006-12-10/smashing-the-clock>. (Erişim Tarihi: 30.04.2018)
- Correll, S. J., Kelly, E. L., O'Connor, L. T. and Williams, J. C. (2014). Redesigning, Redefining Work. *Work and Occupations*, 41(1), 3-17.
- Drucker, P. (2007) *Management Challenges for the 21st. Century*: Butterworth-Heinemann.Flexible Work and Well-Being Center. University of Minnesota. Retrieved from <http://www.flexiblework.umn.edu/publications.shtml>.

- Glazer, S. (2013). Telecommuting. *CQ Researcher*, 23(26), 621-644.
- Hammel, G. (2011). First, Let's Fire All the Managers. *Harvard Business Review*, 99-105.
- Hollon, J. (2013, March 6). Goodbye ROWE: Best Buy Ends Flex Work Program It Was Famous For. Retrieved from <https://www.eredia.com/tlnt/goodbye-rowe-best-buy-ends-flex-work-program-it-was-famous-for/>. (Erişim Tarihi: 20.10.2018)
- Joly, H. (2013, 17 Mart). Best Buy CEO on leadership: A comment I made was misconstrued. *Star Tribune*. Retrieved from <http://www.startribune.com/best-buy-ceo-on-leadership-a-comment-i-made-was-misconstrued/198546011/>. (Erişim Tarihi: 10.11.2018)
- Kelly, E. L. and Moen, P. (2007). Rethinking the Clock Work of Work: Why Schedule Control May Pay Off at Work and at Home. *Advances in Developing Human Resources*, 9(4), 487-506.
- Kelly, E. L. and Moen, P. (2009). Brief Summary of the Flexible Work & Well-Being Study. PDF posted on *WorkplacePsychology.Net*. (Erişim Tarihi: 2.02.2019).
- Kelly, E. L. and Moen, P. (2014, 23 Ocak). Building Flexibility Into The Way We Work. *Huffington Post*. Retrieved from <http://www.huffingtonpost.com/erin-l-kelly/building-flexibility-into-b-4241132.html>. (Erişim Tarihi: 20.07.2018).
- Lee, T. (2013, 13 Aralık). Best Buy ends flexible work program for its corporate employees. *Star Tribune*. Retrieved from <http://www.startribune.com/no-13-best-buy-ends-flexible-work-program-for-its-corporate-employees/195156871/>. (Erişim Tarihi: 9.11.2018)
- MindTools. (2016). Managing in a Results-Only Work Environment. Retrieved from <https://www.mindtools.com/pages/article/managing-results-only-environment.htm>. (Erişim Tarihi: 7.7.2018).
- Moen, P. and Kelly, E. L. (2007). Flexible Work and Well-Being Study: Final Report. Retrieved from http://www.flexiblework.umn.edu/publications_docs/FWWB_Fall07.pdf. (Erişim Tarihi: 13.10.2018).
- Moen, P., Kelly, E. L. and Lam, J. (2013). Healthy work revisited: Do changes in time strain predict well-being? *Journal of Occupational Health Psychology*, 18(2), 157-172. <http://dx.doi.org/10.1037/a0031804>. (Erişim Tarihi: 6.05.2018).
- Nguyen, S. (2015, August 22). The Pitfalls of Telecommuting. *WorkplacePsychology.Net*. Retrieved from <https://workplacepsychology.net/2015/08/22/the-pitfalls-of-telecommuting/>. (Erişim Tarihi: 3.02.2018).
- Nguyen, S. (2017). Results-Only Work Environment (ROWE). <https://workplacepsychology.net/2017/01/04/results-only-work-environment-rowe/>. (Erişim Tarihi: 9.12.2018).
- Noonan, M. C. and Glass, J. L. (2012). The hard truth about telecommuting. *Monthly Labor Review*, 135(6), 38-45. Retrieved from <http://www.bls.gov/opub/mlr/2012/06/art3full.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.08.2018).

- Pink, D. (2011). *Drive: The Surprising Truth about What Motivates Us*, Riverhead Books.
- Thompson, J. and Ressler, C. (2008). *Why Work Sucks And How To Fix It*. New York: Penguin Group.
- Thompson, J. and Ressler, C. (2010) *Why Work Sucks and How to Fix It: The Results-Only Revolution*. New York: Portfolio.
- Thompson, J. and Ressler, C. (2013) *Why Managing Sucks and How to Fix It: A Results-Only Guide to Taking Control of Work, Not People*. New York: Wiley.
- Ulrich, D., Zenger, J. and Smallwood, N. (1999). *Results-Based Leadership*. Boston: HBS Press.
- WorldatWork. (2005). *Flexible Work Schedules: A Survey of Members of WorldatWork and AWLP*. Retrieved from <https://www.worldatwork.org/waw/adimLink?id=17161>. (Erişim Tarihi: 7.7.2018).
- Wong, V. (2013, March 7). *How Best Buy Has Changed Its Tune on Flexible Work*. Bloomberg. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-03-07/how-best-buy-has-changed-its-tune-on-flexible-work>. (Erişim Tarihi: 3.3.2018).
- Wright, A. D. (2014, June 13). *10% Would Take Less Pay to Telecommute, Study Says*. Society for Human Resource Management (SHRM). Retrieved from <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/technology/pages/less-pay-to-telework.aspx>. (Erişim Tarihi: 17.6.2018).

ÜLKELERİN REKABET GÜCÜ VE AR-GE FAALİYETLERİ İLİŞKİSİ: SAVUNMA SANAYİİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özlem İNANÇ¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin sürdürülebilir bir büyüme performansına sahip olması yolunda yüksek katma değerli ve yüksek teknolojiye dayalı sanayi yapısına dönüşümü konusunda sektörel bazda, bir değerlendirme yapılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada en yüksek Ar-Ge harcaması gerçekleştiren sektörler sıralamasında en yüksek payı alan sektörlerden olan savunma ve havacılık sanayi sektörü incelenecektir. Kaynakların sınırlı yapısı göz önüne alındığında Ar-Ge yatırımlarından en yüksek verimin alınması ve yatırımların fırsat maliyetinin en aza indirebilmesi için yatırımların ihtiyaçlar, erişilebilirlik ve eldeki kaynaklar ile yapılabilirlik özelliklerini taşıması özellikle Türkiye gibi orta gelir tuzağından kaçınmaya çalışan geçiş ekonomileri için çok önemlidir. Bunun yanında eğitilmiş beşeri sermayenin varlığı olmazsa olmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörün ihtiyacı olan insan gücünün yetiştirilmesi için devlet-özel sektör-üniversite ortaklıklarının önemi görülmektedir. Ancak Ar-Ge ve teknolojiye bakışın çok daha önceki yıllarda içselleştirilmesi gerekli olan bir kültür olduğu gerçeği göz önüne alınırsa tüm eğitim sisteminin bu doğrultuda planlanması hedeflere ulaşılması olasılığını kuvvetlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge, Savunma ve Havacılık sanayi, Rekabetçilik, Verimlilik.

RELATIONSHIP BETWEEN COMPETITIVENESS OF COUNTRIES AND R&D ACTIVITIES: AN ASSESSMENT OF THE DEFENCE SECTOR

Abstract

The objective of this research is performing a sectoral study for Turkey on the path of sustainable growth performance which depends on high value added and high-tech economic activities. In order to reach this objective, the defense and aviation industry, which is one of the leader sectors in high-tech and high value-added industries is analyzed. Due to scarce resources, as a means to maximize the productivity and minimize the opportunity cost, R&D investments should be compatible with the needs, they should serve accessible aims and they should be performed by the available resources, especially in transition countries like Turkey that try to escape from middle income trap. Besides this, educated human capital is crucial for high-tech sectors. On this issue, government-private sector-university ties are important. However, since perspective on R&D and technology should be obtained before university, reconsideration of the whole education system would be beneficial.

1. Doktor Öğretim Üyesi, Işık Üniversitesi İktisat Bölümü, ozlem.inanc@isikun.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-3607-8788

Keywords: R&D, Defense and Aviation Industry, Competitiveness, Productivity

Giriş

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Verimlilik Genel Müdürlüğü tarafından Onuncu Kalkınma Planı ve Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi gibi plan ve programlar temel alınarak hazırlanan Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018) raporunda, 2002 yılından bu yana her ne kadar dengeli ve istikrarlı bir büyüme hızı elde edilmiş olsa da büyüme performansında temel olan teknolojik ilerleme ile elde edilecek sürekli bir verimlilik artışının payının hedeflenenenden daha düşük olduğu belirtilmekte, küresel ölçekte rekabet gücünü koruyabilmek ve arttırabilmek için verimliliğin arttırılmasını hedefleyen orta ve uzun vadeli politika önerilerinin ortaya konulması zorunluluğuna değinilmektedir. Özellikle teknolojik gelişimin makro ölçekte verimlilik üzerindeki artışı gösteren toplam faktör verimliliğinin (TFV) etkisi gelişmiş ülkelerdeki düzeyin çok altındadır. Bu nedenle yüksek katma değerli ve yüksek teknoloji seviyesine sahip sanayi yapısına dönüşümün gerçekleşmesi yolunda atılması gerekli adımların ortaya konulması önemlidir.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin sürdürülebilir bir büyüme performansına sahip olması yolunda Verimlilik Stratejisi Eylem Planı (2015-2018) raporunda değinilen "Sanayinin verimlilik temelli yapısal dönüşümünü hızlandırmak" için yüksek katma değerli ve yüksek teknoloji üretime dayalı sanayi yapısına dönüşümü konusunda sektörel bazda, bir değerlendirme yapılmasıdır. Bu doğrultuda çalışmada, politika belgelerinde öncelikli alanlar arasında sınıflandırılan, en yüksek katma değer getiren, OECD'ye göre yüksek teknoloji sektör olarak sınıflandırılan, en yüksek Ar-Ge harcaması gerçekleştiren sektörler sıralamasında da en yüksek payı alan sektörler arasında yer alan savunma ve havacılık sanayi sektörü ekosistemi incelenecektir.

Yüksek teknoloji barındıran ve/veya rekabet üstünlüğüne sahip olunan sektörlerde Ar-Ge ve yeniliklere ilişkin yetkinliklerin geliştirilmesi hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler için büyük önem arz etmektedir.

Verimlilik Stratejisi Eylem Planı (2015-2018) raporunda listelenen Verimlilik Stratejisi Genel Çerçevesinin ilk maddesinde,

"Küresel ölçekte rekabet edebilirliği güçlendirmeye ve dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik olarak yenilikçiliğe ve yüksek katma değerli, yüksek teknoloji üretime dayalı bir sanayi yapısının tahsis edilmesi" hususu belirtilmektedir.

Söz konusu sektörlerde Ar-Ge ve inovasyon politikaları ve etkinliği, Ar-Ge kültürü ve ürünlerin ticarileşmesi konularının dikkatle yapılması gerekmektedir, zira bu analizler, Ar-Ge politikalarında karşılaşılan sektöre özel yapısal zorlukların tanımlanması, Sanayi 4.0 geçiş sürecinde sektörlerde uluslararası iş birliği olasılıklarının analiz edilmesi, dünyada hareketliliği önemli ölçüde artan bilgi temelli sermayenin ülkeye daha fazla çekilmesi için gerekli koşulların ortaya konulması ve bu kanalla yenilik ve rekabet gücünü arttırılması konularında politika yapıcılara bilgi ve veri sağlayacaktır. Kaynakların

sınırlı olduğu gerçeği göz önünde tutularak gerçekleştirilen ve/veya planlanan Ar-Ge yatırımlarının ihtiyaçlar, erişilebilirlik ve eldeki kaynaklar ile yapılabilirlik özelliklerinin tümüne sahip olması gerekliliği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ülkelerin rekabet güçleri ve Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişki tartışılmakta, üçüncü bölümün kapsamını ise dünyada ve Türkiye’de savunma sanayii ekosisteminde Ar-Ge yatırımları ile verimlilik (ve ekonomik büyüme) arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise değerlendirmenin özetleneceği sonuç bölümü yer almaktadır.

Ülkelerin Rekabet Güçlerinin Belirlenmesi, Rekabet Gücü-Ar-Ge İlişkisi

Küreselleşen dünyada söz sahibi olabilmek için, ülke ekonomilerindeki paydaşların rekabet güçlerinin (competitiveness) artırılması gerekliliği son dönemlerde sıklıkla üzerinde durulan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, AB’nde, birlik bünyesinde yer alan ülkeler arasında sosyal ve ekonomik uyumun sağlanması ve ABD ile AB arasındaki “rekabet gücü açığı”nın (competitiveness gap) azaltılması amacıyla rekabetçiliği arttıran politikaların uygulanmaya başlandığı görülmektedir.

Firmaların ulusal ve uluslararası boyutta nasıl ve ne koşullarda rekabet ettiklerini anlamamızı sağlayan birçok farklı model bulunmaktadır.² Ancak bölgelerin ve ülkelerin rekabet gücünün ölçülmesi konusunun literatürde daha yeni tartışılan bir konu olduğu görülmektedir. Krugman (1996)³’a göre firma rekabet gücü ile bölgesel ve ulusal rekabetçilik kavramları birbirinden farklı anlam taşımaktadır. Örneğin, bir sektörde rakipleri karşısında tutunamayan başarısız bir firma piyasadan çekilebilirken, ülkeler açısından bunun söylenmesi mümkün gözükmemektedir. Buna ek olarak, bir piyasada pazar paylarını arttırmak için rekabet eden firmalardan sadece biri kazançlı çıkıp diğeri kayba uğrarken, uluslararası ticaret söz konusu olduğunda hem ihracat yapan hem de ithalat yapan ülkenin kazançlı çıkabilmesi mümkündür. Bölgesel kalkınma hedefine ulaşma yolunda firma ve bölgesel rekabet kavramının aynı görülmesi, ekonomiye zarar verebilecek politikaların seçilmesine yol açabilir (Krugman,1996). Bu bağlamda bölgeler için rekabet gücünün ölçüsünün “verimlilik” (productivity) olduğu hem Krugman (1996) ve Porter ve Ketel (2003), hem de Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF) tarafından hazırlanan Küresel Rekabetçilik Endeksinde (The Global Competitiveness Report) vurgulanmaktadır (The Global Competitiveness Report, 2016-2017).³ Farklı faktörlerin etkilerinin bir araya getirilmesi sonucunda oluşturulan Küresel Rekabetçilik Endeksine göre ülkeler, üçü asıl, ikisi geçiş grubu olmak üzere beş gruba ayrılmaktadır. Türkiye 2017 yılında da 2011 yılından bu yana yer aldığı, verimlilikten inovasyona geçiş aşamasında (4.aşama) yer almıştır.

2. Söz konusu modellere örnek olarak Elmas Modeli, Genellenmiş Çifte Elmas Modeli, Dokuz Faktör Modeli, Refah Odaklı Rekabet Gücü Anlayışı ve İki Yönlü Çifte Elmas Modeli verilebilir. Detaylı bilgi için Porter (1998), Moon v.d. (1998), Cho (1998), Neven ve Droge (2001), Aiginger (2006), Cho v.d. (2009), Riasi (2015), Rodrigues ve Khan (2015).

3. WEF tarafından hazırlanan indeksin yanında Yönetim Geliştirme Enstitüsü (International Institute for Management Development-IMD) tarafından yayınlanan endeks ve dolaylı olarak rekabet gücüne etki eden faktörleri değerlendiren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişim Raporları, Dünya Ekonomik Özgürlüğü Endeksi de rekabet gücünü değerlendiren endeksler arasında yer almaktadır.

2015-2016 arasındaki düşüşte etkili olan faktörlerden biri de “inovasyon” alt endeksinde yaşanan gerileme olmuştur (2015 yılında 60., 2016 yılında 71. sıra). Raporda Türkiye’ye getirilen eleştirilerden biri, ülkenin küresel değer zincirinde yükselmesi için yenilik ekosisteminin geliştirilmesi gerekliliği noktasındadır (The Global Competitiveness Index 2015-2016). Türkiye’nin projede incelenen sektörlerde rekabet içinde olduğu BRIC ülkeleri grubunda, Çin 28. sıra ile en üst basamakta yer alırken, Hindistan 2015 yılına göre 16 sıra, Rusya ise iki sıra birden yükselerek sırasıyla 39. ve 43. sırada yer almışlardır. Brezilya ise altı sıra gerileyerek 81. sıraya inmiştir.

Ekonomilerin istikrarlı bir büyüme oranına sahip olmasında, yüksek katma değerli ürünlerin üretimi ve pazarlanması yoluyla küresel anlamda rekabetçiliklerinin artırılmasında ve bunun sonucunda hedeflenen refah artışına ulaşılmasında Ar-Ge yatırımlarının önemi her geçen gün artmaktadır. Küresel Rekabetçilik Endeksinde en üst sıralarda yer alan ülkelerin yenilik-odaklı (innovation-driven) ekonomiler olduğu görülmektedir. Bu durum Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin, verimlilik (dolayısı ile rekabet gücü) üzerindeki olumlu etkilerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Literatürde verimlilik kavramı sermaye verimliliği, işgücü verimliliği ve toplam faktör verimliliği (TFV) ile ölçülmektedir. OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında işgücü verimliliği istenen boyutlara ulaşmamış görünürken, sermaye stoğunun diğer üye ülkelere kıyasla düşük olması sermaye verimliliğinin Türkiye’de görece olarak yüksek olması sonucunu doğurmaktadır.

Teknolojik gelişimin makro düzeyde verimliliğe etkisini ölçen toplam faktör verimliliği ise 1981-2013 yılları arasında sadece %0,3 düzeyinde bir artış göstermektedir. Aynı dönemde Türkiye ekonomisinde ortalama büyüme oranı % 4,3 olarak gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde TFV’nin ekonomik büyümeye katkısı %50’nin üzerinde olurken, bu oran Türkiye’de sadece %6,4 oranındadır. (Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı 2015-2018). 2023 hedefleri çerçevesinde kısıtlı kaynakları en iyi biçimde kullanarak bu oranın gelişmiş ülkeler seviyesine yaklaşılması hedeflenmektedir.

TFV’nin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri büyüme muhasebesi yöntemi kullanılarak hesaplanmaktadır. TFV artışı, ekonomik büyümenin üretim faktörleri tarafından açıklanamayan bölümü olarak tanımlanabilir (Atiyas ve Bakış, 2013). Büyüme muhasebesi kullanarak Türkiye ekonomisinde büyüme kaynaklarını açıklamayı amaçlayan birçok çalışma bulunmaktadır (Altuğ v.d, 2008; Saygılı ve Cihan,2008; İsmihan ve Özcan, 2009; Atiyas ve Bakış,2013). Tüm ekonomi için ya da sektöre-özel hesaplanan TFV değerlerinde Ar-Ge yatırımlarının payının büyük önemi bulunmaktadır.

Türkiye gibi orta gelir tuzağından çıkma mücadelesi veren ülkelerin sınırlı kaynak problemi konusunda en önemli yeri “nitelikli beşeri sermaye” kaynağı almaktadır. Hangi sektörde olursa olsun kurulacak her altyapı, yeterli sayıda nitelikli iş gücünün olmaması durumunda verimli çalışmayacak ve kaynakların israf edilmesi sonucunu doğuracaktır. Nitekim Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018) raporunda,

“Yalnızca işgücü verimliliğinin artırılması değil, aynı zamanda ülke ölçeğinde teknoloji yeteneğinin ve yüksek teknolojiye dayalı üretim kapasitesinin güçlendirilmesi açısından da işgücü arzının genel niteliğinin yükseltilmesi büyük önem taşımaktadır. 2023 hedefleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, sanayide öngörülen yapısal dönüşümü, eğitim alanında sağlayacağı iyileşmelerle desteklemek durumundadır.” ifadesi yer almaktadır.

Bu bağlamda ulusal eğitim politikalarının ulusal rekabet, verimlilik ve sürdürülebilir büyüme hedeflerine uygunluğunun analiz edilmesi gerekmektedir. Kamu-Üniversite-Sanayi iş birliği sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde teknolojik gelişme ve Ar-Ge uygulamalarında geliştirilmesi gereken en önemli alanlardan biridir. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İş birliği Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2015-2018) raporunda ulusal vizyonun “kamu-üniversite-sanayi iş birliğini en üst düzeyde uygulayarak ülkemizi yüksek teknoloji üssü haline getirmek” olduğu vurgulanmaktadır. Ancak eğitim ve beşeri sermaye oluşumunun üniversite eğitimi ile sınırlı olmadığı, teknoloji ve bilimsel yaklaşıma olan tutumun çok daha önceki yıllarda kazanılan bir kültür olduğu, bu nedenle orta öğretim ve öncesindeki eğitim politikalarının yetkinliğinin ve hedeflere uygunluğunun da tartışılmasının gerekliliğini vurgulamak gerekir.

Küreselleşen dünyada ülkeler uluslararası arenada rekabet edebilmek ve söz sahibi olabilmek için yeni üretim teknolojileri geliştirme amacındadırlar. Teknolojik gelişmelerin ekonomik etkilerinin incelenmesi ilk olarak Schumpeter (1911) tarafından gerçekleştirilmiştir. Schumpeter (1911), Ar-Ge faaliyetlerinin teknolojik gelişmelerin hızlanmasında önemli bir role sahip olduğunu, kişi başına düşen çıktı miktarını arttırarak ekonomik büyüme sürecini hızlandırdığını ifade etmektedir. Ülkelerin içsel dinamiklerine dayanarak büyümeleri fikrine dayanan içsel büyüme teorileri kapsamında Ar-Ge yatırımları önemli yer kapsamaktadır. Öncülüğü Lucas (1988), Romer (1986, 1990) ve Jones (1995) tarafından yapılan bu yaklaşıma göre Ar-Ge yatırımları sermayenin marjinal verimliliğinin düşmesini engelleyen dışsallıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Grilliches ve Lichtenberg (1984), sektörel Ar-Ge yatırımlarının büyüme üzerindeki önemini tartışırken, Helpman (1997) ticaretin sağladığı faydalardan birinin de gelişmiş ülkelere teknoloji transferi olduğunu belirtmektedir. Griffith vd. (2004)'e göre Ar-Ge yatırımları sadece inovasyon yoluyla TFV'ni arttırmaz aynı zamanda teknoloji transferi yapan ülkelerin yeni bilgileri içselleştirme kapasitesini de (absorptive capacity) arttırır. Ar-Ge yatırımlarının TFV artışı üzerindeki etkileri ile Ar-Ge'den bağımsız faktörlerin etkilerini AB ülkeleri için analiz ettikleri çalışmalarında Lopez-Rodriguez ve Martinez (2015) Ar-Ge yatırımlarının etkisinin diğer faktörlerden iki kat fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dünyada Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinde ilk sıralarda yer alan ülkelere Ar-Ge harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının %3 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Küresel ölçekte ilk on ekonomi olma hedefi doğrultusunda ilerleyen Türkiye'de ise şu anda %1'in biraz üzerinde olan Ar-Ge harcamalarının GSMH içindeki

payının 2023 hedefleri doğrultusunda %3 seviyesine yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Çin için bu oranın %2, Avrupa pazarında orta-üst teknoloji ürünler grubunda ülkemizin rakipleri olan Doğu Avrupa ülkelerinde ise %2 seviyesine yakın olması, söz konusu hedefe ulaşma yolunda atılması gereken adımların önemini göstermektedir.

Hedefler doğrultusunda “Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Hakkında Kanun” başlıklı 5746 no’lu Ar-Ge Kanunu 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Buna göre, tam zamanlı elli Ar-Ge personeli istihdam etmek koşulu ile Ar-Ge merkezi kuran firmalar kanundan yararlanabilmekte ve Ar-Ge teşviklerinden yararlanabilmektedir. 2016 yılında yürürlüğe giren 6676 sayılı yeni Ar-Ge kanunu ile birlikte ise tasarım merkezleri, siparişe dayalı Ar-Ge, tasarım faaliyetleri ve tasarım tescil desteği gibi birçok farklı destek getirilmiştir. Ancak Ar-Ge politikalarının belirlenmesi aşamasında dünyada var olan gelişmelerin takip edilmesi, uygun olanların seçilmesi ve hedeflerin net bir biçimde belirlenmesi önem kazanmaktadır. Uluslararası rekabette ön sıralarda olmak için, sadece Ar-Ge harcama tutarlarına değil, seçilen alanlara, stratejilerine, niteliğine önem verilmesi gerekmektedir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin “ürün geliştirme” (Ür-Ge) faaliyetlerinden daha çok teknoloji geliştirmek için yapılacak “temel ve uygulamalı araştırma” (Ar-Ge) olması verimliliğin ve rekabet gücünün artmasında temel oluşturmaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin inovasyona dönüşmesi ve pazarlanabilir, katma değeri yüksek ürünlerin pazara sürülmesi de önemlidir. Tüm bu gereklilikler paydaşların beraberce, ortak bir yol haritasında ilerlemeleri ile sağlanabilir. Türkiye gibi yenilik-odaklı ekonomi seviyesine geçiş sürecinde olan ülkelerin Ar-Ge politikalarında karşılaştıkları bir takım yapısal zorluklar bulunmaktadır. Bu durumda da toplumun taleplerinin karşılanması ve kamu kaynaklarının etkin kullanımı noktasında verimsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Türkiye’nin önceliklerini hesaba katarak, güvenilir verilere dayalı, sınırlı olan kaynakların etkin kullanımı sağlanarak, Ar-Ge ve yenilik stratejilerinin ortaya konulması, sektörlerin bu doğrultuda belirlenmesi ve planlanan yatırımların ihtiyaçlar, erişilebilirlik ve eldeki kaynaklar ile yapılabilirlik özelliklerini taşıması önem arz etmektedir.

Bununla birlikte, Ar-Ge harcamaları ve/veya Ar-Ge yoğunluğu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz eden çalışmaların sonuçları da birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı araştırmacılar Ar-Ge harcamaları ve/veya Ar-Ge yoğunluğu ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu söylerken (Coe ve Helpman, 1995; Bayoumi vd. , 1999; Dinopoulos ve Thompson, 2000; Griffith, Redding ve Van Reenen, 2004; Zachariadis 2004; Afonso, 2016), bazı çalışmalar ise değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu (ya da ilişki olmadığını) ileri sürmektedir. (Backus vd. 1992; Bassanini vd. , 2000; Pintea ve Thompson, 2007). Kancs ve Siliverstovs (2016) ise, OECD ülkeleri için gerçekleştirdikleri çalışmalarında Ar-Ge yoğunluğu ile verimlilik kavramı arasındaki ilişkinin doğrusal olmayan bir özellik gösterdiğini ifade etmektedirler. Bu çalışmanın sonuçlarına göre ancak belirli bir eşik bilgi ve teknoloji stoğu düzeyinin aşılmasının ardından verimlilik pozitif yönde etkilenmeye başlamaktadır. Ayrıca yüksek-teknoloji (high-tech) sektörlerindeki firmaların Ar-Ge’ye en fazla yatırım yapan firmalar olduğu ve en fazla verimlilik artışının da yine bu sektörlerde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Literatürde Ar-Ge faaliyetlerinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini araştıran birçok çalışma bulunmaktadır. Altın ve Kaya (2009), vektör hata düzeltme modeli

(Vector Error Correction model) yardımıyla Ar-Ge harcamaları ile büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik anlamında incelemiştir. Güzel (2009), ve Çelebi ve Kahrıman (2011), Türkiye’de Ar-Ge alanında teşvik konusunda yapılan düzenlemelerin yeterliliğini ele almıştır. Sonuçlar, yeterli Ar-Ge faaliyetlerinin gerçekleştirilememesi nedenlerinden birinin, teşvik alanının darlığının yanı sıra, teknoloji kültürü noksanlığı olduğunu göstermektedir. Korkmaz (2010), Johansen eş bütünleşme yöntemi yardımı ile Türkiye’de Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Karabag vd. (2011) çalışmalarında, Türkiye’de telekomünikasyon, ilaç ve otomotiv sanayisindeki Ar-Ge yatırımlarına ilişkin istikrarsızlığı incelemiştir. Yıldırım ve Kesikoğlu (2012), çalışmalarında 25 alt sektörü ele alan bir panel nedensellik testi uygulayarak Ar-Ge harcamaları ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ünal ve Seçilmiş (2013), Ar-Ge göstergeleri üzerinden Türkiye’nin gelişmiş ülkelere göre konumunu irdelemiştir. Bu çalışmanın sonuçlarında, Türkiye’de Ar-Ge ile ilgili eksiklikler; Ar-Ge faaliyetlerine yeterli zaman ve fonun ayrılmayışı, Ar-Ge çalışmalarında sürekliliğin sağlanamayışı, Ar-Ge bilincinin oluşmamış olması, üretim yerine bayi anlayışının hâkim olması olarak sıralanmıştır. Kalaycı ve Pamukçu (2014), çalışmalarında Türkiye’deki imalat sanayiinde gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetlerinin önemli itici güçlerini araştırmışlar, sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırım ile ilişkili düşey Ar-Ge dalgalanmalarının, Ar-Ge sübvansiyonlarının ve teknoloji sınırına olan uzaklığın Ar-Ge yoğunluğuna olumlu etkileri olduğunu, ancak doğrudan yabancı yatırım ile ilgili yatay Ar-Ge dalgalanmalarının, firma büyüklüğünün ve ihracat yoğunluğunun ise olumsuz bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Kocamış ve Güngör (2014), çalışmalarında teknoloji sektöründe Ar-Ge giderlerinin kârlılık üzerine etkisini incelemiştir. Ünal ve Seçilmiş (2014) tarafından yapılan çalışmada, dinamik panel veri modeli yardımıyla satış hasılatları ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişki ile dönem karının Ar-Ge harcamaları üzerindeki etkinliği ölçülmüş ve pozitif ilişki olduğu görülmüştür. Ülkü ve Pamukçu (2015), 2003 - 2007 yılları arasında firma düzeyinde üretim verilerini kullanarak Ar-Ge yoğunluğunun ve çeşitli bilgi kanallarının yayılımının, Türkiye’deki üretkenliği etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Bu çalışmanın sonuçları, Kancs ve Siliverstovs (2016)’da olduğu gibi, Ar-Ge yoğunluğundaki bir artışın, verimliliği yalnızca teknolojik yetenek eşğine sahip firmalarda arttırdığını göstermektedir.

Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Rekabet Gücü-Ar-Ge İlişkisi

Verimlilik-Ar-Ge ilişkisi bağlamında son yıllarda küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) özellikle yoğun olarak görüldükleri sektörlerde Ar-Ge kültürü ve verimliliği olan etkileri Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ekonomilerinin de dâhil olduğu pek çok ülke ve bölgede tartışılmaya başlanmıştır. Avrupa Komisyonu stratejileri raporlarında KOBİ’lerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma hedeflerindeki önemi sıklıkla vurgulanmaktadır. Sadece AB ekonomilerinde değil ABD, Güney Kore, Japonya, İsrail, Rusya ve Hindistan gibi pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde KOBİ’lerin ekonomideki yerini sağlamlaştırmak ve rekabetçilik güçlerini artırmak için gerekli adımlar tartışılmaktadır. Ülkemizde 2023 hedefleri doğrultusunda çizilen yol haritasında KOBİ’lere özel bir önem verilmektedir. “KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı”nın (2015-2018), genel amacı, *“küçük işletme ihtiyaçlarına duyarlı iş ortamında, KOBİ’lerin rekabet güçlerinin uluslararası düzeyde artırılması ve ülkemizin ekonomik büyümesinde*

KOBİ'lerin katkısının yükseltilmesi" olarak belirtilmektedir.

"Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)" raporuna göre, ülkemizin yapısal sorunlarının başında gelen hususlardan biri, büyük ölçekli firmalar ile KOBİ'ler arasındaki verimlilik düzeyi farklılıklarıdır. KOBİ'lerin rekabetçi avantajlar yakalayabilmeleri için yeni ürün yaratma yetkinliklerinin yanı sıra var olan ürün ve/veya bileşenlerde tasarım değişiklikleri yapma kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. Ürün çeşitliliği artışının bir sonucu olarak KOBİ'lerde kar artışının yanında pazar paylarını artırma gibi olumlu sonuçlar elde edildiği bilinmektedir. Esnek üretim sistemlerine geçişle birlikte KOBİ'lerde yüksek çeşitlilikte ürün üretime dair yetenekler artmıştır. KOBİ'lerin rekabetçi piyasada tutunabilmeleri için farklı tasarım süreçleri oluşturarak riski dağıtmaları gerekir. Sistemin otomasyon seviyesi, hem ürün hem de üretim tasarımının gelişkinliği için önemlidir. Sanayi 4.0 uygulamaları ile birlikte KOBİ'lerde de otomasyon süreçlerinin daha verimli hale gelmesi sağlanacaktır. Sanayi 4.0 uygulamaları, önceden kestirim yoluyla en iyiyi bulan ve insan müdahalesi olmadan kontrol süreçlerini devreye sokan sistemler oluşturması sebebiyle KOBİ'lerdeki yönetsel sorunların (örneğin yöneticilerin kendi kararlarının ve tercihlerinin her durumda en iyi sonuç vereceğine inanmalarına dair önyargılar vs) önüne geçilebilecektir. KOBİ'lerin teknolojiyi bir rekabetçi avantaj olarak benimsemeleri halinde hızlı ürün geliştirmede öne geçecekleri açıktır. Teknolojik üstünlük sayesinde ithalata mücadele edilebilecek, yeni endüstriler yaratılabilecek, verimlilik artacak ve ülke ekonomisi gelişecektir. Teknolojik üstünlükler; kapasitelerin artırılması, ithal edilen teknolojinin yerli yapılara adapte edilmesi, ürünlerin yerli müşteriye uygun hale getirilmesi, maliyetlerin azaltılması, kalitenin artırılması, ürün çeşitliliğinin sağlanması gibi yollarla sağlanabilir. İleri teknoloji sayesinde KOBİ'ler malzeme kayıplarını azaltacak, esnekliği arttıracak, üretim sürelerini kısaltabilecek, kaliteyi iyileştirecek, satış hacmini arttıracak, işgücü maliyetlerini azaltacak, ürün tasarım süresini kısaltacak, güvenli iş ortamı sağlanacak, otomasyon artacak ve tesisten yararlanma oranı artacaktır (Chase ve Aquilano, 1995).

KOBİ'lerin esnek yapılarını ve uyum yeteneklerini kullanarak büyük firmaların ulaşamadığı yeniliklere daha önceden ulaşma ve yeni pazarlara daha önceden dâhil olma avantajlarını yakalamaları aslında mümkündür. Ancak verilere bakıldığında KOBİ'lerin eski alışkanlıklardan vazgeçme yeteneğinin, daha büyük ölçekli firmalara kıyasla daha zayıf kaldığı görülmektedir. Mevcut kaynaklar ve altyapı ile piyasanın değişen koşullarına uyum sağlayabileceğini düşünen KOBİ'ler azımsanamayacak kadar çoktur. KOBİ'lerin Ar-Ge açısından daha çok "geliştirme" tarafına ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Geliştirme çalışmalarında amaç süreç verimliliğini, kaliteyi arttırmak ve maliyetleri düşürmektir. Az sayıda gerçekleştirilen uygulamalı Ar-Ge ve bilimsel Ar-Ge de faaliyetlerinde ise radikal yenilik yapan çalışmalardan çok mevcut olanı iyileştirme çalışmaları ağırlıklıdır (Bayülken ve Kütükoğlu, 2002).

OECD (2005) tarafından KOBİ'lerin gelişiminde "genç öğrencilerin karşılaştığı güçlüklerin aşılması ve Ar-Ge alanındaki artan ihtiyaçların karşılanması için ilköğretim, lise, üniversite ve mesleki eğitim genelinde insana ve malzemeye daha fazla yatırım yapılması" önerilmiştir. Aynı bağlamda "eğitim programları yoluyla KOBİ'lerin teknolojik seviyeleri yükseltmeli ve firmaların teknolojik altyapılarının gelişimini desteklemek

üzere Ar-Ge çalışmalarına destek verilmeli” denilmiştir. Ülkemizde KOBİ’lerin kalkınması konusundaki en temel husus, firmaların teknoloji, yenilik ve iletişim yetkinliklerinin artırılmasıdır. Bu strateji etrafında teknolojinin yayılması, transferi ve araştırma-uygulama alanındaki hizmetlerin akademik ve endüstriyel çevrelerle buluşturulması önerilmiştir. Eğitim politikalarına uyum için ulusal ve bölgesel iş ve iletişim ağlarının, online internet ağlarının kullanımı ve geliştirilmesi sağlanmalıdır denilmiştir (OECD, 2005).

KOBİ’leri özellikle inovatif konuları destekleyici programlar ve finansman kaynakları sağlamanın yolları hem ülkemizde hem de dünyada artmaktadır. Bu sürecin etkin bir şekilde sürdürülebilmesi, eğitim politikalarındaki iyileştirmelerle mümkün olacaktır.

Dünyada ve Türkiye’de Savunma Sanayii Ekosisteminde Ar-Ge Yatırımları ve Verimlilik İlişkisi

OECD’ye göre yüksek teknoloji seviyesine sahip bir sektör olan savunma ve havacılık sanayi sektörü, TÜBİTAK tarafından hazırlanan “Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi”nde yer alan öncelikli alanlar arasında gösterilmektedir. Ayrıca bu sektör, “Türkiye’nin Stratejik Vizyonu 2023” projesi kapsamında Türkiye’yi 2023 hedeflerine ulaştırabilecek dokuz stratejik lokomotif sektörden biri olarak belirlenmiştir.

Ülkenin rekabet gücünün artırılarak hedeflenen seviyelere çıkarılması yolunda yüksek katma değer yaratan sektörlerin ve yüksek teknoloji ürünlerin ihracatımız içindeki payının artırılması hususunun gerekliliği göz önüne alındığında dünyada katma değeri en yüksek sektörlerden biri olan Savunma ve Havacılık sektörü eko-sisteminin önemi ortaya çıkmaktadır. Nitekim 2012 yılında TASAM girişimi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde düzenlenen Güvenlik, Savunma ve Savunma Sanayii 2023 Kongresinde savunma sanayiinin, kalkınmanın sürekliliği ve teknolojik gelişime olan katkıları ve dış pazarda artan rekabet avantajı nedeniyle önem arz ettiği, sektörün cari açık, tüketim ve kamu finansmanı içinde kronik hale gelen cari açık ve yüksek katma değer üretimi sorununa makul sürede çözüm üretebilecek sektörlerden biri olduğu belirtilmiştir.

Savunma ve Havacılık Sanayii ile ilgili veriler incelendiğinde hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının ekonomik darboğaz zamanında bile artış gösterebildiğine işaret etmektedir. Savunma sanayii harcamaları hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin bütçelerinde önemli yer tutmaktadır. (Hartley, 2015). Küresel düzeyde incelendiğinde, ABD’nin tartışmasız üstünlüğü bulunan sektörde, son zamanlarda Avrupa Birliği ve Rusya ile piyasaya yeni giren aktörler olan Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkeler, sektörel rekabet güçlerini arttırmaya yönelik politikaları uygulamaya koymuşlardır. SIPRI Military Expenditure Database tarafından yayınlanan Savunma Sanayii harcamalarına bakıldığında 2016 yılında ABD açık ara önde görülmekte, bu ülkeyi sırası ile Çin, Suudi Arabistan ve Rusya izlemektedir. Türkiye de sektöre verdiği önemi yukarıda bahsedilen orta ve uzun vadeli strateji vizyonu belgelerinde lokomotif sektörler arasında sayarak göstermektedir. Savunma sanayiinde ülkelerin başlıca hedeflerinden biri yerleşmeyi artırarak dışa bağımlılığı

azaltmaktadır. Ülkemizde de milli kaynaklara yönelme politikasının da etkisiyle son 20 yıldır savunma sanayiinde büyük aşamalar katedilmiştir. Özellikle son iki yıl içinde ülkemizde savunma sanayiinde yerli üretim, ürün geliştirme alanlarında önemli atılım gerçekleştirilmiştir. SIPRI verisetine göre (2016 sabit ABD Doları ile)Türkiye savunma sanayii harcamaları sıralamasında 2017 yılında 150 ülke arasında 15. sırada yer almaktadır.

Tablo 3.1: Savunma Sanayii Harcamalarının GSMH içindeki Payı (%)

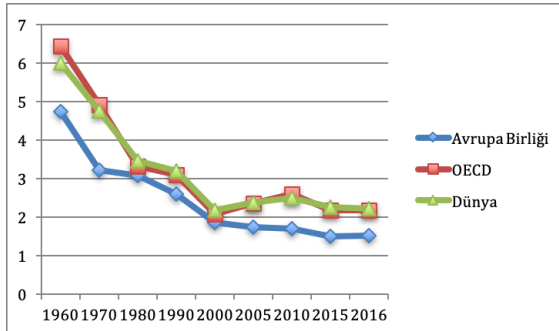
	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2015	2016
ABD	7.42	4.83	5.12	2.93	3.84	4.67	3.29	3.28
Çin			2.56	1.89	2.01	1.90	1.93	1.92
Fransa	3.95	3.76	3.34	2.47	2.40	2.33	2.27	2.26
Güney Kore	4.29	6.13	3.62	2.46	2.47	2.57	2.63	2.61
Hindistan	2.98	2.94	3.24	3.04	2.84	2.79	2.41	2.47
İngiltere	4.65	4.49	3.56	2.14	2.19	2.38	1.87	1.82
İsrail	20.86	17.14	12.26	7.08	7.59	6.23	5.60	5.66
Japonya	0.74	0.88	0.92	0.93	0.93	0.96	0.94	0.93
Rusya				3.55	3.58	3.85	4.86	5.40
Şili	4.25	6.15	3.11	2.70	2.52	2.24	1.91	1.87
Türkiye	3.26	3.88	3.53	3.66	2.41	2.32	1.85	1.71
Yunanistan	3.61	4.00	3.26	3.47	2.84	2.73	2.53	2.58

(Kaynak) SIPRI Military Expenditure Database

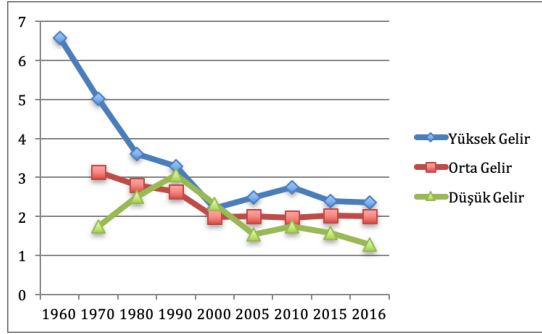
Savunma harcamalarının GSMH içindeki payına bakıldığında, İsrail ve ABD'nin ilk sıralarda olduğu görülürken, 2016 yılında bu oran AB için %1,5, OECD için %2,18 olurken dünya ortalaması %2,23 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 3.2 ise değişik savunma sanayii harcamalarının farklı gelir gruplarına ait ülkelerin GSMH'ları içindeki payının yıllar içindeki değişimi özetlenmektedir.

Şekil 3.1: Savunma Sanayii Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (%)

(Kaynak) SIPRI Military Expenditure Database

Şekil 3.2 Ülkelerin Gelir Grubuna Göre Savunma Sanayii Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (%)

(Kaynak)SIPRI Military Expenditure Database

Sektörün yüksek teknolojiye dayalı bir sektör içeriğine sahip olması ülkenin Ar-Ge ve inovasyon kapasitesini, diğer bir ifade ile ülkenin rekabetçilik düzeyini doğrudan etkileyen temel göstergelerden olması sonucunu ortaya koymaktadır. Literatürde savunma sanayii harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların sonuçları birbirinden farklılık göstermektedir. Benoit (1978), 1950-1965 yılları arasında 44 gelişmekte olan ülkede büyüme oranları, yatırım oranları ve savunma sanayii harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın sonuçları o dönem varolan beklentinin (savunma sanayii harcamaları diğer sektörler için kullanılabilir kaynak miktarını azalttığı için büyümeyi azaltır) aksine yüksek savunma sanayii harcamalarına sahip gelişmekte olan ülkelerde büyüme oranının da daha yüksek olduğu işaret etmektedir.

Frederiksen ve Looney (1983)'nin çalışması savunma sanayii harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Sonuçlara dayanarak yazarlar ülkelerin karşı karşıya oldukları finansal kısıtların da analize dâhil edilmesinin gerekli olduğunu, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yoksul ülkeler için negatif, zengin ülkeler için pozitif olduğunu öne sürmektedir. Deger (1986) ise savunma harcamalarının yeni sermaye birikimini düşürerek, ülkedeki sermaye stoğunda hem niceliksel hem de niteliksel düşüslere sebep olacağını belirtmektedir. Ayrıca, ordunun yapacağı Ar-Ge, kırsal işgücünü sanayi tipi disipline etme, verilecek eğitim ve sağlık hizmetleri, yeni teknoloji üretimi gibi getirilerinin büyümeye pozitif etkileri olmasına rağmen sivil ihtiyaçlara cevap vermeyeceği öne sürülmektedir. Bir diğer çalışmada da, Faini vd. (1984), savunma yükündeki yüzde on oranında bir artışın yıllık büyümeyi %0.13 düşürdüğünü bulmuşlar ve savunma harcamalarını arttırmanın yüksek büyüme oranlarını getireceğine dair herhangi bir kanıt bulunmadığını belirtmişlerdir.

Öte yandan, Ateşoğlu ve Mueller (1990) yılında yaptıkları çalışmada savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu öne sürmektedirler. Çalışmada kullanılan modeldeki ekonomi savunma ve sivil olmak üzere iki sektörden oluşmaktadır; Deger (1986)'in aksine bu iki sektör birbiri ile ilişkilidir ve bir kısım savunma üretimi sivil üreticiler tarafından sağlanmaktadır. Yılğör vd. (2014)' da ise, uzun dönemde savunma sanayii harcamaları ve ekonomik büyüme arasında savunma

sanayii harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü pozitif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Droff ve Paloyo (2015) ise çalışmalarında bölgesel büyüme üzerinde savunma sanayiinin etkilerini araştıran çalışmaları özetlemişlerdir.

Literatürde yeralan birbiri ile çelişen sonuçları anlamlandırmaya çalıştıkları çalışmada Aizenman ve Glick (2006), ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını göstermektedir. Literatürde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki bulan çalışmaların birçoğunda örneklem geliştirmekte olan ülkelerden oluşmaktadır. Aizenman ve Glick (2006),'in bulgularına göre teknoloji stoğunun belli bir eşik değeri altında olduğu durumlarda savunma sanayii için gerçekleştirilen yüksek harcama düzeyleri ekonomik büyümeye üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Ayrıca sonuçlar ülkede güvenliğe karşı dışsal tehdit düzeyinde bir artış meydana geldiğinde, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi artırıcı yönde etkili olduğunu göstermektedir. Bu duruma yakın Kore Yarımadası'nda artan tansiyon nedeniyle Japonya'nın 2017 sonunda savunma bütçesini bir önceki yıla göre %1,3 arttırması örnek olarak verilebilir.

En yüksek katma değerli sektörlerden olan savunma sanayii sektörü yapısı gereği Ar-Ge yatırımları ve harcamalarında da büyük pay sahibidir. Küresel bazda bakıldığında Savunma Sanayii Ar-Ge faaliyetlerinde ABD'nin tartışmasız liderliği görülmektedir. Tablo3.2 2015 yılı için ülkelerin savunma sanayii Ar-Ge paylarını göstermektedir.

Tablo 3.2: Küresel Savunma Sanayii Sektörü_ Küresel Ar-Ge İçindeki Payı (%) (2015)

ABD	Çin	Fransa	Almanya	Japonya	Rusya	G.Kore	İngiltere	Diğer
78	6	1	1	0	11	1	1	1

(Kaynak) 2016 Global R&D funding forecast, Winter 2016, Industrial Research Institute

AB her ne kadar savunma sanayii politikalarında ortak bir yaklaşım gerçekleştirme hedefinde olsa da, ülkelerin ulusal politikalarında ve hedeflerinde ciddi farklılaşmalar görülmektedir (Matelly ve Lima, 2016). Avrupa savunma sanayiindeki firmaların herbirinin tekeli rekabet piyasası içinde artık kapasite ile çalıştığı gözlemlenmektedir. Sektörde yeralan KOBİ'ler benzer konularda uzmanlaşmışlardır, ancak yabancı üreticilere uygulanan giriş engelleri nedeniyle piyasa paylarını arttırmak için birbirleri ile ciddi bir rekabete girmemektedirler (Chagnaud, Mölling ve Schütz, 2015). Fiott (2015)'ün çalışmasında Avrupa Komisyonu ve Avrupa Savunma Ajansı (European Defence Agency-EDA) arasında savunma-sektör konularındaki işbirliği ilişkisi analiz edilmektedir. Çalışmaya göre EDA 'nın tercih ettiği yaklaşım amaca özel ve proje-bazlı bir yaklaşım iken, Avrupa komisyonu daha yapısal ve piyasa bazlı bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu durum zaman zaman iki kurum arasında rekabete yol açmaktadır. AB 'nde savunma sektörünün rekabet gücünün artırılabilmesi ve sektör lideri olan ABD ve yeni giriş yapan Çin, Hindistan, Brezilya gibi ülkeler ile rekabet edebilmesi için dış piyasalara olan ihracatında artış olması gerekmektedir (Chagnaud, Mölling ve Schütz, 2015). Avrupa Komisyonu hazırladığı program ile savunma sanayiini mercek altına almıştır. AB verilerine göre 2014 yılında 1200 000 dolaylı iş olanağı yaratılmasını sağlayan ve

doğrudan 500 000 kişinin istihdam edildiği sektörün Avrupa büyüme oranlarına en yüksek katkıyı sağlayan sektör olduğu vurgulanmaktadır. Sektördeki darboğazı aşmak için yapılan çalışma sonucunda savunma sanayii faaliyetlerindeki gizlilik ilkesinin ve sadece ülke içinde gerçekleştirilecek biçimde sınırlamalar getirilmesinin Ar-Ge faaliyetlerinin ve birliğin savunma strateji ve politikalarının verimliliğini düşüren bir etken olduğunu göstermektedir. Ayrıca sektörde beşeri sermaye açığı olduğu vurgulanmaktadır.

Türkiye’de ise Turkishtime tarafından gerçekleştirilen Ar-Ge 250 Araştırması sonuçlarına göre, 2015 yılında Türkiye’de en fazla Ar-Ge harcaması yapan şirketler sıralamasının ilk beş sırasında Savunma ve Havacılık sektöründen üç firma bulunmaktadır (Aselsan birinci, TUSAŞ Türk Havacılık ve Uzay San. A.Ş. üçüncü ve Roketsan beşinci sırada). Savunma Sanayisinde önde gelen firmalardan olan Aselsan, haberleşme ve bilgi teknolojileri, savunma sistem teknolojileri, mikro elektronik, güdüm ve elektro-optik, radar ve elektronik harp sistemleri, ulaşım, güvenlik, enerji ve otomasyon sistemleri alanlarında üretim gerçekleştirmektedir. Havelsan ise yazılım yoğun ileri teknolojik çözümler, komuta kontrol savaş sistemleri, eğitim ve simülasyon teknolojileri, yönetim bilgi sistemleri, ülke güvenliği ve siber güvenlik çözümleri üzerine çalışmaktadır. Otokar ise, kara sistemleri alanında tekerlekli zırhlı araçlar, paletli zırhlı araçlar ve kule sistemleri üretmektedir (Yılmaz, 2017).

Bunun yanında sektörde gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetlerinin maliyetlerinin çok yüksek olması, sonuçlarında belirsizlik görülmesi ve sektörün yapısından kaynaklanan gizlilik nedeniyle Ar-Ge faaliyetlerinde daha önce gerçekleştirilmiş bir faaliyetin tekrar yapılması olasılığının (duplication) yüksek olması nedeniyle planlanan yatırımların yukarıda değinilen ihtiyaçlar, erişilebilirlik ve eldeki kaynaklar ile yapılabilirlik özelliklerini taşıması çok büyük önem arz etmektedir.

Guichard (2005) ‘e göre savunma sanayii Ar-Ge yatırımları sadece ülkelerin güvenliğini sağlamakla kalmaz, doğru bir planlama ile gerçekleştirilebilirse, aynı zamanda ulusal teknoloji politikaları kanalıyla ekonomik performansları üzerinde de etkili olur. Örneğin 1950’li yıllarda özde savunma sanayii için geliştirilen jet motorları, yarı iletken teknolojileri gibi teknolojiler başka sektörlerde de uygulama alanı bulmuştur. Dönemin özellikleri gereği savunma sanayii için ayrılan fonların çok daha fazla olması ve bu sektördeki Ar-Ge faaliyetlerinin yoğunluğunun ve düzeyinin daha ileri seviyelerde olması savunma sanayiinden diğer sektörler için ürün geliştirme etkisinin doğmasına yol açmış, ayrıca bu dönemde, savunma sanayii ve diğer sektörler arasında maliyet-performans kriterleri benzeşmesi sonucunda firmalar ölçek ekonomisi ile hem savunma sanayiine hem de diğer sektörler için hizmet verebilme şansına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte, bahsedilen dönemde savunma sanayiinin Ar-Ge teknolojilerinin diğer sektörler için kıyasla daha ileri düzeyde olması da etkili olmuştur. Ancak ilerleyen zamanla sivil sektörlerde talep artışı bu sektörlerin savunma sektörünün önüne geçmesine yol açmış ve yan ürün kullanımı ilişkisi tersine dönmüş ve ABD’nde savunma sanayii teknoloji yoğun diğer sektörlerde geliştirilen ürünleri kullanmaya başlamıştır. Clinton dönemi ile birlikte ülkede teknoloji geliştirme politikalarında uygulanmaya başlanan ikili-kullanım stratejisi (dual-use policy) ise teknolojiye ayrılan fonların ve ürünlerin

sektörler arasında tamamlayıcı ya da ihtiyaca göre ve uygun olduğunda ikame olarak kullanılabilmesine olanak sağlanmaktadır. Böylelikle verimlilik artışı gerçekleşmektedir (Guichard, 2005). İkili-kullanım stratejisi sadece ABD’de kullanılmamaktadır. Lu vd. (2016), ağ modeli kullanarak Tayvan’da uygulanan ikili-kullanım teknoloji geliştirme stratejisi kapsamında Ar-Ge verimliliği ve projelerin sosyo-ekonomik verimliliğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları Ar-Ge verimliliğinin daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Hartley (2015) ise sektörler arasında kısıtlı devlet katkılarından faydalanmak için bir rekabet var olduğundan, herhangi bir tehdit olmayan zamanlarda savunma sanayii sektörüne yapılacak yatırımların kimi zaman gerekçelendirilmesinin beklenebileceğini, bu dönemlerde ikili-kullanım stratejisinin söz konusu gerekçelendirme için faydalı bir araç olacağı ifade etmektedir.

Bölükbaş (2013)’e göre Türk savunma sanayii ekosisteminin Ar-Ge yönetiminde belirli bir stratejiye sahip olma, bu strateji için finans kaynakları edinme ve bu finans kaynakları ile doğru altyapıyı kurma süreçleri önemlidir. Sonraki süreçte ise fikri mülkiyet haklarının korunumu, tedarik zinciri yönetimi gibi yaklaşımların desteği önemlidir. Yine aynı çalışmanın bulguları firmaların bu stratejileri geliştirirken daha çok SSM’nin talep ve önerileri ile TSK ihtiyaçlarını dikkate aldıklarını işaret etmektedir. Yani şirketlerin Ar-Ge konusundaki inisiyatifleri değerlendirildiğinde riskli durumlardan uzak durmayı tercih ettikleri ve Ar-Ge ilişkisinin devlet kaynaklı birimlere bağlı ilerletildiği gözlemlenmiştir. Şirketlerin Ar-Ge finansmanı konusunda incelenmesi sonucunda şirketlerin neredeyse hepsinin Ar-Ge finansmanında kendi öz kaynaklarına değişen oranlarda başvurdukları, öte yandan da özellikle TÜBİTAK gibi devlet kurumlarının sağladığı imkânlardan da azami şekilde faydalandıkları; şirketlerin ayırdıkları öz kaynakların çoğunu aslında potansiyel pazarlar, öngörülen TSK ihtiyaçları vb. çerçevesinde değil hâlihazırda yüklendikleri tedarik ihaleleri kapsamında kullandıkları gözlemlenmiştir. Teknoloji yönetim yeteneği, Savunma Sanayisinde rekabetçi avantajlar yakalama açısından önemlidir. Tunçay (2013)’ün yaptığı araştırma sonuçlarına göre teknoloji yönetim yeteneğinin ve bütünsel süreç yönetiminin rekabet avantajı üzerinde doğrudan etkisi olduğu ancak kurumsal performans üzerine doğrudan etkisi olmadığı tespit edilmiştir. İleri teknoloji kullanımını gerektiren, çok fonksiyonlu işgücüne ihtiyaç duyan ve uzmanlık gerektiren bir alan olan savunma sanayisinde kendi savunma sanayisine sahip olan ülkelerde teknoloji yönetim yeteneğinin artırılmasında yerel üreticiler büyük önem taşımaktadır.

Türkiye, gelir grubu kategorisinde yüksek-orta gelirli ekonomiler içerisinde yer almakta fakat teknoloji kullanım statüsü açısından düşük-orta seviyeli teknolojiler grubunda yer almaktadır. Yüksek katma değerli ileri teknoloji içeren süreçler sonucu elde edilen ürünler ile birlikte yüksek seviyeli gruba geçişin hızlanması beklenmektedir. Bu aşamada, işgücü gereklilikleri değişecek ve geleneksel çalışma prensipleri dönüşüme uğrayacaktır. Veriden anlamlı bilgiye ulaşma yöntemleri, bilişim teknolojilerinde güvenlik, modern teknolojilere uyum sağlama ve disiplinler arası çalışma gerekliliği önem kazanacaktır. Bu nedenle nitelikli beşeri sermayenin yani bilişim ve veri yapılandırma konusunda nitelikli işgücünün oluşturulması hedefi esastır.

Türkiye gibi geçiş sürecinde yer alan ülkelerin sınırlı kaynak problemi konusunda en

önemli yeri “nitelikli beşeri sermaye” kaynağı almaktadır. Hangi sektörde olursa olsun kurulacak her altyapı, yeterli sayıda nitelikli iş gücünün olmaması durumunda verimli çalışmayacak ve kaynakların israf edilmesi sonucunu doğuracaktır. Beşeri sermaye, diğer tüm yüksek teknoloji sektörlerde olduğu gibi savunma sanayii ekosisteminde de yenilikçi faaliyetleri besleyen en önemli unsurlardan biridir. Sahip olunan mevcut bilgi ve entelektüel sermayenin, sürekli geliştirilmesi ve eğitim öğretim fırsatlarına yatırım yapılması önemlidir. Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) tarafından hazırlanan 2012-2016 yıllarını kapsayan Stratejik Plan’da da, sektörde uluslararası iş birliklerinin önemine değinilmekte ve kurulacak iş birlikleri sayesinde sektörde altyapı geliştirmesinin sağlanması, dışa bağımlılığın ve maliyetlerin azaltılması ve rekabet gücünü artırarak hedef pazarlara girilmesinin kolaylaşacağı belirtilmektedir. Ancak; söz konusu rekabet üstünlüğüne sadece teknoloji, pazarlama yöntemleri ve Ar-Ge yatırımları ile ulaşmanın günümüz dünyasında mümkün olmayacağı, insan sermayesinin bu noktada kilit faktör olacağı vurgusu yapılmıştır. Raporunda, Türkiye savunma sanayiinin ihtiyacının yüksek katma değerli çalışan sayısının artırılması olduğu belirtilmektedir. Bu hedef doğrultusunda savunma sanayii ekosistemi paydaşları (SSM-sanayi-üniversiteler) arasında Sektöre Özgü Araştırma Elemanı Yetiştirme Programları (SAYP) anlaşmaları yapılmaktadır.

Savunma Sanayii Ekosisteminde KOBİ, Ar-Ge Yatırımları ve Verimlilik İlişkisi

Türkiye’de her ne kadar savunma ve havacılık sanayii sektöründe ana oyuncu büyük ölçekli Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı şirketleri olsa da KOBİ ölçeğindeki şirketlerin de ekosistemde üstlendiği çok önemli roller bulunmaktadır. Büyük ölçekteki vakıf şirketlerinde 12,000 kadar teknik eleman (mühendis ve teknisyen) görev alırken. Bunların etrafında kümelenmiş, çoğu KOBİ ölçeğinde sayılabilecek 22,000 kadar teknik elemanın istihdam edildiği irili ufaklı şirket yer almaktadır. Özellikle İstanbul çevresinde KOBİ ölçeğindeki savunma sanayii firmaları 2015 yılı içerisinde bir yapılanmaya giderek İstanbul Savunma ve Havacılık Kümelenmesi Derneği’ni kurmuşlardır. Son zamanlarda Savunma Sanayii Müsteşarlığı’nın girişimleri ile yerlilik oranının artırılması hedefinde bu tip KOBİ kümelenmelerin büyük ölçekli ana yüklenicilerin yüksek katma değer üreten yerli çözümler ile desteklemesi özellikle üniversite laboratuvarlarının ve enstitülerin de işbirliğine dâhil edilmesi ile mümkün gözükmektedir. 2012 yılında TASAM girişimi ve T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde düzenlenen Güvenlik, Savunma ve Savunma Sanayii 2023 Kongresinde, savunma sanayiinde sektörel KOBİ’lerin sayısının artırılması gerekliliğinden söz edilmiştir. KOBİ’lerin savunma sanayiindeki önemi sadece Türkiye değil, Avrupa Birliği (AB) tarafından da vurgulanmaktadır. Avrupa Komisyonu, birliğin savunma sanayii politikalarının, rekabeti ve inovasyonu teşvik eden ve küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekleyen özellikte olduğu belirtilmektedir. KOBİ’lerin inovasyon, bölgesel kalkınma ve ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılmasındaki en önemli aktörler olduğu, savunma sanayii içinde de tedarik zinciri açısından çok önemli bir yere sahip oldukları vurgulanmaktadır. Bu nedenle sektörel verimliliğin artırılmasında KOBİ verimliliği artışı önem verilmesi gereken noktalardan en önde gelenlerden biridir. Ancak, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Verimlilik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan “Verimlilik Stratejisi ve Eylem Planı (2015-2018)” raporuna göre, ülkemizin yapısal sorunlarının başında gelen hususlardan biri, büyük ölçekli firmalar ile KOBİ’ler

arasındaki verimlilik düzeyi farklılıklarıdır. Raporda, son dönemde istihdam ve katma değer ölçekler bazında dağılımına bakıldığında, büyük işletmelerin payının giderek yükselmekte olduğu, KOBİ'lerin sağladığı performans artışlarının ise sınırlı düzeyde kaldığı ve AB, OECD ve Doğu Asya ülkelerinde küçük işletmelerin son dönemde toplam verimliliğe katkılarının düzeyi ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki ölçek farklılıklarının verimliliğe yansımaya düzeylerinden kaynaklı sorunlarının daha net bir biçimde ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle KOBİ statüsündeki firmaların verimlilik ve Ar-Ge yaklaşımlarının büyük ölçekli firmalardan ayrı bir biçimde incelenmesi, var olan problemlerin ortaya konulması faydalı olacaktır.

Büyük firmaların yeterli kaynakları sebebiyle ihalelerde avantajlı konumda bulunmaları her ne kadar KOBİ'leri dezavantajlı bir konuma itse de, bu zorluğun üstesinden gelebilmek için KOBİ'lerden oluşan savunma sanayi kümelenmeleri önem kazanmaktadır (Caymaz vd. 2015).Avrupa komisyonunun raporunda da yer aldığı üzere, KOBİ'ler yenilik ve büyümeye ivme kazandıran temel mekanizmalardır. Avrupa geneline bakıldığında, 1,350 ve üzerinde KOBİ, savunma sanayindeki geniş kapsamlı tedarik zincirinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Avrupa Birliği bu KOBİ'lerin rekabet güçlerinin artırılması için COSME programı altında 2.3 milyar Euro'luk bir bütçe ile bir destek mekanizması da oluşturmuştur. Ayrıca Enterprise Europe Network (EEN) kapsamında örgütlenme ve işbirlikleri kurma, uluslararasılaşma, teknoloji transferi ve yeni iş fırsatları bulma konusunda da destek mekanizmaları karşımıza çıkmaktadır (Savunma Sanayi İlişkili KOBİ'ler, Avrupa Komisyonu). Avrupa Komisyonu, birliğin savunma sanayii politikalarının, rekabeti ve inovasyonu teşvik eden ve küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekleyen özellikte olduğu belirtilmektedir. KOBİ'lerin inovasyon, bölgesel kalkınma ve ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılmasındaki en önemli aktörler olduğu, savunma sanayii içinde de tedarik zinciri açısından çok önemli bir yere sahip oldukları vurgulanmaktadır. AB savunma sanayii ekosisteminde 1350 den fazla KOBİ üretim zinciri içinde yer almaktadır. Bu KOBİ'lerin çoğu Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, İsveç ve İngiltere'de bulunmaktadır. KOBİ'lerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin arttırılmasına yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye'de ise son dönemlerde savunma sanayii ekosisteminde önemli oranda verimlilik artışı görülmektedir. Sektörde ana yüklenicilikte yerele ağırlık verilmesi ve KOBİ'lere %30-%50 oranlarında pay verilmesi ile yurtiçinde pek çok fırsat yaratılmıştır. Sektördeki verimlilik artışının en önemli nedenlerinden biri de Ar-Ge yatırımlarının artışıdır. Sektörde 2016 yılında geçen yıla göre ürün ve teknoloji geliştirme harcamaları %2 artarak 904 milyon dolara kadar yükselmiştir. Ülkemizin sektörde dışa bağımlılığı ise %21 oranındadır (Yılmaz, 2017). Son zamanlarda artan yerli üretimle birlikte pek çok yeni ürün ve teknoloji tasarlanmıştır. Milli tanklar, eğitim uçakları, milli gemiler, helikopterler derken uydu entegrasyon merkezi gibi haberleşme, yazılım ve simülasyonla ilgili yenilikler yerel üretimle gerçekleştirilmiştir. SSM'nın 2016 yılı faaliyet raporunda savunma sanayii ekosisteminde ve diğer sistemlerde yer alan KOBİ'lerin işbirliği halinde çalışmalarını sağlayacak ortamların oluşturulmasına dikkat çekilmiştir. Savunma sanayiinde işbirliği ve takım çalışmasının önemine ilişkin yapılan çalışmada takım sinerjisi, iletişim, performans hedefleri ve yeteneklerin, takımın yeniliğe odaklanmasına doğrudan olumlu etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle liderliğe güvenin fazla

olmadığı durumlarda yetenek faktörünün, yeniliğe odaklanmada daha büyük etkisi olduğu belirlenmiştir. (Zehir ve Özşahin, 2008). Savunma sanayiinde yenilikçiliği destekleyen içsel ve dışsal faktörlerin seviyesini belirleyen diğer bir çalışmada ise “genel olarak sektörün, nitelikli ve yaratıcı özelliklere sahip çalışanlardan oluştuğu, yaratıcı bir kültür oluşturulmasında yönetimin istekli olduğu ve çalışanlarına destek verdiği, dış bilgi kaynaklarına ulaşımın ve kaynakları kullanma konusunda sorun yaşanmadığı” tespit edilmiş ve “firmalarda yenilikçi ve yaratıcı bir ortam kurmada, teknoloji yoğun bir sektörde yenilik odaklı yönetim ve teşvik unsurları üzerinde daha fazla hassasiyet gösterilmesi gerektiği de önem verilmesi gereken hususlar” olarak belirlenmiştir (Eren ve Kılıç, 2013). Sektörün KOBİ’ler konusunda en zayıf yönünün belirli bir kalite standardının olmaması ve yetişmiş eleman ihtiyacı olduğu bilinmektedir. SSM’nın ana yüklenici şirketleri, yerli alt yüklenici ve KOBİ işbirliği konusunda yaptığı teşvikler de fırsat konularını oluşturmaktadır. KOBİ iş paylarının sözleşmelerde güvence altına alınması da öneriler arasındadır (TOBB, 2007).

Sonuç

Küreselleşen dünyada artan rekabet ortamında mücadele edebilmek ve rakiplerin önüne geçebilmek için, ülke ekonomilerindeki paydaşların rekabet güçlerinin artırılması gerekliliği son dönemlerde sıklıkla dile getirilmektedir. Literatürde firmaların rekabet gücünü tartışan literatüre kıyasla çok daha yeni bir konu olarak karşımıza çıkan ülkelerin rekabetçiliğini değerlendiren farklı endeksler geliştirilmiştir. Bunların en önemlileri arasında yer alan Küresel Rekabetçilik Endeksi ve literatürdeki pek çok farklı araştırma ülkelerin ve bölgelerin rekabet gücünün ölçülmesi aşamasında verimlilik kavramının önemi üzerinde durmaktadırlar. Ülkelerin toplam faktör verimliliği ile Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların sonuçları yüksek teknoloji sektörlerinin verimliliğe olan katkısının daha yüksek olduğunu işaret ederken, Ar-Ge ve yeniliklere ilişkin yetkinliklerin geliştirilmesinin hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkeler için büyük önem arz ettiğine dikkat çekmektedir. Ancak kaynakların sınırlı yapısı göz önüne alındığında Ar-Ge yatırımlarından en yüksek verimin alınması ve yatırımların fırsat maliyetinin en aza indirebilmesi için yatırımların ihtiyaçlar, erişilebilirlik ve eldeki kaynaklar ile yapılabilirlik özelliklerini taşıması çok önemlidir.

OECD tarafından yapılan sınıflamaya göre yüksek teknoloji seviyesine sahip bir sektör olan ve ülkemizde de TÜBİTAK tarafından hazırlanan “Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi”nde yer alan öncelikli alanlar arasında gösterilen savunma sanayii sektörü ayrıca, “Türkiye’nin Stratejik Vizyonu 2023” projesi kapsamında Türkiye’yi 2023 hedeflerine ulaştırabilecek dokuz stratejik lokomotif sektörden biri olarak belirlenmiştir. Yarattığı katma değer açısından en üst sıralarda yer alan bu sektörde dünyada ABD’nin tartışılmaz üstünlüğü bulunmaktadır. Ancak Türkiye’nin rekabet ettiği gelişmekte olan ülkeler de bu sektördeki görünürlüklerini artırma çabasıdadır. Bu nedenle savunma sanayii ekosisteminin verimliliğinin ve sektördeki rekabet gücünün yükseltilmesi hedefi büyük önem taşımaktadır. Yapılan Ar-Ge yatırımlarının büyük bütçeli olması, sonuçları açısından kesinlik arz etmemesi riskleri nedeniyle Ar-Ge yatırımlarının yukarıda da bahsedilen ihtiyaçlar, erişilebilirlik ve eldeki kaynaklar ile yapılabilirlik özelliklerine uygunluğu özellikle Türkiye gibi orta gelir

tuzacağından kaçınmaya çalışan geçiş ekonomileri için çok önemlidir. Sektörün özelliği gereği baskın olan büyük ölçekli şirketlerin yanında KOBİ'lerin Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, fikri mülkiyet haklarının korunması yönündeki kanunların çıkarılması sektörün esnekliğini ve verimlilik düzeyini olumlu yönde etkileyebilecektir.

Bunun yanında tüm yüksek teknoloji sektörlerinde olduğu gibi bu sektörde de eğitilmiş beşeri sermayenin varlığı olmazsa olmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin orta ve uzun dönem büyüme hedefleri göz önüne alındığında sektörün ihtiyacı olan insan gücünün yetiştirilmesi için devlet-özel sektör-üniversite ortaklıklarının önemi görülmektedir. Ancak Ar-Ge ve teknolojiye bakışın çok daha önceki yıllarda içselleştirilmesi gerekli olan bir kültür olduğu gerçeği göz önüne alınırsa sadece üniversite düzeyindeki eğitimin değil ilköğretim öncesinden başlayarak tüm eğitim sisteminin bu doğrultuda planlanması hedeflere ulaşılması olasılığını kuvvetlendirecektir.

Kaynakça

- AB (2007). Competitiveness and Innovation Framework Programme(2007-2013), <http://ec.europa.eu/cip/> sayfasından erişilmiştir. (Erişim tarihi: 10.05.2017).
- Aiginger, K. (2006). Competitiveness: From a dangerous Obsession to a Welfare Creating Ability with Positive Externalities, *Journal of International Competitive Trade*, 6(2), 161-177.
- Afonso, O. (2016). R&D Intensity, Economic Growth And Firm-Size Growth: Theory and Practice. *Applied Economics*, 48(32), 2973-2993.
- Aizenman J., and Glick, R., (2006). Military Expenditure, Threats, and Growth. *Journal of International Trade and Economic Development*, 15(2), 129-155.
- Altun, O., Kaya, A. A., (2009). Türkiye'de Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişkinin Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 251-259.
- Altug, S. , Filiztekin, A. Pamuk, S. (2008). Sources of long-term economic growth for Turkey, 1880–2005, *European Review of Economic History*, 12(3), 393-430.
- Ateşoğlu, H. Sönmez, M. J. Mueller., J.(1990). Defence Spending and Economic Growth, *Defence Economics*, 2(1), 19 – 27.
- Atiyas, I., Bakis, O. (2013). Aggregate and Sectoral TFP Growth in Turkey: A Growth Accounting Exercise, REF Working Paper.
- Backus, D., Kehoe, P., ve Kehoe, T. (1992), In Search of Scale Effects in Trade and Growth. *Journal of Economic Theory*, 58, 377-409.
- Bassanini, A. Scarpetta, S. ve Visco, I. (2000). Knowledge, Technology and Economic Growth: Recent Evidence from OECD Countries. OECD Economics Department Working Papers, 259, 1-38.
- Bayoumi, T., Coe, D.T., ve Helpman,E. (1999). R&D Spillovers and Global Growth”, *Journal of International Economics* 47, 399–428.
- Bayülken Y. ve Kütükoğlu, C. (2012), Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri

(KOBİ'LER), Oda Raporu, TMMOB Makina Mühendisleri Odası.

Benoit, E. (1978). "Growth and Defense in Developing Countries", *Economic development and Cultural Change*, 26(2),pp: 271-280

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2015). Türkiye Kamu-Üniversite-Sanayi İşbirliği Strateji Belgesi ve Eylem Planı.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2015). KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı.

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2015). Verimlilik Strateji Belgesi ve Eylem Planı.

Bölükbaş, M. (2013) Türk Savunma Sanayii AR-GE Projelerinin AR-GE Yönetimi Açısından İncelenmesi, Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Brackman, S., Garretsen, H., ve Marrewijk, C. (2001), *An Introduction to Geographical Economics*, Cambridge University Press. pp:1-330.

Caymaz, E., Demir, K. A., ve Erenel, F (2015). *An Analysis On Security Governance in Turkey. Defense Resources Management in the 21st Century*, 25.

Chagnaud, M.L., Mölling,C., VE Schütz, T.(2015). *The EDA and the Development of a European Defence Technological and Industrial Base. The European Defence Agency: Arming Europe*,207.

Chase R. B. ve Aquilano, N. J. (1995) *Production and Research Management: Manufacturing and Services*, Irwin, USA.

Cho,D. (1998). *From a national Competitiveness to Bloc and Global Competitiveness*, *Business Review*,8(1), 11-23.

Cho,D., Moon, H., ve Young, M. (2009). *Does One Size Fit All? A Dual Double Diamond Approach to Country-Specific Advantages*,*Asian Business and Management*, 8(1),83-102.

Coe, D.T. ve Helpman,E. (1995). *International R&D Spillovers*, *European Economic Review* 39, pp:859–87.

Çelebi, A.K., Kahrıman H. (2011). *Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Ar-Ge Faaliyetlerine Yönelik Vergi Teşvikleri ve Bunların Karşılaştırmalı Analizi*, *Maliye Dergisi*, Sayı:161.

Deger, Saadet. (1986). *Economic Development and Defense Expenditure*, *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 179 – 196.

Dinopoulos, E., ve Thompson, p. (2000). *Endogenous Growth in a Cross-section of Countries*, *Journal of International Economics*, 51, 335–62.

Droff, J., Paloyo, A. (2005). *Assessing the Regional Economic Impacts of Defense Activities: A Survey of Methods*. *Journal of Economic Surveys*, 29(1:2), 375-402.

Eren, H., Kılıç, A. (2013). *Örgütlerde Yenilikçilik Ortamı, Özellikli Bir Sektör Olarak Savunma Sanayiinde Durum*, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3).

- Faini, Riccardo, P. Annez, L. Taylor. (1984) Defense Spending, Economic Structure, and Growth: Evidence among Countries and over Time, *Economic Development and Cultural Change*, 32(3), 487 – 498.
- Fiott, D.(2015). The European Commission and the European Defence Agency: A Case of Rivalry?, *Journal of Common Market Studies*, 53(3), 542-557
- Frederiksen, P.C., R. E. Looney. (1983). Defense Expenditures and Economic Growth in Developing Countries, *Armed Forces & Society*, 9. 633 – 645.
- Gardiner, B., Martin, R., ve Tyler, P. (2004). Competitiveness, Productivity, and Economic Growth across the European Regions, *The factors of Regional Competitiveness Report*, European Commission.
- Griffith, R., Redding S., ve Van Reenen, J. (2004) . Mapping the Two Faces of R&D: Productivity Growth in a Panel of OECD Industries (2004). *The Review of Economics and Statistics*, 86(4), 883-895.
- Griliches,Z., Lichtenberg, FR., (1984). R&D and Productivity Growth at the Industry Level: Is there Still a Relationship?, *R&D, Patents, and Productivity içinde*, ed. Zvi Griliches, University of Chicago Press.
- Guichard R.(2005). Suggested repositioning of defence R&D within the French system of innovation, *Technovation* 25, 195-201.
- Güzel, S. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve Vergi Teşvikleri: Belirli Ülkeler Karşısında Türkiye'nin Durumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (2), 29-48.
- Hartley, K., (2015). *The Political Economy of Aerospace Industries: A Key Driver of Growth and International Competitiveness?*, Edward Elgar Publishing.
- Helpman, E. (1997). *R&D and Productivity: The International Connection*, NBER Working Paper, 6101.
- Ismihan, M., Ozcan, K.M.(2009). Productivity and Growth in an Unstable Emerging Market Economy: The Case of Turkey, 1960-2004”, *Emerging Markets Finance and Trade*, 45(5) 4-18.
- Jones, C. (1998). *Introduction to Economic Growth*, New York: W. W. Norton & Company Inc.
- Kalaycı, E., Pamukçu, M. (2014). Assessing the Driver of R&D Activities of Firms in Developing Countries: Evidence from Turkey. *The European Journal of Development Research*, 26(5), 853-869.
- Kancs, D.,ve Siliverstovs, B. (2016), R&D and non-linear productivity growth, *Research Policy*, 45, 634-646.
- Karabag, S., F, Çelikel, A. T ve Berggren, C (2011). The Limits of R&D Internationalization and the Importance of Local Initiatives: Turkey as a Critical Case, *World Development*, 39(8), 1347–1357.
- Kocamış-Uzun, T., Güngör, A. (2014). Türkiye’de Ar-Ge Harcamaları ve Teknoloji Sektöründe Ar-Ge Giderlerinin Karlılık Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması, *Maliye Dergisi*, 166, 127-138.

- Korkmaz, S.(2010). Türkiye’de Ar-Ge Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR modeli ile Analizi, *Journal of Yasar University*, 20 (5), 3320-3330.
- Krugman, P. (1996). *Pop Internationalism*, Cambridge, Mass: MIT Press.
- Lopez-Rodriguez, J.,Martinez, D.(2015). Looking Beyond the R&D Effects on Innovation: The Contribution of non-R&D Activities to TFP growth in the EU, *ERSA Conference Paper*.
- Lu,W.M., Kweh, Q.L., Nourani, M., and Huang F.W., (2016). Evaluating the efficiency of dual-use technology development programs from the R&D and socio-economic perspectives, *Omega* 62, 82-92.
- Lucas, R. E. (1988). On the Mechanics of Economic Development, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Matelly, S., ve Lima, M., (2016). The Influence of the State on the Strategic Choices of Defence Companies: the cases of Germany, France and the UK After the Cold War, *Journal of Innovation Economics*, 2.
- Moon, H.C., Rugman, A.M.,Verbeke, A. (1998). A Genarilezed Double Diamond Approach to the Global Competitiveness of Koreaand Singapore, *International Business Review*, 7, 135-150.
- Neven, D., & Droge, C. L. M. (2001). A diamond for the poor? Assessing Porter’s Diamond Model for the analysis of agro-food clusters in the developing countries. In *Proceedings of the 11th Annual World Food and Agribusiness Forum and Symposium* (25-28).
- OECD (2005) Türkiye’deki Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeler-Mevcut Durum ve Politikalar, Rapor
- Pintea, M. ve Thompson, P. (2007) Technological Complexity and Economic Growth, *Review of Economic Dynamics*, 10, 276-293.
- Porter,M. E. (1998). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: The Free Press.
- Porter, M. E., Ketel, C.H.M. (2003). *UK Competitiveness: Moving to the Next Stage*, DTI
Economics Paper 3, London: Department of Trade and Industry.
- Riasi, A. (2015). Competitive Advantages of Shadow Banking Industry: An Analysis Using Porter Diamond Model. *Business Management and Strategy*, 6(2), 15-27.
- Rodrigues, G., ve Khan, Z. R. (2015). Competitiveness of clothing industry based on Porter’s diamond model: SAFTA countries.
- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth”, *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change, *The Journal of Political Economy*, 98(5), 71-102.

- Saygılı, S. ,Cihan, C. (2008) Türkiye Ekonomisinin Buyume Dinamikleri, 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı, Yayın No. TUSIAD-T/2008- 06/462.
- Schumpeter, J. A. (1911). The Theory of Economic Development, USA: Harvard University Press.
- SSM-Savunma Sanayi Müsteşarlığı (2016) Yıllık Faaliyet Raporu.
- TOBB (2007) Türk Savunma Sanayii Sektör Raporu, TOBB Yayın Sıra No: 2008/69
- Tunçay, A. (2013) Firma Düzeyinde Teknoloji Yönetim Yeteneği Değerlendirme Modeli: Savunma Sanayi Uygulaması, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Teknoloji Yönetimi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ülkü, H., Pamukçu, M.T. (2015). The Impact of R&D and Knowledge Diffusion on the Productivity of Manufacturing Firms in Turkey, Journal of Productivity Analysis, 44(1), 79-95.
- Ünal, T., Seçilmiş, N. (2013). Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 1(1), 12-25.
- Ünal, T., Seçilmiş, N. (2014). Satış Hasılatı Artışında Ar-Ge'nin Rolü ve Karlılığın Ar-Ge Harcamalarına Etkisi: Gaziantep Örneği, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 22, 202-210.
- WEF, The Global Competitiveness Index 2016.
- Yıldırım, E., Kesikoğlu, F. (2012). Ar-Ge Harcamaları ile ihracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları, MU İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 32(1), 165-180.
- Yılgör, M., Karagöl, E.T., Saygılı, Ç.A. (2012) Panel Causality Analysis Between Defence Expenditure and Economic Growth in Developed Countries. Defence and Peace Economics, 25(2), 193-203.
- Yılmaz, Ö. (2017) Savunmadan KOBİ'ye Fırsat, <http://www.ekonomist.com.tr/kapak-konusu/savunmadan-kobiye-firsat.html> sitesinden erişilmiştir. Erişim tarihi 10.05.2017.
- Zachariadis, M. (2004). R&D –induced Growth in the OECD?, Review of Development Economics, 8(3), pp.423-439.
- Zehir, C. ve Özşahin, M. (2008) Takım Yönetimi Ve Takım Etkinliğini Belirleyen Faktörler: Savunma Sanayinde Ar-Ge Yapan Takımlar Üzerinde Bir Saha Araştırması, Doğu Üniversitesi Dergisi, 9 (2), 266-279.

KUR'AN KAYNAKLI KERAMET MOTİFLERİ¹

Nurdan KILINÇ İNEVİ²

Özet

Anadolu veliler diyarıdır. Yurdumuzun her bucağında türbeler mevcuttur ve veli kültü Anadolu'da köklü bir inanç haline gelmiştir. Topraklarımızın hemen hemen her köşesinde türbeler oluşmuştur. Yaşarken gösterdiği kerametlere inanılan kişilere yapılan bu türbeler, orada yatan şahsın etrafında anlatılan menkıbelerle oldukça ünlenmiştir. Bu velilere, halk tarafından hem yaşarken, hem de öldükten sonra büyük saygı duyulmuştur. Onlara duyulan bu saygının kaynağı, göstermiş oldukları kerametlerdir. Kerametlerin halk tarafından bu kadar kabul görmesinin en büyük sebebi, toplumun, peygamberlere ve onların gerçekleştirdiği mucizelere sorgusuzca gönülden bağlı olmalarıdır. Çalışmamızda, Ahmet Yaşar Ocak'ın keramet motifi tasnifini esas alarak Kur'an'da geçen olağanüstülüklerle benzerlik gösteren keramet motiflerini inceledik.

Anahtar Kelimeler: Veli, Keramet, Mucize, Peygamber, Menkıbe.

THE QURANIC MIRACLE MOTIFS

Abstract

Anatolia is a land of patrons and saints. There are shrines all across in Turkey, and the cult of saints has become a deep-rooted faith in Anatolia. Tombs were formed in almost every corner of our land and these shrines, dedicated to people whom are believed to work miracles when they were alive, have become very famous. People hold them in high esteem due to their manifestation of working of miracles. The principal reason for the acceptance of miracles by the common people is that these miracles are connected to prophets and the miracles they performed in which believers unquestioningly acquiesce. In our study, based on the classification of the miracle motifs of Ahmet Yaşar Ocak, we examined that show extraordinary similarities to the canonical ones, miraculous deeds mentioned in the Qur'an.

Keywords: Saints, Miracle, Wonder, Prophets, Religious Myth.

1. "Keramet Motifi Üzerine Bir Araştırma" adlı yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

2. Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, nurdankilinc@akdeniz.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-0658-6148

Giriş

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren olağanüstü olaylara daima ilgi duymuştur. Bazıları bu harikalara sebep sonuç aramadan koşulsuz inanmayı tercih ederken; bazıları ise bu sıra dışı hadiseleri akıl dışı bulmuştur. Ancak şu gerçektir ki, hemen hemen her toplumun inanç sisteminde olağanüstülükler vardır ve ilgi çekicidir. İnançlardaki bu olağanüstülükler zamanla toplumların anlatımlarına ve edebiyatlarına yansımıştır. (Mit, masal, efsane, vb.) Bizim kültürümüzde de İslamiyet öncesinde ve sonrasında birtakım olağanüstülükler görülür. İslamiyet öncesinde özellikle şamanlarda görülen ateşe hükmetmek, hastaları iyileştirmek, tabiat kuvvetlerine hükmetmek, gelecekte haber vermek, kemiklerden diriltme, vb. olağanüstü güçler İslamiyet'ten sonra velilerde görülmüştür. Özellikle, İslamiyet'in kabulünden sonra mucize ve keramet kavramlarına merak artmış ve insanlar bu kavramları anlamaya çalışmışlardır.

Keramet sözlükte, velilerin lüzumu anında gösterdikleri fevkalade hal (Devellioğlu, 2002, s. 508), kerâmet kerem lütuf, ihsan, ikram, hürmet ve Evliyâullahtan sadır olan harikulade hal (Sami, 1998, s. 1154), velilerin gerçekleştirdiğine inanılan olağanüstü olay ve davranış, bunu sağlayan güç (AB³, 1988, s. 202), Allah'ın bir kimseye cömertliğini, lütfünü, himayesini, yardımını göndermesi şeklinde tanımlanır.

Keramet, Allah'a yakın peygamberlik iddiası olmayan kişilerde gerçekleşen olağanüstü hallerdir. Keramet, velinin isteğine bağlı olarak gerçekleşmez, tamamen Allah'ın izni doğrultusunda O'nun lütfuyla gerçekleşir. Allah'ın, kendisine ulaşabilme yolunda başarı göstermiş olan, dünyevi zevkleri geride bırakan kişilere bahsettiği bir güçtür. Veliler, kerameti veliliklerinin ispatı gereken durumlarda gösterirler. Her velinin keramet sahibi olması şart değildir; ancak çoğunda gerçekleşir. Onlar için asıl keramet, dünyadaki nefislerinden sıyrılıp Allah'la yok olabilmektir. Bu nedenle zorunda olmadıkça keramet göstermek istemezler. Çünkü genelde onlar için kerametın gizliliği esastır.

Peygamberlerin gerçekleştirdiği olağanüstü durumlar mucize, aynı durumları veliler gerçekleştirdiğinde ise keramet olarak adlandırılmıştır. Bazıları kerametlere sorgusuz inanırken, bazıları da reddetmiştir. Kerametın gerçekliğine inananlar için, Allah'ın, nefislerinden tamamen sıyrılıp, O'nun gösterdiği yoldan ilerleyen, emir ve yasaklarına sıkı sıkıya uyan, sadece kendisine kulluk etmeye çalışan kişilere bazı olağanüstülükleri bahsetmiş olabileceği düşüncesi hâkimdir. Veliler peygamberlerden sonra Allah'a en yakın kullardır. Kerametın gerçekliğini savunanlar, bu gerçeklikleri Kur'an'a dayandırmaktadırlar ve Kur'an'da keramet kavramının varlığını iddia etmektedirler. Menkıbelerde yer alan kerametler mucizelerde gerçekleşenlerle aynıdır. Bu yüzden kerametlerin gerçekliğine inananlar onları Kur'an'a dayandırır. Denizi ya da ırmağı yarıp karşıya geçme, ölüleri diriltme, hastalara şifa verme, ateşte yanmama, hayvanlara hükmetme, mevsim dışı meyve oldurma, tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönetme gibi birtakım keramet motifleri Kur'an kaynaklıdır. Keramete inananlara göre keramet kavramı Kur'an'da şu surelerde geçmektedir:

Hz. Meryem'in meleklerle konuşması, bir yere gitmemesine rağmen mevsimi olmayan

meyveler bulması (Ali-imran).

Kur'an'daki Ashab-ı Kehf hadisesi, yedi uyurlar olarak bilinen kişilerin yemeden içmeden uzun süre uyumaları (Kehf Suresi).

Hızır ile Musa arasında geçen hadise (Kehf Suresi).

Süleyman'ın vezirinin bir anda Belkıs'ın tahtını getirmesi (Neml).

Keramet, önceleri peygamber mucizeleri ile daha sonra ise Müslüman olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilen olağanüstülüklerle karıştırılmıştır. Çünkü bu olağanüstü olaylar ciddi benzerlikler teşkil etmektedir. Fakat en ayırt edici fark mucizelerin peygamberler tarafından; kerametlerin ise veliler tarafından gerçekleştirilmesidir. Keramet ve mucize şekil yapısı ve gerçekleşen olağanüstülükler bakımından benzerlik gösterir. İkisi de Allah'ın izni ile O'nun iradesi doğrultusunda kullarına ikramdır. Mucize peygamberlerde, keramet ise velî kullarda zuhur eder. Peygamberler peygamberliklerini ispat için mucize gösterirler; veliler de kerameti, zorunda kaldıkları durumlarda ve genellikle ispat amacı gütmeyen gösterirler.

Ethem Cebecioğlu Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü adlı eserinde velînin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Veliler masum değildir, mahfuzdur. Masum günah işlemez, mahfuz işler; ancak günaha ısrar etmez.
2. Velilerde son nefeste imanla vefat etme garantisi yoktur.
3. Veliden ihtiyaç duyulduğunda keramet zuhur eder. Durup dururken keramet göstermek velilikte söz konusu değildir.
4. Bir velî, bin yıl ömrü olsa, bu süre içinde manevi kemalatta yükselse, bir peygamberin topuğuna bile varamaz (Cebecioğlu, 2014, s. 524).

Veliler, Peygamberlerden sonra Allah'a en yakın insanlardır. Hz. Peygamber: "Allah'ın kulları arasında öyleleri vardır ki, nebî ve şehitler onlara gıpta ederler." diye buyurmuştur. Velî kavramı, Kur'an'da, "Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvâya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdelere olsun! Allah'ın sözlerinde değişme olmaz; (öyleyse) en büyük kazanç budur." (Yunus 10/62-64), "Allah müminlerin velîsi dostudur." (Al-i imrân / 68; Bakara /227), "Onları başlarına buyruk hale getirerek hak yoldan uzaklaşmalarına dalâleti, bozuk düzeni, helâki tercihlerine imkân sağlayacağım. Mutlaka onları boş kuruntulara sevk edeceğim, kesinlikle onları idare edeceğim, sağmal hayvanların kulaklarını yaracaklar, putlar için bel yapacaklar. Şüphesiz onlara emredeceğim de, Allah'ın koyduğu dini, düzeni, yaratılışa uygun özellikleri, kanunları, safiyeti, masumiyeti, yapılan taahhüdü, kurulan düzeni bozarak değiştirecekler." dedi. Kim Allah'ı bırakarak kulu durumundaki şeytani, şeytan tıynetli ahlâksız azgınları, şeytanî güçleri dost, velî, koruyucu edinir, hâkimiyetine girerse, apaçık bir zarara, ziyana uğramış olur." (Nisa/ 119), "Allah'ın velileri gerçek takvâ sahipleridir." (Enfâl/ 34) şeklinde ifade edilir.

Tasavvufun yayılmaya başladığı 9.yüzyılda çeşitli tarikatlar oluşmaya başlamıştır. Bu tarikatlarda bulunan müritler, gönülden bağlandıkları veliler etrafında oluşan ve dilden dile anlatılan olağanüstü halleri, biraz daha süsleyerek yazıya geçirmişler ve böylelikle menkıbeleri oluşturmuşlardır. Kerametler, genel olarak toplumumuzda çabuk kabul görmüştür. Bunun en büyük sebebi de peygamber mucizelerine gönülden bağlı olmalarıdır. Kerametler, dilden dile halk tarafından biraz da abartılarak günümüze kadar gelmiştir. Bugün dahi velilere ve onların türbelerine olan saygı devam etmektedir. Çünkü onların kerametlerinin öldükten sonra da devam edeceğine inanılır. Toplumumuz için oldukça önem arz eden ve saygı uyandıran bu veliler, gücünü gerçekleştirdikleri kerametlerden alır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, halkın bu kerametlere bu kadar kolay bağlanmasının en büyük nedeni Kur'an'da yer alan peygamber mucizelerine benzemesidir. Ahmet Yaşar Ocak'ın keramet tasnifini esas alarak, Kur'an kaynaklı keramet motiflerini örneklendirdik.

Mucize Kaynaklı Keramet Motifleri Örnekleri

Doğum Sırasında ve Sonrasında Fevkalâde Hallerin Zuhuru

Velinin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri arasında yer alan bu motifte, ilk akla gelen babasız dünyaya gelen Hz. İsa'dır. İsa Peygamber babasız dünyaya gelmiştir. Yahudiler buna inanmamış ve Hz. Meryem'e çeşitli iftiralar atmışlar. Oysa Hz. İsa doğduğu andan itibaren konuşabilmesi gibi çeşitli mucizeler gösterir. Kuran-ı Kerim'de, Meryem suresinin 16-30. ayetleri bu konuya ayrılmıştır. Onun mucizevi doğuşu Kur'an'da şu şekildedir:

İrzini korumuş olan kadını da (Meryem'i de) hatırla. Ona ruhumuzdan üfle miştik. Kendisini de, oğlunu da âlemlere (kudretimizi gösteren) birer delil yapmıştık (Enbiyâ / 91).

Müjde! Allah sana tarafından bir evlat verecek, ismi de Mesih İsa b. Meryem'dir (Al-i İmran 3/45). Benim nasıl çocuğum olacak ki! Bana herhangi bir insan (nikâhına alıp da) dokunmadı (Al-i İmran 3/47). haşa ben, gayri meşru bir yola ve hâle de düşmedim (Al-i İmran 3/20).

Allah şöyle buyuruyor: Meryem gizlenmek için, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Biz, ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem, "Senden Rahman'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (Bana kötülük etme) dedi. Melek Cebrail, "Ben ancak Rab'bin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk başlatmak için gönderildim, dedi. "Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl bir çocuğum olabilir? " dedi. Cebrail, "Evet", öyle. Rab'bin diyor ki: O iş Benim için çok kolaydır. Onu (İsa'yı) insanlara bir mucize, katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir." dedi. Böylece Meryem çocuğa gebe kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi (Meryem 19/17, 22).

Bazı halk anlatımlarında özellikle de destanlarda kahramanlar mucizevi bir şekilde

dünyaya gelmektedir. Genelde kahramanın doğacağı öncesinde anne ve babasına müjdelendir ve dünyaya geldiğinde nur saçar. Doğumdaki bu olağanüstülükler doğumdan sonra da görülmektedir. Çocuk doğar doğmaz konuşur, yemek ister ya da hayvanlar tarafından büyütülür.

Kadıncık'ın bir âdeti vardır: Şeyhin abdest aldığı veya ellerini yıkadığı suyu dökmeye kıyamayıp içer. Bir keresinde abdest alırken Hacı Bektaş'ın burnu kanamıştır. Kadıncık bu suyu da içmiştir. Durum anlaşılınca Hacı Bektaş "senden iki oğlumuz gelecek" demiş ve gerçekten Kadıncık hamile kalmıştır. Bir müddet sonra üç oğlan çocuğu doğmuş, biri ölmüş, ikisi yaşamıştır (Ocak, 2017, s. 270).

Güzel Hoca diye anılan bir imam, padişahın kızına âşık olur. Padişahın kızıyla evlenebilmesi için istediği on çuval altını, çuvallara doldurduğu toprakları kerametiyle altın haline getirerek temin edince, padişah evlenmelerine razı olur. Fakat kızının fakir bir imamla evlenmesini hazmedemez ve beddua eder:

"Sen benim kızımı zorla aldın. Bana evlat acısı çektirdin. Allah sana da evlat vermesin!"

Allah'ın takdiri midir, padişahın bedduasından mıdır, Güzel Hoca ile padişahın kızının uzun süre çocukları olmaz. Birlikte hacca giderlerken hamile olduğu anlaşılır. Hacdan dönerken kadın hastalanır ve ölür. Güzel Hoca büyük bir üzüntü içinde karısını bugünkü yattığı yere defneder.

Aylar sonra yoldan gelip geçenler kabirden çocuk sesi geldiğini duyarlar. Güzel Hoca karısının kabrini açınca, daha sıcaklığı bile kaybolmamış taptaze duran cesedin üstünde, annesinin memesini emmekte olan bir erkek çocukla karşılaşır (Özçelik, 1995, s. 233).

Hz. İsa'nın Bir başka mucizesi de bebekken konuşmasıdır. Bu mucize Kur'an'da şu şekilde geçer:

Bebek şöyle konuştu: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı." (Meryem / 30).

Kaygulu Halil daha doğuşu üzerinden bir çeyrek dakika geçmez ki "anne" diye feryat eder (Turyan, 1982, s. 104).

Ateşte Yanmama

Tarih boyunca Türklerde ateşin önemi büyüktür. Yakutlarda od ata olarak bilinen ateş ilahesi, insanlara dirlik ve düzenlik verir. Türk düşüncesinde ateşi kirletmek, içine çöp atmak, sivri metal aletler koymak, ocağın üzerinden geçmek, külleri ayakla çiğnemek veya karıştırmak kesinlikle yasaktır (Peker, 2015, s. 219-220).

Altay Türklerinde ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. Asya Türklerinin çoğu ateşe bakarak fal açarlar... Türklerin itikadına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. 6. yüzyılda Kök Türklerle gelen Bizans elçilerinin,

kötü düşüncelerden arındırılmaları için ateşten atlatıldıkları Bizans kaynaklarında kayıtlıdır. Moğollarda da bu adet görülür. Hatta Müslüman Türklerde de bu gelenek halâ yaşamaktadır (İnan, 2006, s. 66-68).

Ateş, insanoglununun yaşamın idame ettirebilmesi için temel ihtiyaçlarının başında gelir. Türklerde de ateşin yaradılışı ile ilgili yıllardır anlatılagelen farklı anlatılar vardır. Et yemeye başlayınca, üşüyünce, sürtünme sonucunda çıktığını fark ederek ateşi bulur. Ayrıca, Türk inançlarında, Hıdırellez'de yanan ateşin üzerinden atlamanın ayrı bir önemi de vardır. Bu motifi ele alırken akla ilk gelen Hz. İbrahim'in ateşe atılma hadisesidir. Bu hadise, Kur'an'da şu şekilde ifade edilir:

Onlar [kavmi]: “Eğer yapanlarsanız, şunu tahrik edin [yandırın] ve tanrılarınıza yardım edin.” dediler.

Biz: “Ey ateş! İbrahim'e karşı soğuk ve güvenli ol” dedik. Ve ona bir düzen kurmak istediler de Biz kendilerini daha fazla hüsrana uğramışlar kıldık (Enbiya/68- 70).

Onlar: “Şunun için bir duvar yapın da bunu cahimin [çılğınca yanan ateşin] içine atın!” dediler. Onlar, ona [İbrahim'e] tuzak kurmak istediler de Biz onları aşağılıklar kılıverdik. (Saffat/97,98) Sonra onun [İbrahim'in] toplumunun cevabı, yalnızca: “Onu öldürün veya tahrik edin [yandırın]” demeleri oldu. Sonra da Allah onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda, iman edecek bir toplum için ibretler vardır (Ankebut/24).

Kişinin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri arasında yer alan ateşte yanmama motifinde, esas olan velinin ateşten hiçbir suretle etkilenmemesidir. Bu başlık altında karşılaştığımız örneklerde genellikle kendisine inanmayanlar tarafından velilik derecesinin ispatlaması istenir. Bunun üzerine velî ateşten etkilenmediğini göstermek için fırına girerler ya da elini harlı ateşe sokar; ancak ateş hiçbir suretle veliye tesir etmez, ateşin velî şahsa öldürücü ya da tahrip edici hiçbir tesiri bulunmaz. İslamiyet öncesindeki kamların bazı olağanüstü vasıfları, İslamiyet sonrasında velilerin gösterdiği olağanüstülüklerle benzerlik gösterir. Bunlardan bir tanesi de ateşin tesir etmemesidir.

Hacı Bektaş, halifesi Can Baba'yı, Tatar kavmini Müslüman etmek üzere Erzincan'a gönderir. Tatar Hanı Gültü Han dinlerini değiştirebileceklerini, ancak kendilerinin ikna olabilmesi için, imtihan edilmesini şart koşarlar. Onu, önce üç gün üç gece, kazanda kaynatırlar. Can Baba'ya hiçbir şey olmaz. Ancak sözlerinde durmayıp onun ikinci kez imtihan için ateşe girmesini isterler. Şayet bunu da başarırsa Müslüman olacaklarını söyler. Keşişlerden birisinin de kendisiyle beraber ateşe girmesini ister. Aradan üç gün geçtikten sonra Gültü Han ve beraberindekiler ateşin başına gelirler ve görürler ki Can Baba yalnız başına ateşin içinde oturmaktadır. Can Baba dışarı çıkar, keşişin parmaklarını avucunda dışarı bırakır. 'Bize el verdi, gönül vermedi, gönül verseydi yanmazdı' der (Aday, 2013-a, s. 270).

Bir gün Dârânî konuşurken Ahmed b. Ebü'l-Havârî ona:

-Fırın kızmıştır, neyin pişirilmesini emredersiniz, dedi. Ama Ebü Süleyman Dârânî ona cevap vermedi. Ahmed b. Ebü'l Havârî bu sorusunu üç defa tekrarlayınca, Ebü

Süleyman:

-Git, içine otur, dedi. Bir müddet sonra söylediği sözü hatırlayınca Dârânî:

-Hemen gidip Ahmed b. Ebü'l Havârî'yi arayınız, dedi. Aradılar ama bulamadılar. Dârânî:

-Fırına bakınız, çünkü o hiçbir hususta bana muhalefet etmeyeceğine söz vermişti, dedi. Fırına baktıklarında içeride oturmakta olduğunu gördüler. Bir kılı bile yanmamıştı (Attâr, 2015, s. 436).

Hız. Musa'nın koynundan çıkardığı eli bembeyaz ışık saçar. Bu mucize Kur'an'da şu şekilde geçer:

Allah, şöyle dedi: "Tut onu. Korkma! Biz, onu yine eski durumuna döndüreceğiz." "Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın (Taha /21-22-23).

Elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz çıksın. Dokuz mucize ile Firavun ve kavmine (git). Çünkü onlar artık yoldan çıkmış bir kavim olmuşlardır (Neml/12).

"... Elini de çekip çıkardı, bir de (ne görsün) o, bakanlar için 'parlayıp aydınlanıvermiş.'" (Şuara / 33)

Veliler de, kendi vücutlarında zuhur eden ışık saçma hadiseleri görülür.

Derler ki:

"Hallâc-ı Mansûr bir zaman, geceleyin, Kırbalı yetmiş müridiyle Beytül-Mukaddes

(Kudüs) 'e gelmişti. Bir ara kandiller söndü. "Bu kandiller ne zaman yanar? diye sordu.

-Seher vakti, diye cevapladılar.

-Seher vakti hayli uzaktır, deyip şahadet parmağıyla bir işaret yaparak "Allah" dedi.

Derhal parmağından bir nur çıktı ve kandiller onunla tutuştu. Sonra o nur tekrar parmağına geldi (Bursalı, 2010, s. 297).

Tabiat Kuvvetlerini ve Olaylarını İstedığı Gibi Yönetme

Eski Türk kavimlerinde tabiat kuvvetleri üzerinde hâkimiyet kurabilme telakkisi mevcuttur. Yaygın inanca göre Türk Tanrısı Türklere cada, ya da denilen sihirli bir taş vermiştir. Şaman, bununla yağmur, kar, dolu yağdırır hatta fırtına çıkarabilirdi (İnan, 2006, s. 160). Şamanlar da Tabiat kuvvetlerine istedikleri gibi hükmedebiliyorlardı.

Tabiat kuvvetlerine hâkim olmak Eski Türklerde tabiat kuvvetleri üzerinde hâkimiyet kurabilme düşüncesi, İslamiyet'in kabulünden çok eskidir. Hunlar'ın semavi menşeli olduğundan kar, dolu yağdırabilme ve fırtına çıkarabilme kudretine sahipti. Hunlar düşmanlarını fırtına, yağmur, dolu vs. çıkararak savaşta perişan ediyorlardı (Ocak, 2017, s. 162-163). Tabiat kuvvetlerine hükmetmeyle ilgili Kur'an'da geçen peygamber mucizeleri şu şekildedir:

Süleyman için de sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay olan rüzgârı görevlendirdik. Onun için erimiş katran/bakır kaynağını sel gibi akıttık. Cinlerden öylesi vardı ki, Rabbinin izniyle onun önünde iş yapardı. Onlardan hangisi buyruğumuzdan yan çizse, alevli ateş azabını kendisine tattırdık (Sebe/12).

“Süleymân'ın emrine de kasırga (gibi esen) rüzgârı verdik; onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru eserdi. Biz her şeyi biliriz.” (el-Enbiyâ, 81).

“Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı. Kâfirler bir mucize görünce yüz çevirirler ve: ‘Bu devam ede gelen bir büyüdür.’ derler.”(Kamer, 54/1-2).

Velinin sahip olduğu kerametlerden biri de tabiat kuvvetlerine hâkim olmaktır. İsteddiği zaman yağmur, dolu, kar, fırtına gerçekleştirir ve durdurabilir. Velî bu kerameti, kuraklık sonucunda kendisine başvuran köylülerin isteğini geri çevirmemek için, yollarda susuz kalanların hararetini dindirmek için gerçekleştirir. Ayrıca, kudretine inanmayanlara gücünü ispatlamak için havada bulut olmadığı hâlede yağmur yağdırır.

Bir gün, Seyitgazi tekkesi şeyhi Kara İbrahim, Hacım Sultan'ı ateşle imtihan edip gerçek velî olup olmadığını anlamak istemiş, bunu fark eden Hacım Sultan, havada tek bulut olmadığı halde bir dua ile ani bir fırtına çıkarmış, yağmur ve dolu yağdırarak etrafı tufana boğmuştu (Ocak, 2017, s. 162).

Abdurrahman Bin Muhammed es Sekkâf hazretleri bir talebesi ile Hüd aleyhiselâmın kabrini ziyarete gitmişti. Dönerken “İnşallah akşam namazında Rabî beldesinde oluruz.” buyurdu. Oysa güneş batmak üzereydi. Fakat güneş olduğu yerde kaldı ve batmadı. Ancak beldeye gelince battı (EA⁴, 192: 1, s. 219).

Bedeni Ölmeden Dünyadaki Varlığını Ortadan Çekme

Bu motifte akla ilk gelen hadise, Hz. İsa'nın Allah katına çekilmesidir. Bu hadise şu şekilde ifade edilir:

Hani Allah, İsa'ya demişti ki: “Ey İsa, doğrusu seni Ben vefat ettireceğim (müteveffiyke), seni Kendime yükselteceğim (rafiuke), seni inâar edenlerden temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar inkara sapanların üstüne geçireceğim. Sonra dönüşünüz yalnızca Bana'dır, hakkında anlaşmazlığa düştüğünüz şeyde aranızda ben hükmedeceğim.” (Al-İmran/ 55).

Ve: “Biz, Allah'ın Resulü Meryem oğlu Mesih İsa'yı gerçekten öldürdük” demeleri nedeniyle de (onlara böyle bir ceza verdik.) Oysa onu öldürmediler ve onu asmadılar. Ama onlara (onun) benzeri gösterildi. Gerçekten onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, kesin bir şüphe içindedirler. Onların bir zanna uymaktan başka buna ilişkin hiçbir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler. Hayır; Allah onu kendine yükseltti. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir (Nisa / 157-158).

Velînin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri arasında yer alan bu motifte, çoğunlukla, yardıma ihtiyacı olanlara yardım eden velî şahıslar işleri bittikten sonra birden gözden kaybolurlar. Aynı şekilde keramet gösteren velînin sırrının açığa çıkması sonucunda, velî şahıs gözden kaybolur. Sırrının açığa çıkması olayı halk anlatımlarında oldukça fazla karşımıza çıkar. Gösterdiği keramet başkaları tarafından anlaşılınca kişi birden gözden kaybolur. Ayrıca zor durumda kalan kişinin, bulunduğu zorluktan kurtulabilmek için Allah'a yapmış olduğu dua üzerine birden yok olabilir. Efsanelerde ise genellikle zor durumda kalan kişinin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmek için ettiği dua; ya da yapılan bedduanın kabul görmesi sonucunda gözden kaybolduğu görülür.

Hallâc-ı Mansûr'u hapse koydukları ilk gece geldiler, baktılar ama kendisini zindanda bulamadılar. Zindanın her köşesini araştırdılar, kimseyi göremediler. İkinci gece ise ne onu ne zindanı görebildiler. Üçüncü gece onu da zindanı da yerinde gördüler ve sordular:

-İlk gece neredeydin?

-İlk gece (ilahi) huzurda bulunuyordum. Onun için burada bulunamadım.

-İkinci gece sen ve zindan neredeydiniz?

-İkinci gece hazret burada idi, onun için ben ve zindan, ikimiz birden gâib olmuştuk! Üçüncü gece şeriatı korumak için beni geri gönderdiler. Buyurun işinizi görün. (Attâr, 2015, s. 712)

Hacı Bektaş Velî ve Hızır aleyhisselam bir gün birlikte yolculuk ediyorlardı. İsmi Bahaeddin Çelebi olan bir adam tarlaya karpuz kavun ekiyordu. Hacı Bektaş-ı Velî adama seslendi:

-Kardeş bostandan bir kavun koparıp getir de yiyelim!

-Baş üstüne olunca inşallah olunca getiririm.

-A birader! Gözünü aç da diktiğin yere bak!

O da ne? Çelebi'nin az önce diktiği yerde üç tane kemale ermiş kavun duruyor. Bunların ikisini Hızır'a ve Hacı Bektaş-ı Velî'ye verdi. Diğerlerini de eve götürüyem diye düşündü. Pirlere hemen yola revan oldular. Çelebi ise onların kerametini sonradan anladı ve dualarını almadığı için pişman oldu. Eve döndüğünde bir de gördü ki, iki eren evde oturuyor. Sohbet ettiler ve kavunlarını yediler. Sonrasında pirlere birden

kayboldular. Çelebiye o günden sonra Bostancı Baba denildi (Bursalı, 1996: 2, s. 239-240).

At Üstünde Göğe Yükselme

Velinin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri arasında yer alan bu motif, bize Hz. Muhammed'in miraç mucizesini hatırlatır. Bu mucize Kur'an'da şu şekilde geçer:

Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten işitendir, görendir (İsra/ 1).

Bu motifte genellikle, zor durumda olan kişilerin duası sonucunda göğe yükselmeleri karşımıza çıkar.

“Savaş anında bunalan Bun Dede, Ya Rabbim sana sığınıyorum beni nasıl kurtaracaksan kurtar deyince Cenab-ı Allah, onu oradan kaldırmış (Aday, 2013-b, s. 262).

Âşık Paşa'nın kerametlerini anlatan menkabelerden birinde, tıpkı Hz. Muhammed'in miracı gibi, Allah katına çıkarak onunla bizzat görüştüğü, gizli âlemleri baştanbaca seyrettirildiği ve zâhir bâtin her husussun bizzat Allah tarafından kendisine açıklandığı anlatılır (Ocak, 2017, s. 156).

Baba İlyas, II. Gıyâsuddîn Keyhusrev'in adamları tarafından Haraşna (Amasya) Kalesi'nde hapsedilmiştir. Zindan Da bir de keşiş bulunmaktadır. Baba İlyas kerametiyle onu Müslüman eder. Keşiş kendisine canını verecek kadar bağlanmıştı. Şeyh bu zata artık vadesinin yettiğini, kendisini terk edeceğini söyler. Sonra kendi simasını ve vücut şeklini keşişe verir. Böylece keşiş görünüşte Baba İlyas olur. Tam o sırada Baba İlyas'ın Boz isimli kır atı zindan duvarını yarıp içeri girer. Şeyh üstüne atlar atlamaz göğe çekilerek kaybolur (Ocak, 2017, s. 254-255).

Bir Anda Çok Uzak Mesafeleri Katedebilme (Tayyi Mekân)

Sözlük anlamına baktığımız zaman tayy-i mekân, yerin dürülmesi, mesafenin kısalması suretiyle gerçekleşen keramet, uçmak (Uludağ, 2016, s.345). Mekânı atlayarak geçme, bir yeri atarcasına aşma; yerin ayakaltında dürülüp bükülmesi suretiyle uzak bir yere bir anda gidiverme, mesafeyi aşma şeklindeki mucize ve keramet (Ayverdi, 2008, s. 3097).

Kur'an'da tayyi mekân şu şekilde yer almaktadır:

“Ben onu, sen gözünü açıp kapamadan önce sana getiririm.” dedi. (Süleyman A.S) böylece onun yanında (önünde) durduğunu görünce: “Bu Rabbimin bir fazlıdır (lütfudur), ben şükredecek miyim yoksa küfür (nankörlük) mü edeceğim diye beni imtihan etmek için.” dedi. Ve kim şükrederse sadece kendi nefsi için şükreder. Ve kim küfrederse o takdirde muhakkak ki benim Rabbim Gani'dir, Kerim'dir (Neml, 27/40).

“Sabah gidişi bir aylık mesâfe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleymân'a (O'nun emrine) verdik ve O'nun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı, O'nun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsa, ona alevli azâbı tattırırđık.” (Sebe'/ 12).

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın sanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir (İsra 17/1).

Kitaptan (Allah tarafından kendisine verilmiş) bir ilmi olan kimse, “gözünü açıp kapamadan ben onu (Belkıs'ın tahtını) sana getiririm.” dedi. Süleyman onu yanı başına yerleşmiş olarak görünce: “Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye, beni sınamak üzere Rabbinin (gösterdiği) lütfundandır.” dedi.”(Neml, 27/40).

Dini şahsiyetler etrafında şekillenen anlatılarda kahramanların sahip oldukları olağanüstü özelliklerin başında kişinin mekanı ve zamanı hızla değiştirmesi yer alır. Bu velileri bir yerden bir yere zaman olgusu olmadan giderken görüyoruz. Bu da o velinin gücünü göstermektedir. İnceleme sırasında örneklerine çok fazla rastladığımız bu motifte, tayyi mekân ve tayyi-zaman içinde bulunan kahramanları, daha çok efendisi ya da ağası hacda iken, ona sıcacık helva ya da pişi gibi çeşitli yiyecekler götürürken görürüz. Daha önceden hiçbir kerameti görülmemiş olan ve etrafındaki kişiler tarafından sıradan olarak bilinen o kişinin sırrı ancak hacdaki ağası dönünce açığa çıkar. Sırrı açığa çıkan bu kerim ehli, sonuç olarak ya birden yok olur ya da ölür. Bunun yanında aynı motif, savaşta zorda kalanların imdadını duyup onlara yardıma giden, Cuma ya da bayram namazını kılmak için kabeye giden ve hac vazifesini gerçekleştirmeye giden velilerde de sık görülüyor. Velinin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri arasında yer alır.

Eğirdir de yaşayan Hacı Aziz ile ilgili birçok efsane anlatılır. Hacı Aziz bölgede meczup olarak bilinir. Her gün avare avare dolaşır. Isparta ile Eğirdir arasında gider gelirmiş. Bu gidiş gelişlerinde, bu hatta çalışan dolmuşları kullanırmış. Yine bir gün Isparta'ya gitmek isteyen Hacı Aziz, yola çıkarak, Isparta'ya giden dolmuşu durdurmak için el kaldırır. Fakat dolmuşçu araba dolu olduğu için Aziz'i almaz. Dolmuş Isparta'ya vardığında, Hacı Aziz garajda onları bekler bulurlar. Herkes şaşkınlık içindedir, bir anlam veremezler (Göde, 2010, s. 378).

Koca Fakı, Ozan köyünde yaşayan, kimsesiz, çok fakir biridir. Köyde elleri koynunda gezer durur, hiç kimseye zararı dokunmaz. Ozan köyünden biri hacca gider. Mekke'yi ziyaret ettikten sonra, köylüsü, hiçbir şeyi olmayan, hacca gitmesi imkansız olan Koca Fakı'yı Kabe'de görür. Hacıların dönme zamanı gelir. Ozan köylüleri hacılarını karşılamaya gider. Fakat hacıları:

“Beni değil, bağıın derede, Sincanlığın içinde gezen Koca Fakı'yı ziyaret edin, asil ziyaret edilecek eli öpülecek O'dur.” der. Koca Fakı'nın ermişliği ortaya çıkıp, sırrı öğrenilince olduğu yerde ölür. Ozan köyünün kabristanlığına defnedirler. (Karadavut, 1992, s. 251) .

Yemeden İçmeden Uyumadan Uzun Zaman Durabilme

Velînin kendi vücudunda cereyan eden keramet motifleri arasında yer alan bu motifte, akla ilk gelen Ashab-ı Kehf hadisesidir. Anadolu'da yedi uyurlar olarak bilinen hadisede Allah'a iman eden gençler yemeden içmeden bir mağarada üç yüz yıl uyumuşlardır. Bu hadise Kur'anda şu şekilde geçer:

O gençler, mağaraya sığındıkları zaman, demişlerdi ki: “Rabbimiz, Katından bize bir rahmet ver ve işimizden bize doğruyu kolaylaştır (bizi başarılı kıl) Böylelikle mağarada yıllar yılı onların kulaklarına vurduk (derin bir uyku verdik) (Kehf/10-11).

Sûfiler az yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikir ve tefekkür etmeye alışan nefsin kurtulacağına inanırlar. Onlar, nefsi eğitmek yani terbiye etmek ve nefsin arzularını kırmak maksadıyla, onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakırlar. Hem nefsi ve hem de bedeni zor ve ağır işlere koşarlar. Diğer taraftan da sürekli olarak zihni ve düşüncüyü mâsivâdan uzaklaştırıp Allah üzerinde yoğunlaşırlar (Uludağ, 2016, s. 297-298).

Tasavvuf dünya nimetlerinden el etek çekip Allah'ta yok olmaktır. Bu bağlamda insanı-ı kâmil olabilmek için dünyevi birtakım nefislerden sıyrılmamız gerekir. Tasavvuf anlayışına göre, ruh temizliğine nefis ve arzuların sıyrılarak erişebiliriz. Tasavvuf yolunu seçenler, bütün arzularına bir sed çekerek bu zühd hayatını seçerler. Yani dünyaya uzak Alla'a yakın olurlar. Bunun için dervişler çeşitli tarikatlarda farklı uygulamaları olan çileye girerler. Tam kırk günü yemeden içmeden sadece ibadetle geçirirler. Bunun sonucunda derviş bütün zevklerinden mahrum kalarak olgunluğa ulaşır. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, bu motif örneklerine daha çok Sünni ve Bektaşî menakibnâmelerinde rastlıyoruz.

Halil İbrahim Dede'nin gencecik bir müridi var. Bu gencecik mürit bir gün ailesini terk eder, alır başını yollara düşer. Antep'e gider, iki sene sonra döner cami avlusundaki küçücük bir odaya çekilir; ne yer, ne konuşur... Gözleri uzak uzak, pırl pırl bakmaktadır. Yalnız karısı, çocukları, annesi, babası dertlenir. Konu komşu dertlenir, konuşturmak için olmadık yollara başvururlar, yedirmek için en güzel yemekleri yapıp getirirler. Genç müritte hiçbir hareket yok. Düşünürler taşınırlar, “Kulübenin duvarlarını yıkalım bari” derler, “korkar kaçar”. Kazma kürek, işe girişmeye gelirler, bir de bakarlar o Urfalıların taka dediği, pencereden ufak, tavana yakın cumbanın içinde oturup durur.

Bir insanın merdivensiz oraya çıkmasına imkân yok. Şaşıp kalırlar, “Bunda bir iş var” derler. Bir daha rahatsız etmezler. Aradan kırk gün geçer, mürit taka aşağı iner; konuşup yemeye başlar, ama ailesinin yanına dönmez o kulübe evi olmuştur. Artık mangalını yakar, kahvesini pişirir, ziyaretçi kabul eder, dertliler, hastalar ona koşarlar, el öpüp duasını alırlar. O günden bu güne “Taka Baba” kalır adı (Kurtoğlu, 2008, s. 99).

Maddelerin Mahiyet ve Niteliklerini Değiştirme

Tabiat kuvvetlerine ve cansız varlıklara hükmetme motifi içerisinde yer alır. Hz. Musa'nın elindeki asanın yılanı dönüştürmesi bu motife verilecek en güzel mucize örneğidir.

“Sağ elindeki nedir ey Musa?” dedi ki: “O, benim asamdır; ona dayanmakta, onunla davalarını için ağaçlardan yaprak düşürmekteyim, onda benim için daha başka yararlar da var.” Dedi ki: “Onu at, ey Musa.” Böylece, onu attı; (bir de ne görsün) o hemen hızla koşan (kocaman) bir yılan (oluvermiş) Dedi ki: “Onu al ve korkma, Biz onu ilk durumuna çevireceğiz.” (Taha / 17-21).

Firavun: “Eğer bir mucize getirdiyse ve eğer doğru söyleyenlerden isen onu göster” dedi. Bunun üzerine Musa asasını yere bıraktı, o da bir denbire kocaman bir ejderha kesiliverdi. Ve Musa elini koynundan çıkarıverdi, eli bembeyaz olmuş, bakanların gözünü kamaştırıyordu (Araf / 106-108).

Bu motifte içki, dinimizce haram olduğu için genelde velî tarafından sirke ya da nar şerbetine dönüştürülmüştür. Bazı zamanlarda kuraklık çeken köylü veliden su isterler, velinin isteği üzerine su yerine mücevherat akar. Bazen ise pişirecek yemeği olmayan kişiler çaresizlikten bir tencereye su doldurup ateşe koyarlar, sonrasında velinin hikmetiyle su bereketlenir ve yemeğe dönüşür. Aynı zamanda velî ceza amaçlı suyu kana çevirir. Çuval dolusu topak, ya kum, ya yerde duran bir taş ya da daldan koparılan bir yaprağı altına dönüştürür.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u mahasara altına aldığı günlerde ordunun işesi içinde tuzun kalmadığının anlaşılması üzerine, tuz bulmak için çareler düşünülürken kumandanların çadırının kapısında bir asker belirir:

“Müsaade ederseniz, ordunun tuz ihtiyacını ben karşılayacağım.” Çaresizlik içinde bulunan kumandanlar, merak içinde, askerinin istediği havanı buldururlar. Asker, havanın içine yerden aldığı toprakları koyarak, dövmeye başlayınca, toprağın rengi yavaş yavaş değişerek beyazlaşır. Biraz sonra asker, eline aldığı beyazlaşmış topraktan tatmalarını ister. Komutanlar tattıkları şeyin tuz olduğunu anlayınca çok sevinirler. Fatih Sultan Mehmed, toprakları kerametle tuz haline getiren askerini İstanbul'un fethinden sonra tuzcubaşılığa getirerek, ömür boyu rahat yaşamasını sağlar. Asıl adı olan halil unutulmasına rağmen Tuz Baba namıyla, hala ziyaret edilen bir velî olarak İstanbulluların gönlünde yaşamaktadır (Özçelik, 1995, s. 235).

İbrahim b. Edhem bir kere gemiye binmek istedi ama parası yoktu. Kendisine “Buna binen her kişinin altın vermesi lazım gelir.” denilince, gitti, iki rekât namaz kıldı ve:

-İlâhi! Bunlar bende bulunmayan bir şey istiyorlar, dedi. Derhal denizin kenarındaki kumların hepsi altın oldu. Bir avuç alıp onlara verdi (Attâr, 2015, s. 188).

Meyve Ağacı Olmayan Ağaçlarda Meyve Oldurma

Hurma dalını kendine doğru silkele; üstüne taze hurma dökülsün (Meryem 19/25).

Tabiat kuvvetlerine ve cansız varlıklara hükmetme motifi içerisinde yer alan bu motifte, daha çok velinin kerameti veliliğini ispat için, kendisine karşı yapılan iyiliği ödüllendirmek için, kendisinden istenen arzu ve talebi değerlendirmek için gerçekleştirdiğini görüyoruz. Araştırmamız sırasında bu motife çok fazla rastlamadık. Ocak'a göre Bektaşî menakıbnâmelerinde sık rastlanılan bir motifidir.

Yaylabelinden, Oncak köyüne gitmek için yola düşen Velîyullahyolda karşılaştığı köylülerin ilgisinden çok memnun kalır. Velîyullah bu ilgiyi ödüllendirmek için ardıc ağacını sallayıp ağaçtan elma silkelemeye başlar (Acar, 2013, s. 82).

Bir gün bir adam Abdurrahman Tufsüncî'ye gelerek "Ey Efendi! Benim on bir seneden beri meyve vermeyen hurmalarım ve üç seneden beri yavrulamayan ineklerim var. Bana dua edin. Bundan başka malım yok." dedi. Ona dua etti ve o seneden sonra hurmalar meyve verdi ve inekler yavruladı (EA, 1992: 1, s. 233).

Mevsim Dışında Çiçek veya Meyve Oldurma

Tabiat kuvvetlerine ve cansız varlıklara hükmetme motifi içerisinde yer alır. Kur'an'da Hz. Meryem Hz. İsa'ya hamileyken mevsimi olmadığı halde sepet dolusu çeşitli meyveler bulur. Bu hadise Kur'an'da şu şekilde geçer:

Allahû Tealâ, Meryem'e sonsuz hediyeler vermiştir. Hz. Zekeriyya, her seferinde cennet meyvelerini Hz. Meryem'in yanında bulur. Allahû Tealâ, Hz. Meryem'e devamlı cennetin meyvelerini sunmuştur (Ali İmran/ 37).

Velî bu motifi, genellikle veliliğini ispatlamak için gerçekleştirmiştir. Burada akla ilk gelen Hz. Meryem'in hamileliği sırasında mevsim dışı meyveler yiyebilmesi kerametidir. Ocak'a göre bu motif genellikle Sünnî ve Bektaşî menakıbnâmelerde yer alır.

Bir kış gecesi idi, Üftade yararıyla oturmuş, sohbet ediyordu. Birden: "Azizim" dedi. "Canımız taze üzüm ister, bulman mümkün mü?"

Aziz Mahmut sepeti aldığı gibi bağın yolunu tuttu ve çok geçmeden karların altında kendisini bekleyen salkım salkım üzümleri buldu (Araz, 1988, s. 89).

Şiddetli bir kış gecesi idi. Tebrizli Şeyh bir cemaatle bir köşede oturmuş sohbet ediyordu. O sohbette azizlerin bir, bir deste gül arzu etti. Kışın en şiddetli anında, kar ve tipinin dondurucu soğuşunda gül nerden bulunur ki. Şems Hazretleri hemen dışarı çıktı. Az sonra elinde bir deste güzel gül ile geldi ve o azizin önüne koydu (Bursalı, 1996: 2, s. 157).

Cansız Varlıkların Zikir ve Tesbihlerini Duyma Duyurma

Bununla ilgili Kur'an'da birçok ayet yer alır:

Andolsun ki, biz Davud'a tarafımızdan bir fazilet verdik. "Ey dağlar! Onunla beraber tesbih edin." dedik ve bunu kuşlara da (emrettik) ve ona demiri yumuşattık (Sebe, 34/10).

Yedi kat gökler, yeryüzü ve oralarda bulunanlar Allah'ı tesbih eder, övgüyle anar; yaratıklardan O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur (İsrâ 17/44).

Göklerde ve yerde olanlar Allah'ı tesbih ederler (Hadid 57/1).

Bütün bunlardan sonra yine kalpleriniz katılışp taş gibi oldu. Hatta daha da sertleşti. Oysa öyle taşlar vardır ki içinden ırmaklar fışkırır. Öyle kayalar vardır ki içinden pınarlar çıkar. Yine öyle taşlar vardır ki Allah korkusuyla yukarıdan aşağıya düşüp yuvarlanırlar (Bakara 2/ 74).

Yedi gökle yer ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler... Hiç bir şey hariç değil... (Elisra/ 44).

Ey insanoğlu göklerde ve yerde var olan her şeyin güneşin ayın, dağların, ağaçların ve hayvanların Allah'ın önünde secde ettiğini görmüyor musun? (ElHacc / 18).

Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih etmektedir. O aziz ve hâkimdir... (El-Hadid/ 1).

Dağları biz onun emrine (Davut) verdik ki, akşam sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi... Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik; Hepsi birden ona yönelirlerdi... (Sad/ 17-19).

Görmedin mi? Göklerde ve yerde olanlarla dizi dizi uçan kuşlar Allah'ı tesbih etmektedirler. Her biri kendi duasını ve tesbihini bilir (Nur/ 24).

Tasavvuf anlayışında yeryüzündeki her şey, dağlar, taşlar, ağaçlar, hayvanlar, göller, çiçekler, vb. Allah'ı zikreder. Ruhunu dünyanın bütün nefislerinden arındırmış olan veliler, tabiatın Allah'a olan tesbihini duyup görebilirler. Ayrıca bütün tabiat canlıdır. Bu motifte akla ilk gelen örnek, Yunus Emre'nin, hocası Taptuk Emre'nin isteği üzerine de olsa çiçeklerin zikirlerini duyup koparamamasıdır. Karşımıza çıkan örnekler genelde bu niteliktedir. Aynı zamanda, secdeye varan uzun ağaçları görenlerin, ağaç secdedeyken ucuna yemenisini bağlamasıdır. Mevlânâ Celâleddin Muhammed Rûmî'nin talebelerinin en önde gelenlerinden biri, Selâhaddin Zerküb idi. Selâhaddin, önceleri kuyumculuk yapardı. Bir gün Mevlâna, Selâhaddin'in dükkânının önünden geçerken, içerden altına şekil vermek için vurulan her çekicin; "Allah Allah!" diye ses çıkardığını kalp gözüyle anladı. Bu hal çok hoşuna giderek, dükkân sahibi olan Selâhaddin'i medreseye davat edip, iltifatlarda bulundu. Selâhaddin Mevlâna'nın sohbet"lerinden çok

haz duyduğundan kuyumculuğu bıraktı (İAA⁵: 8, s.155). Bu motif, tabiat kuvvetlerine ve cansız varlıklara hükmetme motifi içerisinde yer alır.

Duman Ağa'nın Döndü karı, Hıdırellez gecesi kapıya çıkmış. Kavakların hışır hışır yere eğildiğini görmüş. Hemen başındaki yemeniyi çıkararak bir kavağın tepesine bağlamış. Sabahleyin komşularına haber vermiş. "Dün gece bütün kavaklar aşağı bükülerek secdeye eğildi," der. Komşuları buna inanmaz. O da yemenisini bağladığı kavağı göstererek: "Kavağın başına bağlamaya bir şey bulamadım. Eve gidip gelene kadar da kalkar dedim. Yemenimi çıkarıp kavağın başına bağladı," der. Kavağa bağlanan yemeni hala durmaktadır (Karadavut, 2016, s. 406).

Hacı Hulûsi çocukken babasının isteği üzerine ağaçtan değnek kesmeye gider. Bütün ağaçlar Allah'ı zikredince Hacı Hulûsi kuru bir odun alır (Yağbasan, 1991, s. 66).

İrmak Göl veya Denizi Yarıp Karşıya Geçme

Bu başlık altında akla ilk gelen, Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i yarıp karşıya geçme mucizesidir.

Hz.Musa'nın asasıyla Kızıldeniz'i ortadan ikiye yarıp kendisine inananlarla birlikte Firavun'nun zulmünden nasıl kurtulduğu şu şekilde yer almaktadır:

Musa'ya: "Asanla denize vur" diye vahyettik. Deniz hemencecik yarılı verdi de her parçası kocaman bir dağ gibi oldu. Ötekileri de buraya yaklaştırdık. Musa'yı ve onunla birlikte olanların hepsini kurtarmış olduk. Sonra ötekileri suda boğduk. Şüphesiz, bunda bir ayet vardır. Ama onların çoğu iman etmiş değildirlere. Ve hiç şüphesiz, senin Rabbin, güçlü ve üstün olandır, esirgeyendir." (Şuara /63-68).

Tabiat kuvvetlerine ve cansız varlıklara hükmetme motifi içerisinde yer alan bu motif, aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes'te de geçmektedir. Örneklerine daha çok Sünni ve Bektaşî menakıbnamelerinde rastlanılır. Çok fazla örneği olan bir keramet motifi değildir.

Abdullah bin Zeyd karşı kıyıya geçmek için parası olmayan birkaç fukaraya;

Gam ve keder çekmeyiniz! Benim tarafımdan bu nehre "Zeydoğlu sularını çekmeyi emrediyor!" deyiniz. Yeter!

Gerçekten yetiyor. Boynu bükük bekleşen fukaraların önüne bir selamet caddesi açılıveriyor (Bursalı, 1996:1, s.156).

Kütahya evliyasından Habip Hacı ve Beğce Sultan dervişleriyle Seyyitgazi Tekkesi'ne gitmektedirler. Yolda önlerine bir ırmak çıkar. Fakat şiddetli yağmur ırmağı kabartıp coşturmuştur. Bu yüzden karşıya geçiş imkânsızdır. O arada Hacım Sultan da yanlarına gelir, durumlarını görür. Hacım Sultan ırmağa yaklaşır, ırmak hemen ikiye yararlır.

Açılan yoldan hep birlikte karşıya geçerler (Ocak, 2017, s. 276-277).

Yerden Taş veya Kayadan Su Fışkırtma

Velilerin yerden, taştan veya kayadan su çıkarma kerametleri, Türk edebiyatının İslami döneme ait ilk eserlerinde mevcuttur. Bu eserlerden Saltukname'de, Sarı Saltuk pek çok yerden şifalı su çıkararak keramet göstermektedir. Kerametleri susuz kaldığı bir yerde esasını yere vurarak susuzluğu gidermede, yine esasını yere vurarak yerden çıkan su sayesinde yöre halkının Müslüman olmasını sağlamada etkili olmuştur. Bu kerametler onun veliliğini pekiştirip halkın Müslüman olmasını sağladığı gibi, suyun çıktığı yerleri kutsallaştırarak ziyaret yeri hâline gelmesini ve yeni fethedilen bölgelerin bu sayede vatan hâline gelmesini sağlamıştır (Kumartaşlıoğlu, 2016, s. 121).

Hz. Musa'nın ve Hz. Eyüp'ün su çıkarma mucizesi şu şekildedir:

“Biz, İsrailoğullarını oymaklar hâlinde on iki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya; ‘Asanı taşa vur!’ diye vahyettik. Derhal ondan on iki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belirledi” (Â'raf/ 160);

Hz. Eyüp, öyle dertlerin sahibi olmuştu ki; vücudunun dış tarafında yara olmadık hiçbir yeri kalmamıştı. Karnı, bağırsakları, ciğerleri, bütün vücudunun iç organları da hastaydı. Allahû Tealâ bunun üzerine diyor ki: “Ayağını yere vur. İşte sana su.” Hz. Eyüp, su ile yıkıyor. Dışındaki bütün yaralar bir anda iyileşiyor. O sudan içiyor ve içindeki bütün organlar da iyileşiyor (Sad/42).

Bir yaz günü Emir Sultan bazı kimseler ile yemyeşil bir bahçede oturuyorlardı. İçlerinden biri Emir Sultan'ın elindeki asaya gözlerini dikti. Şeyhten keramet görmek istiyordu. Ey din eri, size inanıyorum. Lakin bir de gözlerimle kerametinizi görmek istiyorum, lütfedin!.. Bunun üzerine Emir Sultan elindeki asayı şiddetle toprağa saplayıverdi. Topraktan sular fışkırmaya başladı. Bu suya “Asa suyu” denilmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Birçok hastaya şifa olmuştur (Bursalı, 1996:1, s. 283).

Abdal Musa, Velî Dede'yi ziyaretleri sırasında kısa gelen direği uzatır, binanın tamamlanmasını sağlar. Buna karşılık kendisine ve beraberindeki abdallara incir ikram edilir. Ev sahibinden su ister. Suların uzaktan geldiği anlaşılınca Abdal Musa yumruğunu yere vurur, yerden leziz bir su fışkırır (Yıldırım, 2007, s. 112).

Vahşi ve Yabani Hayvanları Hizmetinde Kullanma/ Hayvanlarla Konuşma

Ahmet Yaşar Ocak'a göre hayvanı itaat altına alma ve onunla konuşma Kur'an-ı Kerim ve mitolojik kaynaklı motifler arasında yer alır. Bu motifte, genelde veliyle dostluk kuran, zor durumda kalan veliye şahitlik yapan ve bütün sütü sahipleri tarafından alınan yavrularına sütü kalmayan, durumdan şikayetini dile getiren hayvanların örneklerine rastladık. Burada akla ilk gelen kişi hayvanlarla konuşabilen Hz. Süleyman ve Hz Davud'tur. Hz. Süleyman'ın hayvanlarla olan ilgisi Kur'an'da şu şekilde yer alır:

Süleyman Davud'a varis olup dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her

şeyden verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur.” (Neml/ 16).

Doğrusu biz akşam sabah onunla beraber tesbih eden dağları, toplu halde kuşları onun emri altına vermiştik. Hepsini O'na yönelmiştir (Sad/ 18-19).

Velilerin genelde, aslana binen ve yılanı da kamçı olarak kullandıklarını görüyoruz. Aslan Türkler için gücün temsil eder. Yılan ise, yaklaşılması bile imkânsız bir hayvandır. Bu kadar güçlü ve korkutucu vahşi hayvanlara söz geçirebilmek ve onları hizmetinde kullanmak büyük kudret gerektirir. Velilerin mertebeleri o kadar yüksektir ki, bu kerametleri gerçekleştirebilirler. Karşımıza çıkan diğer örneklerde ise veli; geyiklere, aslanlara, boğalara tarla sürdürür; denize düşen eşyaları balıklara çıkarttırır; aslanı kaplanı merkep edinir, timsahı gemi olarak kullanır ve aslanı bekçi yapar.

Dağları taşları yerinden oynatan, kuru bir odun parçasından ağaç olduran, tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönlendiren, olmayan bir cismi yoktan var eden, vb. kerametleri gösterebilen veli hayvanlar üzerinde de söz sahibidir. Örneklerde onlara sözünü dinletip hizmetinde kullanır, zarar vermelerini engeller, onlarla dostluk kurar ve konuşur.

İbrahim b. Edhem bir gün Dicle'nin kenarına oturmuş, eski ve yırtık hırkasına yama dikiyordu. Biri gelip:

-Belh'in padişahlığından vazgeçmekle ne kazandın ve ne buldun, diye sordu. Bu sırada elindeki iğne Dicle'ye düşmüştü. Balıklara, iğnemi veriniz, diye işaret edince, her birinin ağzında altından iğne bulunan binlerce balık suyun yüzüne çıktı. İbrahim b. Edhem bunlar benimki değil, ben kendi iğnemi isterim, deyince, ağzında onun iğnesi bulunan zayıf bir balıkcağız su üzerine çıktı. Bunun üzerine İbrahim dönüp adama dedi ki:

-Belh'in hükümdarlığını terk etmekle bulduğum şeylerin en azı işte budur, geri kalanlarını sen (nereden) bilirsin? (Attâr, 2015: 188).

Bir gün Abdurrahman Erzincanî'nin çobanlığını yaptığı ineklerden biri sahibinin evine dönmez ineğin sahibi olan yaşlı bir kadın, gelip Abdurrahman Erzincanî'ye kötü sözler söyler.

Söylenen kötü sözlere dayanamayan bu ulu kişi, inek sahibi kadınla ineği aramaya çıkar. Nihayet Battal köprüsü civarında ineği otlarken bulurlar. Abdurrahman Erzincanî, ineğe şöyle der:

-Ey hayvan! Neden evine dönmedin, senin yüzünden ben sahibinden kötü söz işitiyorum. İnek dile gelip cevap verir:

-Sahibim benim bütün sütümü alıyor, karnımdaki yavruma süt bırakmıyor.

Bu sözleri duyan ulu kişi, bölgeyi terk edip Darende'ye gider ve orada ölür (Demir, 2013: I, s. 45).

Gelecekte Olacakları Haber Verme

Geleceği Allah'tan başkası bilemez. Geleceği Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği Kur'an'da şu şekilde geçer:

“Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde ne varsa hepsini bilir. Düşen hiçbir yaprak ve yerin karanlıklarında hiçbir dane yoktur ki, Allah onu bilmesin. Yaş ve kuru ne varsa hepsi Kitab-ı Mübin'dedir.” (En'am, 6/59).

“Hani Peygamber zevcelerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, (o sözü) başkalarına haber verip Allah da bunu peygambere açıklayınca, peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince hanımı: “Bunu sana kim haber verdi?” dedi. Peygamber de: ‘Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bildirdi’ dedi.”(Tahrim 66/3).

“De ki: Göklerde ve yerde Allah'dan başkası gaybı bilmez.” (Neml 27/65).

“Gaybı bilen O'dur. Gaybını, razı olduğu rasulden başkasına bildirmez.”(Cin 72/26-27).

Hz. İsa'nın mucizelerinden biri de gelecekte haber vermesidir. Bu Kur'an'da şu şekilde geçer:

“Hani, Meryem oğlu İsa şöyle demişti: Ey İsrailoğulları! Ben, Allah'dan size bir elçiyim. Benden önceki Tevrât'ın bir tasdikçisi ve benden sonra gelecek, ismi Ahmed olan bir peygamberin müjdecisiyim.” (Saff 61/6).

“Evvelkilere verilen kitaplarda onun bahsi vardır. Beni İsrail âlimlerinin bunu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?” (Şuara 26/196-197).

“Ben, evlerinizde yediğiniz ve biriktirdiğiniz şeyleri size haber veririm.” (Al-i İmran, 3/49).

Hiz Yakup'un gelecekle ilgili söylediği de Kur'an'da yer alır:

“Ben size, Allah'ın lütfuyla sizin bilmediğinizi bilirim, demedim mi?” der (Yusuf, 12/93-96).

Gizli şeyler üzerine cereyan eden keramet motifleri içerisinde yer alan bu motifte peygamber mucizelerine yakın örnekler barındıran veliler, kerametlerinde de aynı şekilde gelecekte haberler vermektedirler. Araştırmamızda, gelecekte olacakları haber verme en sık rastlanan motiflerden bir tanesidir. Genelde dervişler, müridlerini gelecekte olacak olan hadiselerden haberdar ederler ve onları olumsuz durumlarda uyarırlar. Aynı şekilde güzel olacak olayların da müjdesini verirler. Başka kişilerin öleceği zamanı, özellikle savaşların akıbetini bilir ve bildirirler.

Selh b. Abdullah fasılasız Abdullah b. Mübârek'in dersine giderdi.

Selh b. Abdullah bir gün dersi terk edip dışarı çıktı ve:

-Bir daha senin dersine gelmeyeceğim zira cariyelerin bugün cama çıkıp beni kendilerine davet ettiler ve bana “ Benim Selh'im, benim Selhçığım” diye hitap ettiler. Niçin onları edeplendirmiyorsun, dedi. Abdullah b. Mübârek sohbetinde bulunanlara:

-Sehl b. Abdullah'ın cenaze namazını kılmak için hazır olunuz, der demez Selh ölüverdi ve cenaze namazı da kılındı. Sonra müridler:

-Yâ şeyh! Öleceği sana nasıl malum oldu, dediklerinde anlattı:

-Onu davet eden cariyeler, hakikatte huriydi. Çünkü benim hiç cariyem yok! (Attâr, 2015, s. 284).

Bir gün Ebu Said Abdullah İbn-Üs-Sakka ve Seyyid Abdulkadir Geylani tahsil için Bağdad'a geldiler. Yusuf-i Hemedani'nin Nizamiye Medresesinde vaaz ettiğini duydular. Ebu Salid Abdullah ve İbn-Üs Sakka “Hemedani'ye öyle soru soralım ki cevap vermesin.” dediler. Geylani ise “ ben nasıl soru sorabilirim ki, sadece onu görmekle şereflenirim” dedi. Hoca Hemedani geldi ve o ikisine tek kelime bile söyletmeden kızdı çünkü olanları kerametiyle anlamıştı. Çünkü Abdulkadir Geylani Hazretlerine de ileride büyük bir tasavvuf âlimi olacağını söyledi. Söyledikleri hep gerçek oldu (Bursalı, 1996: 2, s. 378-379).

Geçmişte Olup Bitenleri Bildirme

Gelecekte haber verme kudretine sahip olan velilerin her zaman gönül gözleri açıktır ve kişilerin geçmişleriyle ilgili de bilgi sahibidirler. Veliler, geçmişte kişilerin ne yiyip içtiklerini, kalp kırıklarını, işledikleri kabahatleri ve haramları kısacası gerçekleştirdikleri bütün eylemleri bilebilme kudretine sahiptirler. Gizli şeyler üzerinde cereyan eden keramet motifleri arasında yer alır.

Hız. İsa insanların ne yiyip içtiklerini bilir. Bu Kur'an'da şu şekildedir:

“...Evinizde ne yediğinizi ve biriktirip sakladıklarınızı da bilirim.” (Al-i imran/ 49).

Bir gün Muhammed Bahaüddin Hazretlerinin dervişlerinden biri bir zat ile kavga etmiş ve onun kalbini kırmış. Daha sonrasında Buhara'ya geldi ve hocasının huzuruna çıktı. Hocası günlerce dervişin yüzüne bile bakmadı. Sonunda dayanamayarak hocasına neden böyle davrandığını sordu. Hocası da “bir zatın kalbini kırdın, git kendini affettir.” buyurdu. Derviş köye dönerek adamdan af diledi fakat ne yaptıysa adam onu affetmedi. Birden hocası görüldü ve adamdan af diledi, adam onun hatırı için affetti (Bursalı, 1996: 1, s. 47).

Horasan erenleri bir toplantı yapmaya karar verdiler; Ahmet Yesevi'yi de davet etmek istediler. Bunun için yedi er gönderildi. Erler turna donuna girip Türkistan'a uçtu. Bu durum Şeyh'e malum oldu; halifelerine; “horasan erenleri toplantı yapacak, bizi davet için yedi er gönderdiler, şu anda bize ulaşmak için yoldalar. Çabuk olun onlar gelmeden biz karşılayalım.” dedi. Hemen turna donuna büründüler (Korkmaz, 2011, s. 32).

Cinlerle Temas Kurma Kötülüklerini Yok Edip Hizmetinde Kullanama

Bu motif başlığı altında akla ilk gelen, Hz. Süleyman'ın cinlerle olan ilişkisidir. Kur'an'da şu şekilde geçer:

Cinlerden bir ifrit, 'Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm ve güvenim var.' dedi. Kitaptan ilmi olan kimse ise, 'Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getirebilirim.' dedi. (Süleyman) onu (Melikenin tahtını) yanı başına yerleşivermiş görünce, 'Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye, beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbin müstağnidir (şükre ihtiyacı olmayan), çok kerem sahibidir (Neml, 27/39-40) .

Sabah gidişi bir aylık mesafe akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik ve onun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı onun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsa ona alevli azabı tattırırız." (Sebe/ 12).

Süleyman için, o ne dilerse, mâbedler, heykeller, büyük havuzlara benzer çanaklar ve taşınması güç kazanlar yaparlardı. Ey Dâvüd âilesi şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır (Sebe/ 13).

Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman onun öldüğünü ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi. (Sonunda yere) yıkılınca anlaşıldı ki cinler gaybı bilselerdi o küçük düşürücü azap içinde kalmazlardı." (Sebe /14).

Mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden keramet motifleri içerisinde yer alan bu motife, araştırmamızda fazla rastlamadık. İncelediğimiz metinlerde de cinlerin velilerden korktuğu ve onlara saygı duydukları bu yüzden de onlara itaat ettikleri görülüyor.

Saltuknâme'de Hızır'ın yardımcısı olan Sünni cin Minû-çihr de, Sarı Saltuk'a yardım eder, zor durumda imdadına yetişir. Kâfirlerin eline düşen Sarı Saltuk, ateşte yakılmak üzere iken Minû-çihr tarafından kurtarılarak, Hz. Hızır ve İlyas'ın katına gökyüzüne çıkarılır. Hızır, iyilik cini Minû-çihr aracılığı ile Sarı Saltuk'a Ankabil adlı atı gönderir. Minû-çihr bu ata Hz. Hamza ile Hz. Abbas'ın bindiği belirtir. Sarı Saltuk, halkına zulüm eden Sultan Alâuddin ile görüşmek üzere Konya'ya gelir. Sünni cin ordusu yardıma gelir ve Konya'yı muhasara eder (Uçkun, 2014, s. 137):

Ebu Şu'be Harami'nin talebelerinden biri her günkü dersini almak üzere hocanın yanına gider. Ancak hocanın mescitte misafirleriyle sohbet halinde olduğunu görür ve rahatsız etmek istemez. Kapıda beklerken orada olduğunu anlatmak için öksürür. Hocası onu içeri davet eder. Talebe görür ki içeride kimse yok bunu hocasına sorunca yanımda cin talebesinden olan kardeşlerimiz vardı diye cevap alır (EA, 1992: 5, s. 277).

Allah'ı Görme / Sesini Duyma

Allah'ı görebilen ya da duyabilenlerle ilgili Kur'an'da şu ifadeler yer alır:

Hiçbir beşer için, Allah'ın, bir vahiyle veya perde arkasından konuşması veyahut bir elçi gönderip de izni ile ona dilediğini bildirmesi dışında konuşması yoktur (Şûra, 42/51).

Mukaddes, insanüstü ve gizli güçler üzerinde cereyan eden keramet motifleri içerisinde yer alan bu motifte, veliler Allah dostudur. Derece olarak peygamberlerden sonra gelmektedirler. Allah'ı görmek ya da onunla konuşmak önemli bir keramettir ve her veliye nasip olmaz. Fakat çok karşılaşılan bir motif değildir. Bu başlık altında akla ilk gelen hadiseler, Hz. Muhammed'in miraç mucizesi ve Hz. Musa'nın Allah ile konuşmasıdır. Bu hadiseler Kur'an'da şu şekilde geçer:

Sâhibiniz (Muhammed Mustafâ) sapmadı ve bâtila inanmadı. O, arzûsuna göre de konuşmamaktadır. O'nun konuşması vahiyden başka bir şey değildir. Çünkü (bildirdiklerini) O'na güçlü, kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (olan Cebrâil, Rabbinin emri üzere) öğretti. Sonra en yüksek ufukta (Sidretü'l-Müntehâ'da) iken asıl şekliyle istivâ etti (doğruldu) Sonra yaklaştı ve tedelli etti. Muhammed Mustafâ ile Rabbinin) araları, iki yay arası kadar, ya da daha yakın oldu. Allâh o anda kuluna vahyini bildirdi." (En-Necm/ 2-10).

Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. «Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana.» dedi. Rabbi ona buyurdu ki; «Beni katiyyen göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin.» Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın", "tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim," dedi (Araf/143).

Bu başlık altında akla ilk gelen örnek Bâyezîd Bistami'nin Allah'la olan konuşmasıdır:

Seher vaktine kadar Hak Teâlâ'nın huzurunda el pençe duran Bâyezîd tan yeri ağarırken şöyle niyazda bulunur:

"İlâhî! Biz zümre tayy-i mekân istedi, bunu onlara verdin. Ben bundan Sana sığınırım. Başka bir zümre suda ve havada yürümeyi istediler ve buna razı oldular. Onlara da bunu verdin. Ben bundan da Sana sığınıyorum. Bir başka zümre hazineler istediler ve buna razılar, Sen de bunu onlara verdin. Ben bundan da Sana sığınıyorum.

Bâyezîd bu şekilde yirmi kûsur keramet saydı, sonra Hâk Teâlâ'dan nidâ geldi:

-Dile Benden dilediğini, ne istiyorsan onu sana bahşedeceğim.

Bâyezîd:

-Ya İlâhî! (Sana nazaran) güzel gördüğüm hiçbir şey görmedim ki onu isteyeyim. Yine Hâk'tan nidâ gelir:

-Benim gerçek kulum sensin, Bana Benim için dürüst olarak kulluk ediyorsun (Uludağ, 2017, s. 106).

Ölüyü Diriltme

Kur'an ve Kitabı Mukaddes kaynaklı olan bu motifin örneklerine oldukça çok rastladık. Biyolojik mahiyette keramet motiflerinde yer alan bu ana başlığı, insanı diriltme ve hayvanı diriltme olarak iki şekilde ele aldık.

İnsanı Diriltme

Burada akla ilk gelen Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesidir. Kur'an'da ve Kitabı Mukaddes'te yer alı. Kur'an'da şu şekilde geçmektedir:

Keza ben anadan doğma âmâyı ve abraşı iyileştirir, hatta Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim... (Al-i İmran:3/49).

Düşün ki sen: Sen Benim iznimle anadan doğma amanın gözünü açıyor, abraşı da iyileştiriyordun. Düşün ki sen Benim iznimle ölüleri kabirden diri olarak çıkarıyordun (Maide, 5/110).

Size çamurdan bir kuş sureti yapar ona üflerim ve Allah'ın izni ile kuş oluverir, yine Allah'ın izni ile körü ve alacayı iyileştiri, ölüleri diriltirim." (Ali İmran/ 49).

Ölüyü diriltme, biyolojik mahiyette yer alan keramet motifidir. Çalışmamızda, bu motifi insanı diriltme ve hayvanı diriltme şeklinde iki şekilde ele aldık.

Derler ki, Konya'da bir tâun olmuş. Pîr Âbî'nin iki oğlu da tâundan ölmüş. Derken üçüncüsü de hastalığa tutulmuş. Birkaç gün yattıktan sonra o da can vermiş. Teneşire koyup yıkarlarken Pîr Âbî eve girmiş. Bir de ne görsün. Hatunu evlat acısıyla saçını başını yolup ağlıyor. Hemen dışarıya çıkmış, oğlunun cenazesi yanına gelmiş, ellerini kaldırmış, Tanrı'ya niyaz etmiş.

"İlâhi, İkisini aldın, üçüncüsünü olsun bize bağışla." Sonra oğlunun eline yapışarak:

"Kalk oğul" demiş. Oğlu teneşirden doğrulmuş. Elinden tutarak anasının yanına götürmüş (Önder, 1966, s. 91-92).

Hayvanı Diriltme

Kur'an'da hayvan diriltme ile ilgili mucizeler Hz. İsa ve Hz. İbrahim tarafından gerçekleştirilir ve şu şekilde yer alır:

"Onu (İsa'yı) İsrailoğullarına resul olarak gönderecek o da onlara şöyle diyecektir: Size Rabbiniz tarafından bir mucizeyle gönderildim. Ben size çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapar içine üflerim, o da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir... Eğer inanmaya niyetiniz varsa, elbette bunlarda sizin için alacak dersler vardır." (Al-i İmran 3/49).

Bir zamanlar İbrâhîm de, “Ey Rabbim! Ölülerini nasıl dirilttiğini bana göster!” demişti. O [Allah], “İnanmadın mı ki?” dedi. O [İbrâhîm], “İnandım, fakat kalbim iyice yatışsın diye” dedi. O [Allah], “Hemen kuşlardan dördünü tut da onları kendine alıştır. Sonra her dağın üzerine onlardan bir parça kıl [bırak]. Sonra da onları [kuşları] çağır, koşa koşa sana gelecekler. Ve bil ki, Allah, azîz’dir, hakîm’dir” dedi (Bakara/260).

Bir gün Mevlânâ Abdurrahman Câmî bir dere kenarındaydı. Akıntı bir kirpi ölüsünü sürükleyerek getiriyordu. Pir hemen kirpiyi aldı. Herkesin hayretli bakışları altında kirpinin dikenli sırtını okşamaya başladı. En küçük hayat eseri göstermeyen kirpi birden dirildi (Bursalı, 1996: 2, s. 621).

Masnur Dede bir gün komşu köye ziyarete gitmiş. O evde yokken, Dede’nin çok sevdiği kuzusu ölmüş. Evdeki karısı, kızları, gelinleri ne yapacaklarını şaşırılmışlar. Korkularından kuzunun öldüğünü Dede’ye söylememeye karar vermişler.

Olup bitenden gönül gözüyle haberdar olan Dede, eve dönünce, kimseye bir şey sormadan, “Kuzunun ölüsünü ortaya getirin” demiş. Gelinler korku ve şaşkınlık içinde ölü kuzuyu getirmişler. Mansur Dede dua edip, kuzunun sırtını sıvazlayarak onu diriltmiş. Kuzu kalkıp koşmaya başlamış (Helimoğlu Yavuz, 1993, s. 300-301).

Kısır Yahut Yaşlı Kadın ve Erkeği Çocuk Sahibi Yapma

Biyolojik mahiyetteki keramet motifleri içerisinde yer alan bu motifte, akla gelen ilk örnek Hz. Zekeriya’nın kısırken çocuk sahibi olma hadisesidir. Bu mucize Kur’an’da şu şekilde yer alır:

Dedi ki: “Rabbim, bana gerçekten ihtiyarlık ulaşımsın ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?” “Böyledir” dedi, “Allah dilediğini yapar.” (Al-i İmran / 40).

Veli genelde kendisinden istenen talebi geri çevirmez. Çocuğu olmayan kısır ya da yaşlı kişileri onların isteği doğrultusunda çocuk sahibi yapar. Bu motifin örneklerine çok az rastladık.

Talebesi şöyle anlatır: Çocuğu olmayan bir kadın hocamdan şifa istedi. Hocam abdestini tazeledi ve iki rekât namaz kıldı. O kadına çocuk vermesi için Allah-u Teâlâ’ya dua etti. Sonra bana dönüp; “Allah-u Teâlâ’ya, o kadına çocuk vermesi için arz-ı hacette bulundum. Duamın kabul olduğuna dair alametleri gördüm. İnşallah çocuğu olacaktır.” buyurdu. Daha sonra hocamın buyurduğu gibi Allah-u Teâlâ, o kadına bir oğul verdi ve çok yaşadı (EA, 1992: 1, s. 68).

Velâyetnâme’de Sultan İbrahim’in yirmi dört yıl çocuğu olmaz. Tavsiye üzerine fakir, miskin, âlim, hafız, derviş ve kâmil insanlardan oluşan bir meclis kurar. Kur’an okunur ve dua edilir. Sultan onlara hadsiz gümüş ve altın dağıtır. Evladı olması için dua eder ve o gece hanımı hamile kalır (Duran, 2007: 74).

Hastalıkları İyileştirme / Vücut Arızalarını Giderme

Türk Şamanlarının en önemli vazifelerinden birinin de ayinler yaparak hastaların vücuduna giren cinleri ve kötü ruhları kovmak olduğu biliniyor. Şamanizm üzerinde çalışan araştırmacıların tespitlerine göre, hastaları tedavi etmek Şamanlığın ana görevlerindedir. Bunun için birtakım usuller uygulanır (Ocak, 2017: 148).

Size çamurdan bir kuş sureti yapar ona üflerim ve Allah'ın izni ile kuş oluverir, yine Allah'ın izni ile körü ve alacayı iyileştirir, ölüleri diriltirim (Ali İmran/ 49).

Bu gömleğimi götürün de babamın yüzüne koyun ki, gözleri açılsın ve bütün ailenizi bana getirin” dedi. Kervan (Mısır'dan) ayrılınca babaları, “Bana bunak demezseniz, şüphesiz ben Yusuf'un kokusunu alıyorum” dedi. Onlar da, “Allah'a yemin ederiz ki sen hala eski şaşkınlığındasın” dediler. Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi. Yakub, “Ben size, Allah tarafından, sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim demedim mi?” dedi. (Yusuf/ 93-96).

Biyolojik mahiyetteki keramet motifleri arasında yer alan hastalıkları iyileştirme motifi örneklerinde velî, yardıma ihtiyacı olana her zaman yardım eder. Şifa arayan hastalara da ihtiyaç duydukları anda yetişir. Onların tek duaları bile hastaların şifa bulmaları için yeterlidir. Kur'an, Kitabı Mukkades ve şamanizm kaynaklı inanç motiflerinden olan hastalıkları iyileştirme örneklerine oldukça fazla rastladık.

Sultan Baba, bir gün, zaviyesine uğrayanların, yoldan gelip geçenlerin ve köy halkının yemesi için küçük bir kazan pilav pişirtir. Gelenler arasında dişi ağrıdığı için pilavı yiyemeyen bir adam vardır. Sultan Baba, parmağını adamın ağrıyan dişinin üzerine koyar ve ağrı hemen kesilir. Pilav, onca insan tarafından yenmesine ve birçok kişiye de dağıtılmasına rağmen hiç bitmez (Altun, 2008, s. 177).

Bir gün Musa bin Mahin Hazretlerinin huzuruna kör birini getirdiler ve şifa dilediler. Şeyh dua etti ve körün gözleri açıldı (Bursalı, 1996: 2, s. 604).

Günün birinde Mardin'in bilinmeyen bir bölgesinde bir çocuk çok hastalanmış. Çocuğu Şih Abdurrahman'a götürmek istemişler. Fakat mevsim kışmış ve kar yağışından tüm yollar kapanmış. Hasta çocuğu götürememişler. Bunun üzerine keramet sahibi olan Şih Abdurrahman çocuğun yanına gelmiş, elini çocuğun omzuna sürmüş ve çocuk üç günde iyileşmiş (Sancak, 2008: s. 73).

Sofra Açmak (Yiyecek İndirme)

Kur'an-ı Kerim ve Kitabı Mukkades kaynaklı keramet motiflerindedir. Hz. İsa'nın gökten sofrayı indirme mucizesi, Kur'an'da şu şekilde karşımıza çıkar:

Havârilere “Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: “Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah'a saygılı olun.” Onlar “İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım” dediler. Meryem oğlu İsa şöyle yalvardı: “Allahım! Ey

rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofraya indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısı. Allah da şöyle buyurdu: “Onu size mutlaka indireceğim; fakat bundan sonra içinizden kim inkâr ederse, varlıklar âleminde hiç kimseye etmediğim azabı ona edeceğim.”(Maide/ 112-115).

İsrailoğullarına gökten inen kudret helvası Kur'an'da şu şekilde geçer:

Yâ Musa! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız) demiştiniz de, gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı. Ölümünüzden sonra, şükredersiniz diye sizi tekrar diriltmiştik. Bulutla sizi gölgelendirdik, kudret helvası ve bıldırcın indirdik, (Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin) dedik. Onlar bize değil, fakat kendilerine yazık ediyorlardı (Bakara 2/ 57).

Velîliğini kabul edenlere yönelik keramet motiflerinden biri olan sofraya açmak örneklerinde velî, velîliğini ispatını isteyenlerin talebi üzerine gösterdiği bir keramettir. Bazen de kalabalık misafirleri ağırlarken dua etmesi neticesinden gökten sofraya iner.

İbrahim Havvâs bir zamanlar çölde aşarken arkasından gelen bir genç:

-Ey hâniflerin zâhidi! Açım. Rabb'inden bir şey isteme cüretinde bulun, dedi. Bunun üzerine:

-Yâ ilâhi! Hz. Muhammed hakkı için beni şu yabancının yanında mahcup etme, gaybdan bir şey izhar eyle, der demez hemen üzerinde bol bol ekmek, kızartılmış balık, taze hurma ve yanında bir testi su bulunan bir sofranın zuhur ettiğini gördüm. Birlikte yiyip içtik ve ihtiyacımızı giderdik (Attâr, 2015, s. 725).

Ahmed bin Herb Hazretlerinin güzel bir çocuğu vardı. Onu tevekküle alıştırmak için:

-Ey benim yavruçugum, bir şeye ihtiyacın olursa köşede bir delik var. Oraya git. Ya Rabbi! İhtiyacım olan falan şeyi bana bana nasip et diye dua et. Ev halkına da çocuk ne isterse ondan gizli deliğe koymalarını tembihledi. Bir gün kimse yokken çocuk o köşeye gidip yemek diledi ve bir sofraya geldi. Eve dönen ev halkı bunu görünce şaşırıldı (Bursalı, 1996: 2, s. 557-558).

Yunus, uzun yıllar muhtelif yerlerde gezdi. Ama gönlü Şeyhi'ndeydi. Bir gün bir mağarada yedi kişiye rastladı. Onlarla arkadaş oldu. Her gece onlardan birinin duasıyla bir sofraya geldi. Sıra Yunus'a gelmişti. O da dua etti. O gece iki sofraya yemek indi. Arkadaşları bunun sırrını merak ettiler. Yunus'a kimin için dua ettiğini sordular. Ama Yunus, önce onların kimin için dua ettiklerini öğrenmek istedi. Onlar da: “Biz Tabduk Emre'nin kapısında otuz sene hizmet eden erin hürmetine dua ettik” dediler. Yunus, yaptığı hatayı anlayarak tekrar Dergâha dönmek üzere yola çıktı (Özçelik, 2010, s. 51).

Sonuç

İnanç sistemine bağlı olarak oluşan kültür değerleri, ait olduğu toplumun yaşam şekline göre şekillenir. Yatır ve türbe ziyaretleri de bunlardan bir tanesidir. Bunun oluşmasındaki en büyük etmen de buralarda bulunan velilerin göstermiş oldukları kerametlerdir. Tarih boyunca farklı kültür ve inançlara sahip bir sürü topluma ev sahipliği yapmış olan Anadolu; geçmişten gelen izleri hâlen taşımaktadır. Her ne kadar İslamiyet'e geçiş yapmış olsa da İslamiyet öncesi inanç ritüelleri tamamen yok olmamıştır. Bunlar, İslamiyet'le şekillenerek devam etmektedir. Anadolu dervişlerin diyarıdır. Bu dervişlerin gösterdikleri olağanüstülükler toplum tarafından büyük saygı kazanmalarını sağlar. Türk dünyasında velî, evliya, ermiş, eren, vb. gibi sıfatlarla adlandırılan kişilere ait türbeler; toplumun inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Bu tür ziyaret yerlerindeki velilerin, toplum üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu etkinin temelinde "saygı" yatmaktadır. Toplumumuzun türbe ve yatırlara gösterdiği saygı yıllardır süregelmiştir. Velilere ve onların kerametlerine olan saygı toplumun her yöresinde mevcuttur. Velilerin kerametlerle dolu hayat hikâyeleri dilden dile dolaşarak tanınmalarına vesile olmuştur. Bu halk arasında yayılan sözlü menakıblar bir araya getirilip yazıya geçirilerek menkıbeleri oluşturmuştur. Sözlü gelenek olarak teşekkül eden menakıblar daha sonra kaleme alınmıştır. Elbette bu süreçte çeşitli değişikliklere uğramışlardır. Menakıbları genelde yazıya geçiren kişiler kaleme alınan velinin mürididir. Amacı gönülden bağlı olduğu veliyi toplum nazarında yüceltmektir. Menakıblar da her sözlü gelişen anlatılar gibi zaman içerisinde değişikliğe uğramışlardır ve çoğu abartılarak günümüze kadar gelmiştir. Onlar sadece yaşadıkları dönemi değil, şu an içinde bulunduğumuz dönemi bile etkilemişlerdir ve büyük olasılıkla ünleri geleceğe taşınacaktır. Onları bu üne kavuşturan ise, göstermiş oldukları kerametlerdir. Toplumun bu kerametleri bu kadar çabuk kabullenmesinin sebeplerinden biri de Kur'an'da yer alan peygamber mucizeleridir. Bu çalışmamızda velilerin gerçekleştirdiği keramet motifleriyle Kur'an'da yer alan ve kerametlere benzerlik arz eden olağanüstülükler yer verdik.

Kaynakça

- Acar, H. (2013). Burdur Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aday, E. (2013-A). Kütahya Erenlerinin Menkıbelerindeki Keramet Motifleri, Alevilik Araştırma Dergisi, (5), s. 255-273.
- Aday, E. (2013-B). Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altun, I. (2008). Kocaeli'de Türbelerle İlgili İnanış ve Uygulamalara Örnek: "Sultan Baba". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (37), s. 173-185.
- Araz, N. (1988). Anadolu Evliyaları, Atlas Kitapevi, İstanbul.
- Attâr, F (2015). Tezkiretü'l Evliya. İstanbul: Semerkand Yayıncılık.
- Ayverdi, İ. (2008). Misalli Büyük Türkçe Sözlük İçinde (4. Baskı). İstanbul: Kubbealtı

Yayınları.

Bursalı, M. N. (1996). İstanbul Ve Anadolu Evliyaları. İstanbul Tuğra Neşriyat.

Bursalı, M. N. (2010). Nur İplikleri, Velilerin Dilinden Tasavvufi Hikâyeler. İstanbul: Çelik Yayınevi.

Cebecioğlu, E. (2014). Taavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ankara: Ziraat Grup Matbaacılık.

Demir, N. (2013). Türk Efsaneleri 1-2, Ankara: Edge Akademi.

Devellioğlu, F. (2002). Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitapevi.

Duran, H. (2007). Velâyetnâme. Türkiye Diyanet Vakfı Ankara Yayınları.

Evliyalar Ansiklopedisi, 1 (1992). Türkiye Gazetesi Yayınları.

Evliyalar Ansiklopedisi, 5 (1992). Türkiye Gazetesi Yayınları.

Göde, H. A. (2010). Isparta Efsaneleri. Isparta: Fakülte Kitapevi.

Helimoğlu Yavuz, M. (1993). Diyarbakır Efsaneleri (Derleme-Araştırma-İnceleme). Ankara: Doruk Yayınları.

İnan, A. (2006). Tarihte Ve Bugün Şamanizm Materyaller Ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İslam Âlimleri Ansiklopedisi. (Cilt 8). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları İhlas Matbaacılık.

Karadavut, Z. (1992). Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metin) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karadavut, Z. (2016). Yozgat Efsanelerinin Anadolu Türk Efsaneleri İçindeki Yeri. I.Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri, Kitabı (Cilt 3), s. 385-409.

Keramet Maddesi (1988). Ana Britannica İçinde. (Cilt 13, S. 202). İstanbul: Ana Yayınları.

Korkmaz, E. (2011). Hacı Bektaş Velî Vilayetname. İstanbul: Can Yayınları.

Kumartaşlıoğlu, S. (2016). Mucizeden Keramete: “Yerden Su Çıkarma” Motifli Efsaneler. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (Güz (25)), s. 119-139.

Kurtoğlu M. (2008). Urfa Efsaneleri. Ankara: İstanbul Kurumu Yayınları.

Ocak, A. Y. (2017). Alevî Ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri. İstanbul: İletişim Yayınları.

Önder, M. (1966). Anadolu Efsaneleri. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Özçelik, M.(1995). Adımı Kerâmetinden Alan Veliler. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Özçelik, M. (2010). Bizim Yunus. Ankara: Sistem Ofset.

Peker, S. (2015). Mezar Ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği).

Konya: Kömen Yayınları.

Sami Ş. (1998). Kamus-I Türkî. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Sancak, N. (2008). Mardin Efsaneleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turyan, H. (1982). Bursa Evliyaları Ve Tarihi Eserleri. Bursa: Öner Matbaası.

U Ludağ, S. (2016). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

U Ludağ, S. (2017). Tasavvuf Kültüründe Keşif ve Keramet. İstanbul: Sufi Kitap.

Uçkun, R. (2014). Saltuknâme' De Sarı Saltuk Gazi'ye Atfedilen Kerametler. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Bildiriler (Cilt, 226-28 Mayıs).

Yağbasan, K.Y. (2013). Malatya Efsaneleri. Malatya Kitaplığı.

Yıldırım, R. (2007). Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÖĞRETMEN LİDERLİĞİ EĞİTİM PROGRAMININ KURUMSAL GELİŞİME ETKİLERİ VE KATKILARI HAKKINDA KADROLU ÖĞRETMEN VE USTA ÖĞRETİCİLERİN GÖRÜŞLERİ¹

Reyhan ŞEKERCİ², Süleyman KARATAŞ³

Özet

Bu çalışmanın amacı, öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan etkileri ve katkıları hakkında kadrolu öğretmen ve usta öğreticilerin görüşlerini belirlemektir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmaya amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örnekleme ile belirlenen 6 kadrolu öğretmen ve 6 usta öğretici katılmıştır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden olgu bilim desenindedir. Bu nedenle araştırmada da veri toplamak amacı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak görüşme tekniği kullanılmıştır. Veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Araştırmada elde edilen tüm veriler kodlanmış, araştırmanın amacına uygun olarak çeşitli boyutlar ve bu boyutlara uygun temalar saptanmış, temalara ilişkin yüzde ve frekanslar hesaplanmıştır. Araştırmada öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan etkileri ve katkıları hakkında kadrolu öğretmen ve usta öğreticilerin görüşlerine göre bu tür mesleki programların kurumsal gelişim açısından pozitif yönde anlamlı katkı sağladığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen Liderliği, Kurumsal Gelişim, Nitel Araştırma, Öğretmen Liderliği Eğitim

THE OUTLOOK OF STAFF TEACHERS AND MASTER INSTRUCTORS ON HOW THE TEACHER LEADERSHIP TRAINING PROGRAM INFLUENCES AND CONTRIBUTES TO INSTITUTIONAL DEVELOPMENT

Abstract

This study was conducted to determine the point of views staff teachers and master instructors about how the teacher leadership training program influences and contributes to institutional development. Six staff teachers and six master instructors, whom were specified through convenience sampling, which is one of the purposeful sampling methods, participated in this qualitatively oriented research. The study employs phenomenology, which is among the qualitative research designs. Therefore, the interview technique was used in the study by preparing a semi-structured interview form in order to collect data. The data were analyzed by using the content analysis technique. They were then coded and various dimensions and appropriate

1. Bu çalışma, Reyhan ŞEKERCİ'nin Doç. Dr. Süleyman KARATAŞ danışmanlığında yapmış olduğu "Öğretmen Liderliği Eğitim Programının Yaygın Eğitim Kurumları Usta Öğretici ve Öğretmenlerinin Liderlik Becerilerine Etkisi: İç İçe Geçmiş Karma Yöntem Araştırması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2. Dr., Konyaaltı Halk Eğitim Merkezi, rmazaroglu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9348-2621

3. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, skaratas07@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0002-2886

themes for these dimensions were determined in accordance with the aim of the study. The percentages and frequencies related to the themes were calculated. The results indicate that such professional programs are expected to make a positive contribution in terms of institutional development according to the views of staff teachers and master instructors about how the teacher leadership training program influences and contributes to institutional development.

Keywords: Teacher Leadership, Institutional Development, Qualitative Research, Leadership Training Program

Giriş

Okullarda yönetiminin öğretmen liderliğine bakış açısı öğretmen liderlerin ortaya çıkmasında ve etkili bir yapı arz etmesi bakımından çok önemlidir. Öğretmen liderliğinin daha da işlevsel olmasında okulun hiyerarşik, yukarıdan aşağıya devam eden ve tamamen bürokrasiye dayanan geleneksel örgüt yapısının, çağdaş, demokratik ve katılımcı bir yapıya doğru değişmesi gerekmektedir. Her ne kadar yasal durum sınırlayıcı bir etkiye sahip de olsa, mevcut olan okul yapısı içinde okul yönetimleri öğretmen liderliğini besleyici ve destekleyici ortamlar yaratabilirler. Bolin, okulda ortamında “liderliğin eğitim-öğretimi kontrol eden bir mekanizmadan ziyade eğitim-öğretim için destek sağlayan bir işlevi olduğunu” belirtmektedir (Akt Murphy, 2005, s.33). Barthise, “müdürün öğretmen liderliğinde iyi ya da kötü bir etkisinin olduğunu” ifade etmektedir (Akt. Murphy, 2005, s. 128).

Harris ve Muijs (2000, s.51-53) öğretmen liderliğinin geliştirilebilmesi için şu anahtar kavramların gerekliliğine dikkat çekmektedirler: Paylaşılan ve destekleyici liderlik, Ortak yaratıcılık, Destek oluşturan şartlar, Kişisel deneyimlerin paylaşılması. Harris ve Muijs'in de bu kavramlardan ilki olan “paylaşılan ve destekleyici liderlik” okul yönetiminin ya da müdürün öğretmen liderliğindeki etkisine dikkat çekmektedir. Okul düzeyinde yapılacak değişimlerde okul müdürü ve yardımcılarının yaklaşımları çok önemlidir. Okulu ortaklaşa öğrenilen bir örgüte dönüştürmek, yalnızca yönetimin katılımı ve okul toplumunu bu sürece yönlendirmesiyle mümkün olabilir. Bu da okulda yeniden bir yapılanmayı gerektirmektedir. Öğretmen liderliği böyle bir ortama sahip okullarda gelişebilir. Harris ve Muijs (2005, s.63-66), okul yönetiminin okulda öğretmen liderliğini destekleyici bir yeniden yapılanma için uygun bir altyapı oluşturabilmesi için bazı boyutlara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedirler. Bunlar: Öğretmenler arasında ortak çalışmaların ve mesleki gelişimin planlanması zaman gerektirir. Öğretmenlerle planlama yapmak, işbirlikçi çalışmalar, öğretmenler arası bağlantılar oluşturmak için zaman oluşturmak gerekir. Lider öğretmenler rollerini genişletebilmek için devamlı mesleki gelişim olanaklarına karşı bir ihtiyaç hissederler. Öğretmen liderliği için bu tür gelişim olanaklarının programlanması önemlidir. Öğretmen liderliği, yönetim ve diğer öğretmenlerin desteklediği bir ortamda gelişir. Bu açıdan bu paydaşların insani ilişkilere ve güvene dayalı yaklaşımları önemlidir. Öğretmen liderler güdülenmeyi artırıcı desteğe ihtiyaç duyarlar. Bu bakımından ödüllendirme, değer verme gereklidir.

Öğretmen liderliğinin geliştirilmesinde Hale'in önerdiği, müdürlerin uygulayabilecekleri stratejiler şöyle özetlenebilir (Akt. Can, 2006):

Öğretmen liderliğine özendirilen bir hava oluşturulmalıdır. Müdür, özgüven duymalı, rahat hissetmeli, güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olmalı ve diğer kişilerin destek sağladığı katılımcı bir atmosfer yaratmalıdır. Müdür araştırmacı olmalıdır. Öğretmenleri eğitimsel hedeflerini gerçekleştirme çalışmalarında desteklemelidir. Öğretmenler farklı ilgi alanlarına sahip olabilirler. Onlara çeşitli araçlar sunarak ilgi alanlarına göre kendilerini geliştirmeleri için fırsatlar yaratmalıdırlar. Tüm öğretmenlerin gelişimi için imkân sağlamalıdır. (s. 356-357)

Bu nedenle bu çalışmada öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan etkileri ve katkıları hakkında kadrolu öğretmen ve usta öğreticilerin görüşlerinin saptanması amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Yaygın eğitim kurumlarında görev yapan usta öğreticilerin öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan etkileri ve katkıları hakkında görüşleri nelerdir?
2. Yaygın eğitim kurumlarında görev yapan kadrolu öğretmenlerin öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan etkileri ve katkıları hakkında kadrolu öğretmen ve usta öğreticilerin görüşleri nelerdir?

Yöntem

Bu çalışma Karasar'a (2009) göre bir durum ve konuyu ayrı ayrı betimlemeye çalışan betimsel tarama modelinden yararlanılmıştır. Bu betimlemenin derinlemesine yapılabilmesi için ise çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmış olup, araştırma bir durum çalışmasıdır. Bu nedenle çalışmada da veri toplamak amacı ile görüşme tekniği kullanılmış, bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu Antalya ili Konyaaltı ilçesinde yaygın eğitim veren bir okulda görev yapan kadrolu öğretmenler ve usta öğreticiler arasından seçilmiştir. Ayrıca amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir örnekleme kullanılmıştır. Böylece örneklem bir yaygın eğitim kurumunda görev yapan 6 kadrolu öğretmen ve 6 usta öğreticiden oluşan toplam 12 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar görüşme sırasına göre; Öğretmenler; Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5,Ö6; Usta öğreticiler; U1, U2,U3,U4, U5 ve U6 olarak kodlanmıştır (Kuş, 2007; Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Çalışma Grubunun Kişisel Özellikleri

Tablo 1. Usta öğretici Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Değişken	Kod	U1	U 2	U3	U4	U 5	U 6	f
Görev	Emekli UÖ	√		√	√			3
	Normal UÖ		√			√	√	3
Cinsiyet	K		√			√	√	3
	E	√		√	√			3
Öğrenim Durumu	Ön Lisans	√	√	√	√			4
	Lisans					√		1
K u r s Türü	Lisans Üstü						√	1
	Genel	√			√			2
	Mesleki/Sanat		√	√		√	√	4
	0-10 yıl	√	√	√		√		4
	10 yıl ve üzeri				√		√	2

Usta öğreticilerin demografik özellikleri incelendiğinde görüşmeye katılanların görev ve cinsiyet durumu dengeli dağılım göstermektedir. Çoğunluğu ön lisans mezunu iken bir kişi lisans, bir kişi de lisansüstü öğrenime sahiptir. Usta öğreticiler branş bazında mesleki ve sanat alanında ağırlık göstermekte ve tamamına yakını 10 yıl ve altı kıdeme sahip genç ya da çalışma hayatına sonradan atılmaya karar vermiş eğitimcilerdir.

Tablo 2. Kadrolu Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Değişken	Kod	K1	K2	K3	K4	K5	K6	f
Görev	Kadrolu	√				√	√	3
	Görevlendirme		√	√	√			3
Cinsiyet	K		√			√	√	3
	E	√		√	√			3
Öğrenim Durumu	Lisans	√					√	2
	Yüksek Lisans		√	√	√			3
Branş	Doktora					√		1
	Genel	√		√		√		3
	Mesleki Sanat		√		√		√	3
	0-10 yıl							
Kıdem	10 yıl ve üzeri	√	√	√	√	√	√	6

Kadrolu öğretmenlerin demografik özellikleri incelendiğinde görev türü ve cinsiyet değişkenlerinin dengeli olarak dağıldığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumu çoğunlukla lisans ve üzeridir. Branş bazında dengeli dağılım görülmektedir. Katılımcıların tamamı 10 yıl ve üzeri kıdeme sahip olup, katılımcıların tamamı aynı kurumda en az 1 yıl ve üzeri çalışmış kadrolu öğretmenlerden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Görüşme soruları yapılan alan yazın incelemesinden yararlanılarak hazırlanmış ve bir alan uzmanına inceletirilmiştir. Görüşme sorularının ön uygulaması araştırmaya katılan katılımcıların dışında birer öğretmen ve usta öğretici ile yapılmıştır. Bu görüşmeden alınan dönütlerden yola çıkılarak görüşme sorularına son hali verilmiştir. Görüşme soruları on sorudan oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda öğretmen liderliğinde meslektaşlarla işbirliği yapılan konular, fırsatlar ve engellere ilişkin farklı statüdeki öğretmen görüşlerine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

Görüşme yapılması düşünülen katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış ve araştırmaya katılmak isteyen öğretmenler ve usta öğreticiler gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Görüşmelerle eş zamanlı olarak araştırmacı tarafından notlar alınmıştır. Görüşmelerin yaklaşık 30-50 dakika arasında sürmüştür. Görüşmeler Eylül-Kasım 2018 tarihleri arasında, kurs merkezlerindeki ofislerde ve kurs yerlerindeki uygun sınıflarda gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Nitel verilerin analizinde ise betimsel ve tema analizi yapılmış olup ortaya çıkan temalar görüşleriyle birlikte tablolarda gösterilmiştir. Katılımcılara bilgi verilerek gönüllü katılımın sağlanması amaçlanmıştır. (Kuş, 2003). Nitel verilerin güvenilirlik ve geçerliliğiyle ilgili olarak verilerin analizinde araştırmacı ile birlikte eğitim yönetimi, teftişi, ekonomisi ve planlaması alanında bir uzmanla birlikte çalışmanın alan yazınından ve çalışma sorularından hareketle verilerin analizinde uyum ve birlikteliği sağlamak için saptanmış kriterlerin ve tematik bütünün yer aldığı bir yol izlenmiş ve buna uygun çözümler yapılmıştır. Verilerin analizinde bütünlük ve denge sağlanarak ilk iki katılımcının (1 usta öğretici ve 1 öğretmen) verileri birlikte değerlendirilmiştir. Analiz sırasında izlenen bu süreç nitel verilerin güvenilirliği ve geçerliği için oldukça önemlidir (Morse vd., 2002; Yıldırım & Şimşek, 2011). Araştırmacı ve alan uzmanının bağımsız olarak yaptıkları analizlerde kodlamaların büyük ölçüde uyumlu olması araştırmanın güvenilirliğini artırmıştır. Yine bağımsız iki araştırmacıdan da kodlamalar arasındaki karşılaştırmalı uyumunun güvenilirliğinin belirlenmesi için SPSS 21.00 paket programında Kohen Kappa tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır.

Tablo 3. Kohen Kappa Tutarlılık Katsayısına İlişkin Değerler

	Value	Asymp.	Std. Error(a)	Approx. T(b)	p
Measure of Agreement	Kappa 0.840	0.037		106.312	0.000
N of Valid Cases					

$p < 0.001$

Tablo 3'e göre, Kohen Kappa tutarlılık katsayısının .84 seviyesinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kohen Kappa tutarlılık katsayısının .81 ile 1. arasında olması mükemmel bir uyum olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Landis ve Koch, 1977). Sonuç olarak bu çalışmada, iki araştırmacı arasında mükemmel bir uyum yakalandığı düşünülerek kodlamaların güvenilir olduğu düşünülmektedir.

Bulgular

Bu bölümde, öğretmen liderliğinde meslektaşlarla işbirliği yapılan konular, fırsatlar ve engellere ilişkin farklı statüdeki öğretmen görüşlerine dair elde edilen bulgulara ve bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

Öğretmen Liderliği Eğitim Programının Kurumsal Gelişmeye Olan Etkileri ve Katkıları Hakkında Usta Öğreticilerin Görüşleri

Tablo 4. Öğretmen Liderliği Eğitim Programının Kurumsal Gelişmeye Olan Etkileri ve Katkıları Hakkında Usta Öğreticilerin Görüşleri

Temalar	U1	U2	U3	U4	U5	U6
1.Vizyon Geliştirme						✓
2.Rol Model Olma			✓			✓
3.Tercih Edilir Olma	✓	✓	✓	✓	✓	✓
4.Kurumsal Kalitede Artış	✓		✓	✓	✓	✓
5.İş Yükünde Azalma	✓	✓		✓	✓	✓
6.Reklam, Tanıtım ve Geliştirme	✓	✓	✓	✓	✓	✓
7.Yönetmeliklerin Paylaşımı	✓	✓	✓	✓	✓	✓
8.Kurumsal Büyüme		✓	✓	✓	✓	✓
9.Kurslara Katılımın Artması	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Tablo 4. Öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan katkıları, yararları ve etkileri hakkında usta öğreticilerin görüşleri şu şekildedir:

“Öğretmenin çalışma alanı sadece sınıf içi olmadığını düşünmekteyim. Bu nedenle liderlik kapsamında öğretmenin amaç edindiği ilkeli, önder, rehberlik yapan, çalışkan, vizyon sahibi ve eğitsel olmalıdır. Bu nedenle çalıştığı kurum içerisinde de eğitime ve öğretime verdiği önem ve örnek teşkil edecek davranışları ile de kurum içerisinde de örnek olmaya devam etmelidir. Bu davranışlarının o kuruma değer katacağı düşüncesindeyim.” (U1,3,4,5,6,7,9)

“Öğretmenin ders zamanında yerinde ve zamanında olması, kursiyerlerin sorularına yeterli cevap vermek, kuruma olan başvuruları artırır.” (U2,3,5,6,7,8,9)

“Lider öğretmen, doğru saptamalar ve yönlendirmeler yapabilir, idari ve öğrenci işlerini kolaylaştırabilir ve kurumsal kaliteyi artırabilir.” (U3,2,3,4,6,7,8,9)

“Öğretmenin örnek davranışları kurumun da ismini ön plana çıkarır. Bu bir zincir sistemidir. Kuruma olan rağbet artar.” (U4,3,4,5,6,7,8,9)

“Öğretmen liderliği bence genel olarak idarecilere atfettiğimiz liderlik yüklerinin yapısını değiştiriyor ve öğretmenleri farklı yönetsel faaliyetlere yönlendiriyor.” (U5,3,4,5,6,7,8,9)

“Öğretmenin disiplinli olarak derse gelmesi, kursiyerlerin de kursu disiplinli takip etmelerini sağlar. Ayrıca öğretmenin sorulara anlaşılır yanıt vermesi de kursa katılımı artırır bu da kurumsal büyümeye neden olur. Ayrıca kurumun bir vizyonu olur. Buna uygun reklam tanıtım yaygınlaştırma çalışmaları yapar.” (U6,1,2,3,4,5,6,7,8,9)

Usta öğreticilerin tamamı liderlik ve yönetsel becerilerinin hepsinin sadece görevli yöneticilerden beklenmesinin yanlış olduğunu düşünmektedir. Kurumda görev yapan tüm katılımcıların yönetim süreçlerine dâhil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Yaygın eğitim kurumları gibi esnek, bağımsız ve yaratıcı eğitim öğretim faaliyetlerine dönük alanlarda liderlik becerilerinin öğretmenlerce kazanılması ve öğretmen liderliğinin güçlendirilmesinin son derece gerekli olduğu özellikle vurgulanmıştır. Hatta görev yapan yöneticilerin de sadece belirli alan ve bölgelerden sorunlu olmak yerine 6 ay ya da yılda bir kez yapılan görev tanımlarının yenilenerek sorumlu alanların değiştirilerek dönüştürülmesinin yöneticilerin de liderlik becerilerinin gelişmesine, sürekli belirli öğretmenlerin görev almasının önüne geçileceğinden öğretmen liderliğinin de güçlendirilmesine yardımcı olacağını belirtmişlerdir.

Öğretmen Liderliği Eğitim Programının Kurumsal Gelişmeye Olan Etkileri ve Katkıları Hakkında Kadrolu Öğretmenlerin Görüşleri

Tablo 5: Öğretmen Liderliği Eğitim Programının Kurumsal Gelişmeye Olan Etkileri ve Katkıları Hakkında Kadrolu Öğretmenlerin Görüşleri

Temalar	K1	K2	K3	K4	K5	K6
1.Vizyon Geliştirme				√		
2.Rol Model Olma			√			
3.Tercih Edilir Olma	√	√	√	√	√	√
4.Kurumsal Kalitede Artış	√		√	√	√	
5.İş Yükünde Azalma	√	√		√	√	√
6.Reklam, Tanıtım ve Geliştirme	√	√	√	√	√	
7.Yönetmeliklerin Paylaşımı	√	√	√	√	√	
8.Kurumsal Büyüme		√	√	√	√	√
9.Kurslara Katılımın Artması	√	√	√	√	√	√

Tablo 5. Öğretmen liderliği eğitim programının kurumsal gelişmeye olan etkileri ve katkıları hakkında kadrolu öğretmenlerin görüşleri şu şekildedir:

“Öğretmen Liderliği kurumun bütünlüğü ve kurumun başarısına direkt katkıda bulunacaktır, çünkü kurumun temelinde öğrenciler ve öğretmenler vardır. Öğrencilerin iyi yetişmesi kurumun gelişmiş olduğunu göstermektedir.” (K1,3,4,5,6,7,9)

“Eğitim kurumlarında aslında her şey sınıfta başlıyor. Sınıf ortamında iyi bir öğretim varsa bu tüm kuruma ve işleyişine yansıyor. Yani sınıfa hâkim olamıyorum, çok problemliler diyen öğretmen var. Bu öğretmenin sınıf yönetiminde problem yaşadığını gösterir. Zaten eğitimde sınıfta olup biten bir şey bence. Öğretmen ne kadar nitelikli olursa ne kadar iyi bir öğretmen liderliği sergilerse eğitim hedefine o kadar çok ulaşıyor.” (K2,3,5,6,7,8,9)

“Liderlik rolünü yerine getirebilen öğretmenlerin olduğu bir kurum tabii ki değişime ve gelişime de açık olacaktır. Kurumdaki kültür bundan olumlu etkilenecek iklim anlamında da pozitif durumlar olacaktır bu sebeple de kurumsal gelişmenin sağlanabileceği bir ortam oluşabilecektir.” (K3,2,3,4,6,7,8,9)

“Kurum içerisinde öğrencilere ve öğretmenlere yeni ilhamlar vermek, kurumun bir vizyonu olması ve bunu geliştirebilmesi için oldukça önemlidir.” (K4,1,3,4,5,6,7,8,9)

“Tek bir kişinin bir yöneticinin her şeyi bilmesi ve her şeyi yönetmesi beklenmeli ve beklenemez. Liderlik açısından alt kademeler öğretmenlerde mevcut görev yerlerinde teşvik edilerek liderlik becerileri paylaşılmalı, desteklenmeli ve geliştirilmelidir. Bu aynı zamanda kurumsal anlamda yaşanabilecek sorunları da en aza indirerek kurumsal gelişme ve büyümeyi de sağlar ve kolaylaştırır.” (K5,3,4,5,6,7,8,9)

“Her şeyden önce öğretmen liderliği ile sorunlara anında müdahale sağlanacağı bu da zamandan tasarruf sağlayacağı ve iş ve emek kaybının önüne geçeceğini düşünüyorum.”(K6,3,5,8,9)

Kadrolu öğretmenlerin çoğunluğu, programı ilk duyduklarında diğer kurslara benzeyeceğini ve katılımın az ve süresiz olacağını düşündükleri ancak usta öğretici, diğer kadrolu arkadaşların bir araya gelmesinin kurumsal açıdan iyi olmasını beklediklerini ifade etmişlerdir. Katılımın yoğun ve sürekli olmasının kendileri için bir avantaj olduğunu, kurumsal işlerin de bu vesileyle hızlandığını, önceden yılda bir iki kez bir araya gelen tüm öğretmenlerin daha sık ve kalite bir zaman diliminde bir arada olmalarının kurum için olumlu bir gelişme olarak değerlendiklerini beyan etmişlerdir.

Sonuç ve Tartışma

Eğitim programına gönüllü olarak kendi istekleri ve bir öğretmen olarak katılmak istediklerini beyan eden yöneticiler ise, programı ilk duyduklarında diğer kurslara benzeyeceğini ve katılımın az ve süresiz olacağını düşündükleri ancak usta öğretici, kadrolu ve yönetici arkadaşlarının bir araya gelmesinin mesleki ve kurumsal açıdan iyi olmasını beklediklerini ifade etmişlerdir. Katılımın yoğun ve sürekli olmasının kendileri için bir avantaj olduğunu, kurumsal işlerin de bu vesileyle hızlandığını, önceden yılda bir iki kez bir araya gelen tüm öğretmenlerin daha sık ve kalite bir zaman diliminde bir arada olmalarının kurum için olumlu bir gelişme olarak değerlendiklerini beyan etmişlerdir. Harris ve Muijs, (2005) öğretmen liderliğinde ancak bu bütünleşme ve birleşmenin yaşanacağından mesleki ve kurumsal liderliğin güçleneceğinden bahsetmiştir.

Kurs alanlarının bir birinden bağımsız ve uzak oluşu, usta öğretici hatta yönetici görevlendirmesindeki belirsizlik ve sirkülasyon sebebi ile öğretmenlerin bir türlü kaynaşamadığı bu da iş ve emek kaybına yol açtığı, her sene başında tekrar ve sürekli en başa dönmek gerektiğinden oluşan yılgınlığın eğitim öğretim faaliyetlerine olumsuz yansıdığını belirtmişlerdir. Scott da (2011) benzer şekilde öğretmen liderliğinin önündeki formal engellerden sıkça bahsetmiştir. Ayrıca yaygın eğitim kurumlarında halen seminer dönemlerinde öğretmenlere ek ders ödemesinin tam olarak yapılamaması nedeniyle seminer çalışmalarında alan taraması dışında bir şey yapılamadığı, alan taraması ile ifade edilen şeyin göreceli olması nedeniyle seminer dönemlerinin verimsiz ve boş geçtiğine dönük bir algı oluştuğu belirtilmektedir. Bu zaman dilimlerinde ek ders ödenemese dahi yaygın eğitim kurumlarında bu tür eğitim programlarının uygulanmasının görevli yönetici, öğretmen ve usta öğreticiler için oldukça faydalı olabileceği düşünülmektedir (Murphy, 2005; Burke, 2009). Buckner ve McDowelle okul yöneticilerinin öğretmen liderliğini geliştirmede birçok rolü yerine getirebileceğini belirtmektedir (Can, 2006).

Kaynakça

- Burke, K. A. (2009). The Principal's Role in Supporting Teacher Leadership and Building Capacity: Teacher and Administrator Perspectives, (Doktora Tezi, University of California, San Diego), ProQuest Dissertations and Theses, (UMI No. 3344566).
- Can, N. (2006). Öğretmen Liderliğinin Geliştirilmesinde Müdürün Rol ve Stratejileri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (2), 349-363.
- Harris, A & Muijs, D. (2000). Improving Schools Through Teacher Leadership, Berkshire: Open University Press.
- Harris, A & Muijs, D. (2005). Teacher Led School Improvement: Teacher Leadership in the UK, Teaching and Teacher Education, 22, 961-972.
- Karasar, N. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kuş E. (2003). Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri. Ankara; Anı Yayıncılık.
- Landis, J. R., & Koch, G. G. (1977). An Application of Hierarchical Kappa-Type Statistics in The Assessment of Majority Agreement Among Multiple Observers. Biometrics, 363-374.
- Morse, J. M., Barrett, M., Mayan, M., Olson, K., & Spiers, J. (2002). Verification Strategies for Establishing Reliability and Validity in Qualitative Research. International Journal of Qualitative Methods, 1(2), 13-22.
- Murphy, J. (2005). Connecting Teacher Leadership And School Improvement. Thousand Oaks, London, New Delhi: Corwin Press, Sage.
- Scott, P. D. (2011). Teacher Leadership Development at the Second Career Stage: Influential Factors, Challenges, and Systems Implications (Doctoral Dissertation, University of Washington).
- Yıldırım A., Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

İLKOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL FARKINDALIK DÜZEYİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Oğuzhan Çarıkcı¹

Özet

Finansal okuryazarlık kavramı her geçen gün ülkeler ve toplumlar açısından daha önemli hale gelmektedir. Günden güne daha karmaşık bir hale gelen finansal sistem, teknolojinin de gelişmesi ile finansal yönetim ve finansal kararlar konusunda karar almayı güçleştiriyor. Finansal okuryazarlık konusu toplumun her kesimini ilgilendirmektedir. Toplumun geleceğine yön vermesi beklenen genç nüfusun, finansal kavramları bilmesi ve finansal konularda doğru karar verecek kadar yeterliliğe sahip olması ülkeler açısından çok önemlidir. Dolayısıyla bu kadar önemli bir konunun öğretilmesi ve geliştirilmesine yönelik eğitimlerin çok küçük yaşlardan itibaren verilmesi ve önemle üzerinde durulması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin finansal bilgi, tutum ve davranışlarını incelemektir. Ayrıca öğrencilere finansal okuryazarlık eğitimi verildikten sonra finansal kavramların öğrenilme seviyeleri ölçülmeye çalışılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen 193 verinin analizi sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlıkla ilgili temel kavramları duydukları ama tanımlayamadıkları görülmüştür. Ancak konu ile ilgili verilen finansal eğitimin sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlık farkındalıklarının arttığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal farkındalık, finansal okuryazarlık, harcama, bütçe

Jel Sınıflaması: M40, M48, M49

A RESEARCH ON THE DETERMINATION OF THE FINANCIAL AWARENESS LEVEL OF FOURTH GRADE STUDENTS IN PRIMARY SCHOOL

Abstract

The concept of financial literacy is becoming more important with respect to countries and societies. Financial system, which becomes more complicated day by day, makes it difficult to make decisions about financial management and financial decisions through the development of technology. Financial literacy concerns every segment of society. It is very important for the countries to know the financial concepts of the young population expected to direct the future of the society and to have enough qualifications to make the right decision on financial matters. Therefore, it is necessary to give education on teaching and development of such an important subject from a very early age and to emphasize on it. In this context, the main aim

1. Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Çarıkcı, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, oguzhancarikci@sdu.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-8709-9071

of the study is to examine the financial knowledge, attitudes and behaviors of the fourth grade students in primary education. In addition, after the education of financial literacy to the students, it has been tried to measure the level of learning of financial concepts. Survey method was used as data collection tool. As a result of the analysis of 193 data, it was observed that the students heard the basic concepts about financial literacy but could not define them. However, financial literacy awareness of the students increased as a result of the financial education given.

Keywords: Financial awareness, financial literacy, expenditure, budget

JEL Classification: M40, M48, M49

Giriş

Günümüzde, kişilerin finansal uygulamaları anlayabilme ve ilgili finans uygulamalarını yönetebilmenin önemi gittikçe önemli hale gelmektedir. Bireyler uzun dönemli yatırım planları yapmak durumunda kalmaktadırlar. Bu finansal planlar çocukluk döneminden başlayıp emeklilik döneminde kadar uzamaktadır. Yönetilmesi ve karar verilmesi gereken finansal planlamalar hayat sigortaları yaptırmak, sağlık harcamalarına katlanmak, ev ya da taşıt almak, tatil harcamaları, kısa veya uzun dönemli tasarruf planları gibi birbirinden farklı birçok konu üzerine olabilmektedir (Volpe ve Chen, 1998, 107). Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki politika belirleyiciler, finansal okuryazarlığın ve kaynakların finansal eğitim programlarına yatırım yapmasının önemini giderek daha fazla kabul etmektedir. Finansal okuryazarlık ve finansal eğitim konusundaki araştırma hacmindeki ilgili artış göz önüne alındığında öneminin gittikçe arttığı görülmektedir (Xu ve Zia, 2012, 2).

Bu çalışmada ilkökul öğrencilerinin seçilmiş olmasının nedeni yaşları dolayısıyla erken yaşta edinilen finansal farkındalığın bireylerin ve dolayısıyla toplumun finansal sağlığının gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmesidir. Bu açıdan OECD tarafından yayımlanan “Avrupa Ülkelerinde Finansal Eğitim: Eğilimler ve Son Gelişmeler” raporuna ve OECD tarafından gerçekleştirilen PISA 2012 değerlendirmesinde de finansal okuryazarlık kavramı ve eğitimine yönelik hususlar özetlenmiştir (OECD, 2019). Çalışmada ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenmesinin yanında, aldıkları finansal okuryazarlık eğitiminin bilgi seviyelerinde oluşturduğu farklılıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde finansal okuryazarlığın farklı tanımlarına, önemine, kullanılan analiz yöntemine, bulgu ve sonuçlara yer verilecektir.

Finansal Okuryazarlık ve Önemi

Finansal okuryazarlık; finansal ürünler, kurumlar ve kavramlar dâhil olmak üzere finansal planlama, para yönetimi, finans kapsamındaki kavramlara ilişkin hesaplama becerileri ve benzeri konularda genel olarak yeteneğe sahip olma durumudur şeklinde tanımlanabilir (Xu ve Zia, 2012, 2). Finansal okuryazarlığın birçok tanımı yapılabilmekle birlikte bir başka tanımı da yaşam boyu finansal refah sağlayabilmek amacıyla finansal bilgi ve

tecrübe kazanarak finansal kaynakları etkin ve verimli kullanma yeteneği şeklindedir. Finansal eğitim ise insanların finansal ürünler, hizmetler ve kavramlar konusundaki yeterliliklerini geliştirdikleri, bu nedenle bilinçli seçimler yapma, tuzaklardan kaçınma, yardım için nereye gidileceğini ve kısa ya da uzun vadeli finansal durumlarını iyileştirmek için diğer önlemleri alma yetkisine sahip oldukları süreç olarak tanımlanır (Hung ve Diğerleri, 2009).

Mevcut koşullarda finansal sistemde yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm farklı finansal araçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum finansal sisteminde zor anlaşılacak karmaşık bir sistem haline bürünmesine neden olmaktadır. Bireylerin ve toplumun bu tür bir bilgiye ihtiyaç duyması ile son yıllarda finansal okuryazarlık konusu devletlerin, eğitim kurumlarının hatta şirketler, bankalar gibi özel teşebbüslerin dahi ilgisini çekmektedir. Finansal bilgi düzeyinin genel olarak toplumsal düzeyde düşük seviyelerde olması bireyleri olumsuz yönde etkilerken genel konjunktürde bu problem tüm ülkeyi etkiler bir duruma da dönüşmektedir. Finansal eğitim almış bireylerin bile mevcut sistemde karar almada zorlanıyor olması bu durumun açık bir göstergesidir (Biçer ve Altan, 2016, 1504). Finansal eğitimi kapsamlı bir şekilde almadan finansal olarak doğru bir planlama yapmak çok zor olacaktır.

Temel finansal kavramları anlamadan, bireylerin finansal yönetim ile ilgili kararlar alması çok sağlıksız sonuçlara neden olabilir. Finansal okuryazarlık seviyesi iyi olanların tasarruf yatırım, borçlanma gibi finansal seçimlerde başarılı olması olasıdır. Dolayısıyla mali bilgisizlik seviyesinin bireysel maliyetleri artırıcı bir unsur olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örnek olarak faiz artırma kavramını anlamayan tüketicilerin işlem ücretlerinde daha fazla parasal kayba maruz kalması, borçlarının artıyor olması ve kredilerde daha yüksek faiz oranlarına maruz kalıyor olmaları rastlantı olmayacaktır. Aksine güçlü finansal becerileri olan insanlar da daha iyi bir iş planlama ve emeklilik için tasarruf sağlamaları, finansal açıdan yatırım çeşitli ile farklı girişimler ile fon yaparak riski çeşitlendirmesi daha muhtemeldir (Klapper ve Diğerleri, 2015, 4).

Bütün bu finansal sistem değerlendirildiğinde toplumsal refaha önemli katkı yapabilecek bir başka durumda toplumun en küçük yapı taşı olan ailelerin finansal ürün ve araçlar hakkında bilgi sahibi olmalarıdır. Temel finansal kavramların tanımları, finansal sistemde yer alan kurumların neler olduğu, bu kurumların görev ve sorumlulukları, sundukları hizmetlerin neler olduğu gibi konuların ailelerin finansal okuryazarlıklarının sağlanmasında ciddi bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu yüzden fon, finans, finansal piyasa, reel piyasa, sermaye gibi kavramlar okuryazarlığın ilk adımlarıdır. Bu yüzden yatırım, tasarruf, bütçe hazırlama, ihtiyaçların belirlenmesi ve buna bağlı plan yapılması, harcama unsurlarının tespiti, hedefler belirlenmesi gibi konularda eğitim alınması gerekmektedir. Ailelerin bireysel olarak finansal planlama yapmaya başlamalarında ilk üzerinde durmaları gereken konulardan bazılarının gelir-gider karşılaştırmaların yapılması, harcama alışkanlıkların düzenlenmesi, borçların uygun bir şekilde planlanması, tasarruf planlarının yapılması olduğu söylenebilir (Şarlak, 2012, 7). Finansal okuryazarlıkla ilgili 2000'li yıllardan bu yana yapılmış olan yayınların incelenmesi ile Remund (2010) çalışmasında finansal okuryazarlık kavramı ile ilgili beş farklı sınıflandırmada bulunmuştur. Bunlar;

- 1- Finansal kavramlar bilgisi
- 2- Finansal kavramlar hakkında iletişim kurma becerisi
- 3- Kişisel finansı yönetme yeteneği
- 4- Uygun finansal kararlar verme becerisi
- 5- Gelecekteki finansal ihtiyaçlar için etkili bir şekilde planlamada güven.

Finansal okuryazarlık finansal piyasaların tümüyle anlaşılması olduğu kadar, bireylerin kredi kartı kullanımı, emeklilik planları, konut-taşıt ve benzeri değerlere ilişkin kredi kullanımı avantajlarının tespit edilmesi, sigorta konuları gibi faaliyetlere ilişkin bilgi sağlanması gibi özel konularda da bilgi sahibi olmalarıdır. İlk etapta finansal okuryazarlık için geniş bir bilgi birikimi gerekirken ikinci etapta ise bu bilgilerin kullanılabilmesine ilişkin yeteneklerin geliştirilmesi gerekmektedir (Durmuşkaya ve Kavas, 2018, 926).

Finansal okuryazarlık bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları finansal sorunların çözülmesine katkı sağlarken, aynı zamanda bireylerin sermaye piyasaları vasıtasıyla yaptığı birikimleri büyük yatırımlara dönüştürmesini sağlayarak ülke ekonomisi de dolaylı katkı sağlamaktadır. Türkiye’de finansal gelişmişlik düzeyinin artırılmasına yönelik yapılan çalışmalardan biri Dünya Bankası vasıtasıyla Hazine müsteşarlığı, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Borsa İstanbul (BIST) iş birliği ile 3-4 Haziran 2014 tarihinde düzenlenen “Türkiye Finansal Tabana Yayılma” Konferansıdır (Fettahoğlu 2015, 102).

Finansal eğitim, finans yatırımcılarının veya tüketicilerinin finansal ürünlere ve kavramlara ilişkin bakış açılarını enformasyon, öğretim, tavsiyeler ve benzeri şekillerde ilettikleri bireylerde beceri, güven ve yetenek gelişimi sağlanan bir süreçtir. Bu süreçte dair özellikler şöyledir;

- Finansal risk ve fırsatların kullanıcılar tarafından fark edilmesinin sağlanması,
- Finansal bilgi vasıtasıyla kararlar alarak hangi kurumlara başvuru yapılabileceğinin öğrenilmesi,
- Finansal eğitim vasıtasıyla finansal refahın korunması ve benzeri davranışların geliştirilmesi şeklindedir.

Finansal eğitim ve finansal okuryazarlık birbiri ile içi içe iki kavram gibi görünmekle birlikte finansal eğitimin bir süreç, finansal okuryazarlığın ise finansal eğitimin bir sonucu olduğu söylenebilir (Gökmen, 2012, 21).

Finansal kurumlar tarafından, finansal bilgi tüketicilerine şeffaf ve doğru bilginin aktarılması ilgili piyasa üyelerinin risk-getiri karakteristiklerini bilerek sermayenin nereye ne kadar aktarılacağı gibi kritik bilgiler vermesi ile süreçteki rekabeti arttırıcı

bir rol oynayabilir. Dolayısıyla bu sistem içerisinde sürekli rekabetçi olmayı hedefleyen finansal bilgi kullanıcılarının finansal eğitim seviyelerinin hangi seviyelerde olduğu önemli taşımaktadır (Temize, 2010, 26).

Finansal eğitim birey, aile, işletmeler gibi her toplumun her yapı taşı için önem arz eden bir konudur. Finansal bilgi kullanıcıları finansal eğitim vasıtasıyla finansal farkındalığını artırırken, alacağı tasarruf ve yatırım kararlarında karşılaşacakları olası risk ve zararlardan da kendilerini korumuş olurlar (Hayta, 2011, 259). Finansal eğitimin toplum açısından önemini ve ihtiyaç nedenlerini şu başlıklarda özetlemek mümkündür (Hayta, 2011, 261).

- Finansal araçların giderek daha da karmaşıklaşması,
- Belirlenmiş katkı esaslı emeklilik planları,
- Bireylerin ve toplumun ekonomik refah seviyesinin artması,
- Finansal piyasaların ve işlemlerin gelişmesi.

Okullarda finansal eğitimin her yaş grubu için verilmesi daha önemli bir konu haline gelmiştir. Günümüzde genç neslin ailelerine kıyasla mecburi finansal hizmetler, cep telefonları, banka hesap kullanımı, kredi kartı ve benzeri finansal türevlerle karşılaşmaları nedeni ile çok daha fazla finansal risk ve daha karmaşık bir finansal yapı ile karşılaştıklarını söylemek mümkündür. Bu sebeple temel finansal eğitimin artık daha küçük yaşlarda verilmeye başlanması önemlilik arz etmektedir. Bu kapsamda finansal eğitim verilmesinin bazı zorluklar barındırsa da ulusal bir strateji olarak okullarda başlanmasının ileride karşılaşılabilecek muhtemel finansal sorunların önlenmesinde mikro ve makro düzeyde katkı yapabileceğini söylemek mümkündür (Merkez Bankası, 2011, 87).

Finansal ve ekonomik konulara duyarlı olan bilinçli nesillerin yetiştirilmesi için sadece devlet eliyle okullarda değil ailelerinde çocuklarına finansal karar ve tercihlerinde destek olacak, finansal temellerin oluşturulmasına yönelik bir bakış açısı içinde olmaları önem teşkil etmektedir. Çünkü özellikle ilköğretim ve orta öğretim döneminde çocuk ve ergenlerin genellikle ailelerinin davranış ve tercihlerini taklit etme eğilimi içerisinde oldukları görülmektedir. Bu bağlamda toplumu oluşturan ailelerin sosyoekonomik konumları, kültürel yapıları ve alışkanlıkları birbirlerinden farklı olduğu için çocuklara ne ölçüde harçlık verdikleri, nasıl harcama yapacaklarına dair yönlendirmeleri farklılık göstermektedir (Altuntaş, 2008, 90).

Finansal okuryazarlık seviyelerine ait oranların dünya genelinde ki durumu Tablo 1 de gösterilmiştir (Klapper vd., 2014). Türkiye %24 oran ile tabloda yer almamaktadır. Tüm dünya ülkelerinin sıralandığı raporda ilk 20 de bulunan ülkeler şunlardır:

Tablo 1: Finansal Okuryazar Olan Yetişkinlerin Dünya Geneline Oranı

Sıra	Ülke	Oran %	Sıra	Ülke	Oran %
1	Norveç	71	11	Yeni Zelanda	61
2	Danimarka	71	12	Singapur	59
3	İsveç	71	13	Çek Cumhuriyeti	58
4	Kanada	68	14	İsviçre	57
5	İsrail	68	15	Belçika	55
6	Birleşik Krallık	67	16	İrlanda	55
7	Hollanda	66	17	Estonya	54
8	Almanya	66	18	Macaristan	54
9	Avustralya	64	19	Bhutan	54
10	Finlandiya	63	20	Avusturya	53

Alan yazın incelendiğinde finansal okuryazarlık kavramı ile ilgili çok sayıda çalışma olduğu bu araştırmaların büyük bir çoğunluğunun da üniversite öğrencileri ile ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Çalışmanın konusu olan, ilkökul öğrencileri seviyesine yönelik finansal okuryazarlık alan yazında örnek bir çalışma görülememiştir. Genel olarak yerli ve yabancı kaynaklı çalışmalardan bazıları şunlardır.

Volpe ve Chen (1998), üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespit edilmesi üzerine çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda alan dışı olan öğrencilerin, otuz yaş altı olanların, kız öğrencilerin, iş tecrübesi az olan katılımcıların finansal okuryazarlık bilgisinin az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca finansal bilgisi az olan öğrencilerin daha fazla yanlış kararlar alma eğiliminde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gathergood (2012), İngiltere'deki tüketiciler üzerine yapılan çalışmada, kontrol eksikliği, finansal okuryazarlık ile tüketici kredisi borçlarına ilişkin ilişki incelenmiştir. Kendilerini kontrol edemeyen tüketicilerin maliyeti yüksek olan kredili imkânlardan daha fazla faydalandıkları tespit edilmiştir.

Lusardi ve Mitchell (2007), çalışanların (ırklara, gelir seviyelerine, eğitim seviyelerine göre ayrılmış şekillerde) finansal okuryazarlık seviyelerine göre emekli olduktan sonraki dönemde planlamalarına ve emeklilik dönemine ait ekonomilerine katkı düzeyleri incelenmektedir. Planlama yapmanın finansal ve politik okuryazarlıkla güçlü ilişki içinde olduğu, emeklilik dönemindeki tasarruf sağlama faaliyetlerine olumlu katkısı olacağı düşünülmektedir.

Johnson ve Sherraden (2007), İngiltere'de finansal okuryazarlık ile ilgili yapılmış bir araştırmaya dayanarak, Birleşik Devletlerdeki finansal okuryazarlık durumunun teorik ve pedagojik yaklaşımları incelenmektedir. Gençlerin finansal okuryazarlık seviyelerini arttırmak istedikleri belirtilmekte ancak tümünü ilgili programlara erişiminin mümkün olmadığı üzerinde durulmaktadır.

Deventer ve Klerk (2017) tarafından Güney Afrika'da bulunan üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini, tasarruf algılarını, harcama ve borçlanma alışkanlıkları

ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Sonuçlara bakıldığında öğrencilerin cinsiyet ayrımı olmaksızın genel olarak finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

İzzuddin ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada finansal okuryazarlığın anlaşılması, ilgili stratejilerin ve yeterliliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak finansal okuryazarlık seviyesinin belirlenmesine dair motivasyonlar ve hedefler olarak iki yaklaşım öngörülmüştür.

Fornero ve Monticone (2011), İtalya'da faiz oranları, enflasyon gibi temel finansal kavramlar hakkında bilgi düzeylerini bir anket çalışması ile ölçmeye çalışmışlardır. Sonuçlara göre erkek katılımcıların konuyla ilgili daha çok bilgili oldukları, temel kavramlarla ilgili genel bilgi seviyesinin düşük olduğu, bölgelere göre bilgi düzeylerinin farklılık gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Cude ve diğerleri (2006), çalışmasında üniversite öğrencilerinin finansal bilgi ve davranışlarının nasıl elde edildiğinin tespit edilmesine yönelik bir araştırma yapmışlardır. Sonuçlara göre ailelerin davranışların şekillenmesinde etkili faktörlerden biri olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Mandell ve Klein (2007), çalışmasında, mevcut finansal okuryazarlık seviyesi düşük olan genç yetişkinlerin, finans üzerine ders aldıktan sonra bile değişmemesinin motivasyon kaynaklı olduğunu tespit etmeye yönelik olarak çalışmışlardır. Çalışmanın bulguları lise seviyesindeki öğrencilere anket yapılarak oluşturulmuş ve motivasyonun finansal okuryazarlık kavramının açıklanmasına ilişkin olumlu katkısı olduğu tespit edilmiştir.

Murugiah (2016), Malezya'daki finansal okuryazarlık seviyesini ve finansal okuryazarlık seviyesini artırma çalışmalarını belirleme üzerine çalışmıştır. 18-45 yaş aralığına yapılan anket sonuçlarına göre finansal okuryazarlık seviyeleri iyi olmakla birlikte ustalaşma kaydedilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka bulgu ise iyi bir finansal bilgi sistemi oluşturulmasının ülke ekonomisine olumlu katkısı olacağı şeklindedir.

Barış (2016), çalışmasında üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin bireysel bütçeleme davranışları üzerine yapacağı etkileri tespit etmek amacıyla bir anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Çalışmanın sonucunda finansal okuryazarlık düzeyin seviyesi bütçeleme davranışı arasında anlamlı farklılık olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin temel düzeyde finansal okuryazarlık bilgisine sahipken ileri düzeyde bir bilgiye sahip olmadıkları bulgusu da elde edilen başka bir sonuç olmuştur.

Er ve Taylan (2017), lise öğrencilerinin finansal okuryazarlık konusunu teorik olarak incelemiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin temel finans kavramlarına ilişkin bilgi birikimlerinin yetersiz, finansal gelişmelere karşı ilgilerinin düşük, finansal davranış olarak ise olumlu bir düşünceye sahip oldukları tespit edilmiştir.

Şener ve Barmakı (2017), tarafından üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi için yapılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca öğrenciler para konusunda daha fazla bilgi sahibiyken, tasarruf ve yatırım konularında ise daha az bilgi düzeyine sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır.

Seyrek ve Gül (2017), üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri ile girişimcilik niyetleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla bir anket uygulaması yapmışlardır. Çalışma sonuçlarına göre öğrencilerin girişimcilik niyetinin cinsiyete, fakülteye, sınıfa göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca finansal okuryazarlığın girişimcilik niyeti üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Güler ve Tunahan (2017), hane halkının finansal okuryazarlık düzeyini ve demografik özelliklerin finansal okuryazarlık düzeyine etkisini araştırmak amacı ile araştırma yapmışlardır. Elde ettikleri bulgular sonucunda hane halkının büyük bir kısmının düşük seviyede finans bilgisiye sahip olduğunu ve demografik özellikler ile tasarruf davranışı arasında anlamlı ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Kocabıyık ve Teker (2018), Isparta ilinde okumakta olan üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesine yönelik yapılan çalışmanın bulgularına göre erkeklerin yöneltilen soruların cevaplanmasında daha başarılı oldukları, iktisadi ve idari programlarda okuyan öğrencilerin diğer programlarda okuyan öğrencilere göre daha başarılı oldukları sonuçları ortaya çıkarılmıştır.

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın temel amacı ilkokul çağında olan öğrencilerin hem finansal okuryazarlık seviyelerinin tespiti hem de alacakları bir finansal eğitimin katkısının ölçülmesine ilişkin tespitlerde bulunmaktadır. Ayrıca öğrencilere finansal okuryazarlık eğitimi verildikten sonra finansal kavramların öğrenilme seviyelerini ölçmektir. Araştırmanın kapsamını çalışmayı kabul eden ve proje kapsamında seçilen okullar oluşturmaktadır. İlgili okulların tasnif edilmesinde farklı bölgelerden, farklı gelir seviyelerinden oluşan ve farklı veli profiline sahip okullar tercih edilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın soruları aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

- İlköğretim çağındaki öğrenciler üzerinde finans, bütçe, fiyat, harcama ve tasarruf gibi finansal kavramlar hakkında ne kadar bilgi sahibiler,
- Alacakları bir finansal okuryazarlık eğitimi ile öğrenme düzeylerinin ne kadar değişeceği

Araştırmanın Yöntemi

Bu kapsamda araştırmanın amacına ulaşabilmek için bir ölçüm aracı oluşturulmuştur. Çalışma Isparta Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı Tablo 2' de adı geçen ilkokullarda okuyan öğrencilere yönelik olarak yapılmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Uygulama 3 Ekim 2018- 27 Aralık 2018 tarihleri arasında TÜBİTAK 4004 Programı "118B503-Dersimiz: Sağlıklı Hayat 2 Projesi", Bütçemi Yapabiliyorum adlı eğitimine dâhil olan ilkokul 4. Sınıf öğrencilerine yapılmış olup, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Anket öğrencilere

eğitim öncesinde ve sonrasında olmak üzere iki etap şeklinde doldurtulmuştur. Anket sorularının oluşturulmasında alan yazın taramasının yanı sıra öğrencilerin seviyelerine uygun sorular yöneltilmesi açısından sınıf öğretmenlerinden ve eğitim fakültelerinde görev yapan akademisyenlerden de görüş ve öneriler alınmıştır. Hazırlanan anket bütçe eğitimi öncesi 14 soru, bütçe eğitimi sonrası 14 soru olarak 2 ayrı uygulama şeklindedir. Her iki anket grubunda da ilk 7 soru birbirinin aynısı ve 3 cevap şıkkı olup tek bir doğru cevabı olan sorulardan oluşmaktadır. Anket ölçeğinin 8., 9. soruları eğitim öncesinde ve sonrasında birbirinin aynısı ve 3 cevaptan (1: evet, 2: kararsızım, 3: hayır) oluşmaktadır. Kalan 5 soru bütçe eğitimi öncesinde öğrencilerin finansal kavramlara ilişkin bakış açılarını tespit etmeye yönelik, bütçe eğitimi sonrası 5 soru ise finansal kavramların öğrenciler tarafından eğitim sonrasında öğrenilip öğrenilmediğinin tespitine yönelik olarak hazırlanmıştır. Ayrıca öğrencilere bütçe eğitimi sonunda para kullanımı, doğru harcama alışkanlıkları, tasarruf kavramlarının öğretilmesi ve finansal karar verme vasıflarının kazandırılmasına yönelik olarak “nasıl harcamalıyım” konulu bir etkileşimli oyun ile öğrencilerin finansal okuryazarlık kavramlarının pekiştirilmesi sağlanmıştır.

Çalışmada verilerin analizinde öncelikle öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespitine yönelik tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Daha sonra bütçe eğitimi sonucunda öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerindeki değişimin gösterildiği istatistikler gösterilmiştir. Bulgulara ilişkin tabloların oluşturulmasında Crosstabs tablolarından ve Ki Kare analizlerinden faydalanılmıştır. Araştırmaya konu olan öğrencilerin yaşlarının 10 ile 12 arasında olması daha detaylı analizlerin yapılmasına yönelik anket formlarının oluşturulması hususunda kısıtlayıcı bir faktör olmuştur.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Okulların Ve Öğrenci Sayılarının Dağılımı

Okullar	N	%
Ülkü İlkokulu	34	17,6
Çünür İlkokulu	29	15
Hafız İbrahim Demiralay İlkokulu	36	18,7
Gazi İlkokulu	30	15,5
Gülcü İlkokulu	43	22,3
Yahya Kemal Beyatlı İlkokulu	21	10,9
Toplam	193	100

Tablo 2'deki sıralama sosyoekonomik anlamada birbirinden farklı olan veli profiline sahip okullar şeklinde oluşturulmuştur. Bu sıralamada Ülkü İlkokulu en üst seviyede iken Yahya Kemal Beyatlı İlkokulu en alt seviyededir. Öğrencilerin genel bir konu olduğu düşünüldüğünden finansal okuryazarlık seviyelerine ilişkin farklılıkları cinsiyetlerine göre ayrı bir şekilde analiz edilmemiştir.

Araştırmanın Bulguları

Temel Finansal Kavramlara İlişkin Tespitler

Tablo 3: Bütçe Yetersizliği Durumunda Yaklaşım

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Bütçe yetersizliği durumunda davranış				Bütçe yetersizliği durumunda davranış			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	88,2	11,8	100	21,7	97,1	2,9	100	19
Çünür	86,2	13,8	100	18,1	93,1	6,9	100	15,5
Hafız	80,6	19,4	100	21	88,9	11,1	100	18,4
Gazi	80	20	100	17,4	83,3	16,7	100	14,4
Gülcü	39,5	60,5	100	12,3	86	14	100	21,3
Yahya	61,9	38,1	100	9,5	95,2	4,8	100	11,4

Tablo 3 öğrencilerin bütçelerinin yetersiz olduğu bir zamanda harcama yapma durumu ile karşı karşıya kaldıklarında ne tür bir davranış sergilediklerinin ve bu davranışın finansal eğitim aldıktan sonra nasıl değiştiğini göstermektedir. Tablo incelendiğinde gelir durumu iyi olan veli profiline sahip okullarda sorunun doğru cevabını bulan öğrencilerinin yüzdeleri olarak yüksek oranlarda olduğu, düşük gelir grubu olan okulların ise daha düşük oranlarda olduğu görülmektedir. Alınan finansal eğitim sonrasında doğru cevabı işaretleme oranı tüm okullarda yüksek oranlara çıkmıştır.

Tablo 4: Paranın Tanımı ve Amacının Bilinirlik Düzeyinin Tespit Edilmesi

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Paranın işlevlerinin bilinirliği				Paranın işlevlerinin bilinirliği			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam %	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	73,5	26,5	100	25,5	73,5	26,5	100	20,9
Çünür	51,7	48,3	100	15,3	72,4	27,5	100	17,5
Hafız	63,9	36,1	100	23,5	61,1	38,9	100	18,3
Gazi	43,3	56,7	100	13,3	73,3	26,7	100	18,3
Gülcü	32,6	67,4	100	14,3	41,9	58,1	100	15
Yahya	38,1	61,9	100	8,2	57,1	42,9	100	10

Tablo 4 incelendiğinde paranın tanımı ve kullanım amacının bilinirlik düzeyinin üç okulda %50'nin altında, üç okulda ise %50'nin üstünde olduğu görülmektedir. Araştırma grubunda yer alan okulların ekonomik durumlarına göre sıralandığı Tablo 1

incelendiğinde ilk üçte yer alan okulların maddi olarak gelir seviyeleri yüksek, son üçte yer alan okulların ise düşük gelir grubunda yer aldıkları görülmektedir. Finansal (bütçe eğitimi) eğitim verildikten sonra gerçekleşen oranlara bakıldığında ise Gülcü ilkokulu öğrencilerinin verdikleri cevapların doğruluk yüzdesini biraz artırmalarına rağmen halen daha %50 altında kaldıkları görülmektedir.

Tablo 5: Bütçe kavramının bilinirliği ve tanımlanması

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Bütçe kavramını duydunuz mu?				Bütçe kavramını tanımlar mısınız?			
Okullar	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı
Ülkü	17,6	17,6	64,7	6,1	91,2	-	8,8	17,6
Çünür	48,3	17,2	34,5	14,3	93,1	-	6,9	15,3
Hafız	61,1	-	38,9	22,4	88,9	-	11,1	18,2
Gazi	56,7	3,3	40	17,3	93,3	-	6,7	15,9
Gülcü	72,1	0	27,9	31,6	93	-	7	22,7
Yahya	38,1	4,8	57,1	8,3	85,7	-	14,3	10,3

Araştırma grubunda yer alan öğrencilere eğitim öncesinde bütçe kavramını duyup duymadıkları, eğitimden sonra ise bütçe kavramının tanımını yapıp yapmayacaklarına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar Tablo 5 de görülmektedir. Tablo incelendiğinde Ülkü ilkokulu öğrencilerinin bütçe kavramının bilinirliğine yönelik verdikleri cevaplarının oranının çok düşük (%17,6), en yüksek oranının ise Gülcü ilkokulu (%72,1) olduğu tespit edilmiştir. Eğitimden sonra ise tüm okullarda oran %85 gibi yüksek bir oranın üzerindedir. Ayrıca eğitim sonrasında kararsız görüşe sahip öğrenci kalmamıştır.

Tablo 6: Finans Kavramının Bilinirliği ve Tanımlanması

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Finans kavramını duydunuz mu?				Finans kavramını tanımlayabilir misin?			
Okullar	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı
Ülkü	50	35,3	14,7	13,9	100	-	-	18
Çünür	65,5	27,6	6,9	15,6	100	-	-	15,3
Hafız	69,4	22,2	8,3	20,5	100	-	-	19
Gazi	66,7	26,7	6,7	16,4	96,7	-	3,3	15,3
Gülcü	72,1	14	14	25,4	93	-	7	21,2
Yahya	47,6	47,6	4,8	8,2	100	-	-	11,2

Araştırma grubunda yer alan öğrencilere eğitim öncesinde finans kavramını duyup duymadıkları, eğitimden sonra ise finans kavramının tanımını yapıp yapmayacaklarına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar Tablo 6 de görülmektedir. Tablo incelendiğinde Yahya Kemal Beyatlı İlkokulu öğrencilerinin finans kavramının bilinirliğine yönelik verdikleri cevaplarının oranının ((%47,6) diğer okulların altında kaldığı görülmektedir. En yüksek oran ise Gülcü İlkokuluna aittir. Eğitimden sonra ise tüm okullarda oran %90 gibi yüksek bir oranın üzerindedir. Ayrıca eğitim sonrasında kararsız görüşe sahip öğrenci kalmamıştır.

Tablo 7: Fiyat Kavramının Bilinirliği ve Tanımlanması

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Fiyat kavramını duyduunuz mu?				Fiyat kavramını tanımlar mısınız?			
Okullar	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı
Ülkü	50	14,7	35,3	13	94,1	-	5,9	17,6
Çünür	89,7	3,4	6,9	20	96,6	-	3,4	15,4
Hafız	75	-	25	20,8	97,2	-	2,8	19,2
Gazi	70	-	30	16,2	96,7	-	3,3	15,9
Gülcü	67,4	-	32,6	22,3	88,4	-	11,6	20,9
Yahya	47,6	-	52,4	7,7	95,2	-	4,8	11

Araştırma grubunda yer alan öğrencilere eğitim öncesinde fiyat kavramını duyup duymadıkları, eğitimden sonra ise fiyat kavramının tanımını yapıp yapmayacaklarına ilişkin bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevaplar Tablo 7 de görülmektedir. Tablo incelendiğinde Yahya Kemal Beyatlı İlkokulu öğrencilerinin finans kavramının bilinirliğinde (Tablo 6) olduğu gibi fiyat kavramının bilinirliğine ilişkin oranda da (%47,6) en düşük yüzdeye sahip olduğu görülmektedir. En yüksek oran ise Çünür İlkokuluna aittir. Eğitimden sonra ise tüm okullarda oran %90 gibi yüksek bir oranın üzerindedir. Ayrıca eğitim sonrasında kararsız görüşe sahip öğrenci kalmamıştır.

Harcama Alışkanlıklarına İlişkin Tespitler

Tablo 8: Alışveriş Öncesi Yaklaşımların Belirlenmesi

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Alışveriş davranışı-on saniye kuralı				Alışveriş davranışı-on saniye kuralı			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	73,5	26,5	100	22,7	100	-	100	19,2
Çünür	62,1	37,9	100	16,4	96,6	3,4	100	15,8

Hafız	55,6	44,4	100	18,2	97,2	2,8	100	19,8
Gazi	56,7	43,3	100	15,5	90	10	100	15,3
Gülcü	41,9	58,2	100	16,4	79,1	21	100	19,2
Yahya	57,1	42,9	100	10,9	90,5	9,6	100	10,7

Tablo 8 öğrencilerin kendi istek ya da ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir alışveriş esnasındaki davranış ve tutumlarının nasıl olduğunu ve bu davranışın eğitimden sonra ne derecede değiştiğini tespit etmeye yöneliktir. Bu soru da ayrıca öğrencilerin harcama alışkanlığı olarak düşünmeden hızlı bir şekilde karar verip vermediklerinin de tespit edilmesi söz konusudur. Tablo incelendiğinde doğru cevabını bulan öğrencilerinin en yüksek orana (%73,5) sahip olduğu okulun Ülkü İlkokulu, en düşük orana (%41,9) sahip olan okulun ise Gülcü İlkokulu olduğu görülmektedir. Alınan finansal eğitim sonrasında doğru cevabı işaretleme oranı tüm okullarda yükselmiştir. Bu oran Ülkü İlkokulunda %100'ü bulurken, eğitim öncesinde en düşük orana sahip olan Gülcü İlkokulunun eğitim sonrasında doğru cevabı veren okulların genel orana göre sıralanmasında (%19,2) oranına çıktığı görülmektedir.

Tablo 9: İhtiyaçların Belirlenmesine Yönelik Yaklaşımların Tespiti

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	İhtiyaç kavramının anlaşılması				İhtiyaç kavramının anlaşılması			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	85,3	14,7	100	17,5	100	-	100	18,8
Çünür	82,8	17,2	100	14,5	89,7	10,3	100	14,4
Hafız	91,7	8,3	100	19,9	100	-	100	19,9
Gazi	83,2	16,8	100	15,1	93,3	6,7	100	15,5
Gülcü	81,4	18,6	100	21,1	88,4	11,6	100	21
Yahya	95,2	4,8	100	12	90,5	9,5	100	10,4

Tablo 9 öğrencilerin neyi ihtiyaç gördüklerinin belirlenmesine yönelik sorulan soru karşısında verdikleri cevapların oranlarını göstermektedir. Öğrencilerin çok büyük bir kısmının istekleri ve gerçek ihtiyaçları konusunda bilinçli bir yaklaşım içinde olduğu ortaya çıkan oranlardan görülmektedir. Bu harcamalarını yaparken bilinçli olmaları açısından önem arz etmektedir. Alınan finansal eğitim sonrasında tüm okullarda verilen doğru cevap oranları kısmen artma eğiliminde iken Yahya Kemal Beyatlı İlkokulunda oran %95,2 den %90,5'e düşmüştür.

Tablo 10: Harcama Öncesi Davranışların Belirlenmesi

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Harcama öncesi davranış süreci				Harcama öncesi davranış süreci			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	91,2	8,8	100	20	97,1	2,9	100	19,4
Çünür	86,2	13,8	100	16,1	96,6	3,4	100	16,5
Hafız	88,9	11,1	100	20,6	97,2	2,8	100	20,6
Gazi	80	20	100	15,5	93,3	6,7	100	16,5
Gülcü	67,4	32,6	100	18,7	69,8	30,2	100	17,6
Yahya	66,7	33,3	100	9	76,2	23,8	100	9,4

Tablo 10 öğrencilerin bir ürün satın almadan önce sürdürdükleri sürecin doğruluğunun tespitine yönelik olarak soruya verdikleri cevaplardan oluşturulmuştur. Bu soruda en yüksek oranlar Ülkü İlkokulu (%91,2) ve Hafız İbrahim Demiralay İlkokulu'na (%88,2) aittir. En fazla yanlış cevap veren okullar ise Gülcü İlkokulu (%32,6) ve Yahya Kemal Beyatlı İlkokuluna (%33,3) olarak tespit edilmiştir. Sosyoekonomik açıdan alt grupta yer alan okulların doğru cevap verme oranlarının diğer okullardan düşük olduğu görülmektedir. Bu oranlar söz konusu okullarda alınan finansal okuryazarlık (bütçe eğitimi) eğitimden sonra kısmen artış gösterse de diğer okullara kıyasla yine oransal olarak (%69,8 ve %76,2) aşağıda kalmıştır.

Tablo 11: Harcama Öncesi Tutumların Belirlenmesi

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Harcama öncesi tutum				Harcama öncesi tutum			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	91,2	8,8	100	20,8	94,1	5,9	100	18,6
Çünür	79,3	20,7	100	15,4	89,7	10,3	100	15,1
Hafız	86,1	13,9	100	20,8	88,9	11,1	100	18,6
Gazi	70	30	100	14,1	83,8	16,2	100	14,5
Gülcü	72,1	27,9	100	20,8	95,3	4,7	100	23,8
Yahya	57,1	42,9	100	8,1	76,2	23,8	100	9,3

Araştırma grubunda yer alan öğrencilere harcama yapma durumu ile karşılaştıklarında en çok hangi hisle hareket ettiklerine dair bir soru yöneltilmiş ve verdikleri cevaplarla ilişkin olarak Tablo 11 oluşturulmuştur. Soruya verilmesi beklenen harcamalarını ihtiyaçlarına göre planlar ve uygulamaları en yüksek oranla seçen okul %91,2 ile Ülkü İlkokulu olmuştur. Söz konusu okul sosyoekonomik farklılıklar açısından araştırma

grubunda yer alan okulların en üst sırasında yer almaktadır. Tablo incelendiğinde bu sıralamanın en altında bulunan okulun oranı Tablo 11 de en düşük doğru cevap oranına (%57,1) sahiptir. Alınan eğitim sonrasında aynı soruya verilen cevaplara bakıldığında ise tüm okullarda yüzdelik oranların artış gösterdiği ancak Yahya Kemal Beyathı İlkokulunun en düşük (%76,2) orana sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tasarruf Kavramına İlişkin Tespitler

Tablo 12: Tasarruf Yapmaya İlişkin Davranışların Tespiti

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Tasarruf davranışı				Tasarruf davranışı			
Okullar	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı	Doğru %	Yanlış %	Toplam	Doğru cevabın genele oranı
Ülkü	50	50	100	17,2	73,5	26,5	100	20,2
Çünür	55,2	44,8	100	16,2	72,4	27,6	100	16,9
Hafız	58,3	41,7	100	21,2	61,1	38,9	100	17,7
Gazi	60	40	100	18,2	60	40	100	14,5
Gülcü	39,5	60,5	100	17,2	55,8	44,2	100	19,4
Yahya	47,6	52,4	100	10	66,7	33,3	100	11,3

Öğrencilere tasarruflu olma ve tasarruflu davranma gibi sözlerden ne anladıklarını sorulmuş, alınan cevapların oransal dağılımı Tablo 12 verilmiştir. Grupta yer alan okulların bu soruya verdiği doğru cevap yüzdelilerinin diğer sorularla kıyaslandığında oldukça düşük yüzdeye sahip olduğu görülmektedir. Alınan finansal okuryazarlık (bütçe eğitimi) eğitimi sonrasında bile doğru cevap yüzdelilerinin çok yükselmediğini söylemek mümkündür.

Tablo 13: Tasarruf Kavramının Bilinirliği ve Tanımlanması

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Tasarruf kavramını duydunuz mu?				Tasarruf kavramını tanımlayabilir misin?			
Okullar	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı
Ülkü	61,8	11,8	26,5	15,4	97,1	-	2,9	17,6
Çünür	82,8	10,3	6,9	17,6	96,6	-	3,4	15
Hafız	69,4	5,6	25	18,4	97,2	-	2,8	18,7
Gazi	80	6,7	13,3	17,6	100	-	-	16
Gülcü	76,7	7	16,3	24,3	93	-	7	21,4
Yahya	42,9	14,3	42,8	6,6	100	-	-	11,3

Tablo 13 incelendiğinde tasarruf kavramını duyan öğrencilerin oranının en çok Çünür ilkokulunda, en az oranın ise Yahya Kemal Beyatlı İlkokulunda olduğu görülmektedir. Eğitim sonrasında gerçekleşen oranlara bakıldığında okulların tümünde tasarruf kavramının öğrenildiğini söylemek mümkün olabilir.

Tablo 14: Birikim Yapma İsteğinin Tespit Edilmesi

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	Birikim yapmak (para vb.) ister miydiniz?				Birikim yapmak (para vb.) ister miydiniz?			
Okullar	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı
Ülkü	94,1	-	5,9	20,5	97,1	-	2,9	17,6
Çünür	89,7	3,4	6,9	16,7	100	-	-	15,4
Hafız	86,1	13,9	-	19,9	97,2	-	2,8	18,6
Gazi	73,3	26,7	-	14	96,7	-	3,3	15,4
Gülcü	72	14	14	19,9	95,3	-	4,7	21,8
Yahya	66,7	19	14,3	9	100	-	-	11,2

Tablo 14 de eğitim öncesinde ve sonrasında öğrencilere birikim yapma isteği sorusuna verilen cevapların dağılımı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde tüm okullarda öğrencilerin hem eğitim öncesinde hem de sonrasında para biriktirme isteğine fazlasıyla sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum eğitim sırasında öğrencilere oynatılan “nasıl harcamalıyım” oyununda da gözlenmiştir.

Tablo 15: Yardım Etme İsteğinin Belirlenmesi

	Eğitim Öncesi %				Eğitim Sonrası %			
	İhtiyacı olanlara parasal yardım yapmak ister miydiniz?				İhtiyacı olanlara parasal yardım yapmak ister miydiniz?			
Okullar	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı
Ülkü	94,1	-	5,9	20,9	97,1	-	2,9	18,4
Çünür	89,7	-	10,3	17	100	-	-	16,2
Hafız	86,1	2,8	11,1	20,3	94,4	5,6	-	19
Gazi	80	13,3	6,7	15,7	90	-	10	15,1
Gülcü	79,1	9,3	11,6	22,2	90,7	2,3	7	21,8
Yahya	28,6	38,1	33,3	3,9	81	14,3	4,7	9,5

Öğrencilere birikimlerinden bir kısmını ihtiyacı olanlara aktarmak isteyip istemedikleri sorulmuş ve alınan cevaplara ilişkin dağılım Tablo 15 de verilmiştir. Tablo incelendiğinde Yahya Kemal Beyatlı İlkokuluna ait oranın diğer okullara göre düşük olduğu görülmektedir.

Ancak alınan eğitim sonrasında bu oran %81 gibi yüksek bir orana kadar çıkmıştır.

Tablo 16: Birikim İçin Materyallerin Kullanımı

	Eğitim Sonrası %			Eğitim Sonrası %			
	Para biriktirmek için kullandığınız bir kumbaranız var mı?			Kumbara kullanmaya devam edeceksiniz? Kumbara alacak mısınız?			
Okullar	Evet %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı Evet %	Evet %	Kararsız %	Hayır %	Evet diyenlerin genele oranı Evet %
Ülkü	91,2	8,8	21,2	88,2	-	4	17,4
Çünür	75,9	24,1	15,1	89,7	3,4	6,9	15,1
Hafız	77,8	22,2	19,2	88,9	2,8	8,3	18,6
Gazi	73,3	26,7	15,1	90	3,3	6,7	15,7
Gülcü	67,4	32,6	19,9	88,4	9,3	2,3	22,1
Yahya	66,7	33,3	9,6	90,5	-	9,5	11

Tablo 16 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmının kumbara veya para biriktirmek için kullanılan bir materyale sahip olduğunu söyledikleri görülmektedir. Bu oranların eğitim sonrasında tüm okullarda daha da yükseldiği tablodan anlaşılmaktadır.

Finansal Okuryazarlık (Bütçe Eğitimi) Eğitiminin Öğrenci Üzerindeki Etkisi

Öğrencilerin birikim yapmak isteyip istemedikleri ile tasarruf yaptıkları birikimlerinden ihtiyacı olanlara yardım yapmak isteyip istemediklerine ait eğitim öncesi/sonrası 2 soru için düşüncelerini tespit etmek amacıyla Wilcoxon Signed Ranks Testi uygulanmıştır. Bu test örneklem grubunun algısı iki farklı koşulda ölçüldüğünde kullanılmaktadır (Kalaycı, 2015:104). Gerçekleştirilen analiz sonucunda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 17: Yardım Etme İsteğinin Test Edilmesi

	Ranks	N	Z	sig
Eğitim Sonrası-Eğitim Önce	Negative Rank	36 ^a	-3,413	,001
	Pozitive Rank	8 ^b		
	Ties	149 ^c		

Tabloya göre eğitim öncesinde ihtiyacı olanlara yardım ile ilgili olumsuz düşünen 36 öğrenci görüşünü olumlu görüşe doğru çekmiş, 8 öğrenci ise olumlu görüşe sahipken olumsuz bir yargıya doğru geçmiştir. 149 öğrencinin ise görüşleri eğitim öncesi ve sonrasında farklılık göstermemiştir. Eğitim öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu sig değerinin 0,005'den küçük olduğundan anlıyoruz. Eğitim öncesi ortalama değer 1,32 eğitim sonrası ortalama değer 1,11 olarak çıkmıştır. Verilen finansal okuryazarlık eğitimi içinde tasarruf yapılan birikimlerin kullanımı

hususunda ihtiyaç duyanlara parasal yardım yapmanın olumlu olarak gösterilmesinin öğrencileri etkilediği söylenebilir.

Tablo 18: Birikim Yapma İsteğinin Test Edilmesi

	Ranks	N	Z	sig
Eğitim Sonrası-Eğitim Öncesi	Negative Rank	35 ^a	-4,156	,000
	Pozitive Rank	3 ^b		
	Ties	155 ^c		

Tabloya göre eğitim öncesinde birikim yapma fikri ile ilgili olumsuz düşünen 35 öğrenci görüşünü olumlu görüşe doğru çekmiş, 3 öğrenci ise olumlu görüşe sahipken olumsuz bir yargıya doğru geçmiştir. 155 öğrencinin ise görüşleri eğitim öncesi ve sonrasında farklılık göstermemiştir. Eğitim öncesinde ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu sig değerinin 0,005'den küçük olduğundan anlıyoruz. Eğitim öncesi ortalama değer 1,25, eğitim sonrası ortalama değer 1,05 olarak çıkmıştır. Verilen finansal eğitimde parasal birikim yaparak öğrencilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılama hususunda bilinçlendikleri söylenebilir.

Değişkenler Arasında İlişkinin İncelenmesi

Bu bölümde öğrencilere finansal okuryazarlık kavramlarına bakış açılarının tespit edilmesine yönelik olarak alınan cevaplar arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için İki Yönlü Ki-kare testi uygulanmıştır. Ki-kare testi (X²) iki sınıflamalı (kategorik) değişken arasında ilişki olup olmadığını incelemek için kullanılır (Kalaycı, 2010: 90). 2x2'lik tablolarda özel durum olduğundan düzeltme faktörü kullanılması gerekmektedir. Örnek boyutlarının küçük olduğu tablolar için bu yüzden Fisher Exact testi uygulanmıştır (Coşkun vd, 2015: 222).

Tablo 19: Eğitim Öncesinde Para Biriktirmek (Birikim Yapmak) İsteyenler ile Kumbarası Olanların İlişkisi

			Birikim yapma isteği			Toplam
			Evet	Kararsız	Hayır	
Kumbara var mı?	Var	N	140	1	5	146
		%	95,9	0,7	3,4	100
	Yok	N	16	23	8	47
		%	34	48,9	17,1	100

$X^2=93,151$; $df= 2$; $p< 0,01$

Eğitim öncesinde kumbarası olanlar ile para (birikim yapma) biriktirme isteği arasında ilişki vardır. Tablo incelendiğinde hipotez Ki kare varsayımına göre kabul edilmiştir. Kuvvetli ilişki vardır.

Tablo 20: Eğitim Sonrasında Bütçe Kavramını Tanımlayanlar ile

Tasarruf Kavramını Tanımlayanlar Arasında İlişki

			Tasarruf kavramı tanımla		
			Evet	Hayır	Toplam
Bütçe kavramı tanımlayanlar	Evet	N	175	1	176
		%	99,4	0,6	100
	Hayır	N	12	5	17
		%	70,6	29,4	100

Fisher's Exact Test $p < 0,05$, $df=1$

Eğitim sonrasında bütçe kavramını tanımlayanlar ile tasarruf kavramını tanımlayanlar arasında ilişki vardır. Hipotez Fisher's Exact Test varsayımına göre KABUL edilmiştir. İlişki vardır.

Tablo 21: Eğitim Sonrasında Bütçe Kavramını Tanımlayanlar ile Birikim Yapmak İsteyenler Arasında İlişki

			Birikim yapma isteği		
			Evet	Hayır	Toplam
Bütçe kavramı tanımlayanlar	Evet	N	172	4	176
		%	97,7	2,3	100
	Hayır	N	16	1	17
		%	94,1	5,9	100

Fisher's Exact Test $p > 0,05$, $df=1$

Eğitim sonrasında bütçe kavramını tanımlayanlar ile birikim yapmak isteyenler arasında ilişki vardır. Hipotez Fisher's Exact Test varsayımına göre RED edilmiştir. İlişki yoktur

Tablo 22: Eğitim Sonrasında Finans Kavramını Tanımlayanlar ile Birikim Yapmak İsteyenler Arasında İlişki

			Birikim yapma isteği		
			Evet	Hayır	Toplam
Finans kavramını tanımlayanlar	Evet	N	184	5	189
		%	97,4	2,6	100
	Hayır	N	4	-	4
		%	100	-	100

Fisher's Exact Test $p > 0,05$, $df=1$

Eğitim sonrasında finans kavramını tanımlayanlar ile birikim yapmak isteyenler arasında

ilişki vardır. Hipotez Fisher's Exact Test varsayımına göre RED edilmiştir. İlişki yoktur.

Tablo 23: Eğitim Sonrasında Bütçe Kavramını Tanımlayanlar İle Finans Kavramını Tanımlayanlar Arasında İlişki

			Finans kavramının tanımı		
			Evvet	Hayır	Toplam
Bütçe kavramını tanımı	Evvet	N	176	-	176
		%	100	-	100
	Hayır	N	13	4	4
		%	76,5	23,5	100

Fisher's Exact Test $p < 0,01$, $df=1$

Eğitim sonrasında bütçe kavramını tanımlayanlar ile finans kavramını tanımlayanlar arasında ilişki vardır. Hipotez Fisher's Exact Test varsayımına göre KABUL edilmiştir. Kuvvetli ilişki vardır.

"Nasıl Harcamalıyım" Etkinliğine Ait Sonuç ve Değerlendirmeler

Öğrencilere ders sonunda oynatılması planlanan bu oyun için ilk olarak dersin başında tüm sınıflara sınırsız paralarının olması durumunda neler satın almak istedikleri sorusu yöneltilmiş ve istedikleri bu ürünleri söylemeleri istenmiştir. Finansal eğitimin sonunda ise çalışma grubunda yer alan okullarda her sınıfta rassal olarak seçilen 4'er öğrenci tahtaya çıkarılmıştır. Öğrencilere içinde harçlıkları olan ve farklı tutarlarda para bulunan kapalı zarflardan verilerek, sınıf ortamında kurulan sanal marketten istedikleri gibi alışveriş yapmaları ve bunları tutarları ile birlikte tahtaya yazmaları istenmiştir. Daha sonra her öğrencinin kendi zarfını açması sırayla harcadığı miktarı, elinde bulunan para miktarına göre ne kadar parası kaldığını sınıfa anlatması istenmiştir. Bu süreç her öğrenci için ayrı ayrı tekrarlanmıştır. Öğrencilerden bazılarının parası harcamalarına yetmezken bazılarının ise ellerinde bir miktar para kalmıştır.

Bu bölümde öğrencilere oyun uygulaması ise paranın sınırsız bir değer olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Özellikle eğitim almadan önce satın alma isteği çok fazla olan öğrencilerin harcama alışkanlıklarını sınırladığı gözlenmiştir. Oluşturulan sanal markette öğrencilerin yaş grubuna göre çok dikkat çekecek ürünler olmasına rağmen harcamalarını sadece ihtiyaçlarına göre bakarak yapmaları ve harcama sonunda ellerinde paralarının kaldığını görmesi sağlanarak birikim yapma ve tasarruf kavramlarının pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

Sonuç

Finansal okuryazarlık sadece Türkiye'de değil tüm dünyada üzerinde önemle durulan bir kavramdır. Finansal okuryazarlık genel olarak bireylerin gelirlerini, harcamalarını, yatırımlarını ve benzeri finansal durumlarını kontrol altında tutarken, alacakları geleceğe dönük finansal kararlarda da doğru adım atabilme yeterliliğine sahip olmak olarak tanımlanabilir. Toplum içinde en küçük birim olan ailelerin kendi ihtiyaçlarını

karşılımlarına yönelik olarak bazı durumlarda başvuracakları finansal ürün ve araçlar konusunda bilgi sahibi olmaları önemli bir konudur. Bu bağlamda aile bütçesi oluşturabilmek için gelir ve giderlerin kontrol altında tutulması önemli bir husustur. Söz konusu finansal yeterlilikler olmadan gelir gider karşılaştırması yapabilmek, doğru borçlanma kararları almak, uygun tasarruf kanalları kullanarak birikim yapmak mümkün olmayacaktır. Finansal okuryazarlık seviyesinin geliştirilmesi bireylerin refah seviyesini artırmakla birlikte mikro etki yaparken, ülke ekonomisinin de istikrarına katkı sağlayacak bir sistemin oturmasına yardımcı olduğu için makro etki yapacak olan bir unsurdur. Birçok açıdan önemi bulunan finansal okuryazarlık yeterliliklerinin sadece çalışma hayatında bulunanlar, üniversite öğrencileri, aileler ve benzeri taraflarca geliştirilmesi yeterli olmamaktadır. Bu farkındalığın ilkökul dönemlerinden başlayarak öğrencilere benimsetilmesi, finansal farkındalığın öğrencilere bu dönemlerde aktarılmaya başlanması gelecek için önemli sonuçlar ve katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmada iki konu araştırılmıştır. Birincisi ilkökul seviyesindeki öğrencilerin finansal kavramlara ilişkin farkındalıklarının ortaya çıkarılması, ikincisi ise alınan finansal okuryazarlık eğitiminin etkilerinin ortaya koyulmasıdır. Çalışmadan elde edilen bulgular şöyledir:

- Alan yazına bakıldığında finansal okuryazarlık ile ilgili çok sayıda yayın olduğu ancak 18 yaş ve altı nüfus seviyesindekiler ile ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bu durum (Reis vd. 2018) yapılan çalışmada da görülmektedir. Çalışmada 2010-2017 yılları arasında Türkiye’de finansal okuryazarlık ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bulgulara bakıldığında üniversite öğrencilerine yönelik yapılan 15 adet, lise öğrencilerine yönelik yapılan 2 adet akademik çalışma olduğu görülmüştür.

- Öğrenciler finansal kavramlar ile ilgili test şeklinde sorulan sorularda kısmen başarılı olmuş, ancak bu oran genel olarak sosyoekonomik açıdan alt statüde olan okullarda daha düşük olarak gerçekleşmiştir. Alan yazın incelendiğinde (Johan vd., 2011), (Pahnke ve Honekamp 2010), (Ergün vd., 2014), (Barış, 2016) bulgularının arasında gelir seviyesi ile finansal okuryazarlık seviyesi arasında paralel bir ilişki olduğu görülmüştür.

- Öğrencilerin çok büyük bir kısmının birikim yapma konusunda istekli oldukları tespit edilmiştir.

- Genel olarak tüm finansal kavramlar için bir değerlendirme yapıldığında öğrencilerin kavramları daha önce büyük oranda duydukları ancak tanımlarını yapamadıkları görülmüştür. Öğrencilerin para, fiyat ve bütçe kavramını duymakla birlikte işlevleri kapsamları hakkında bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Alan yazında lise seviyesi öğrencileri için finansal okuryazarlık düzeylerinin incelendiği çalışmalarda da öğrencilerin genel olarak finansal okuryazar olmadıkları ve temel finansal kavramlar hakkında çok az bilgiye sahip oldukları belirlenmiştir. (Çam ve Barut, 2015) çalışmasında ön lisans öğrencilerinin finansal bilgilerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. (Er ve Taylan, 2017) çalışmasında lise öğrencilerinin finansal konularla ilgili olarak finansal terimlerin bilinmediği ve ilgi düzeylerinin az olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Alan yazında daha küçük yaş grubu için bir çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu araştırma sonuçları gerek lise gerekse üniversite öğrencileri açısından değerlendirildiğinde finansal konulara ilişkin kavramların daha erken yaşlarda öğretilmeye başlanması toplumsal refah seviyesinin geliştirilmesi açısından bir gereklilik olduğu söylenebilir.

- Öğrencilere verilen üç aylık eğitim sonunda finansal okuryazarlık kapsamında ele alınan kavramların tanımlanmasında büyük oranda başarı sağladıkları görülmüştür.

- Eğitim öncesinde ve sonrasında harcama, tasarruf, ihtiyaçlar konularına ilişkin benzer sorulara verilen cevaplarda eğitim sonunda doğru cevap verme oranlarında çok büyük değişim olduğu görülmüştür.

- Söz konusu çalışma grubunun yaşına göre finansal okuryazarlık seviyesi değerlendirildiğinde öğrencilerin nispeten konulara ilişkin genel olarak bilgi sahibi olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

Sonuç olarak gelir, gider, harcama, tasarruf, bütçe, para ve benzeri birçok kavramı içinde barındıran finansal okuryazarlık kavramının bilinmesi ve finansal yeterliliklerin geliştirilmesi sadece toplumun belli bir kesimini değil tüm toplumu ilgilendiren önemli bir konu haline gelmektedir. Özellikle söz konusu okuryazarlık eğitimlerinin çok küçük yaşlarda bireylere verilmeye başlanması hem bireylerin hem de toplumun genel refah seviyesinin artmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle konu ile ilgili olan tüm tarafların bilgilendirilmesi ve sistemli bir şekilde finansal okuryazarlık eğitimlerinin verilmesi, finansal farkındalığın sağlanması önemli bir konudur. Türkiye’de söz konusu eğitimler özellikle son yıllarda gerek Merkez Bankası tarafından yürütülen projelerle ile gerekse diğer kurumlar tarafından yürütülse de çalışmanın sonuçlarına bakıldığında henüz yetersiz olduğu, gerekli sonuçların alınmaya başlanmadığı görülmektedir. Özellikle üniversite eğitimine başlamadan önce ilkokul veya ortaöğretim seviyesinde temel finansal okuryazarlık eğitimlerinin öğrencilere kazandırılması için çalışmaların hayata geçirilmesi genel farkındalık seviyesini artırıcı etki yapacaktır.

Kaynakça

Almenberg, J., Sæve-Söderbergh, J., (2011). Financial Literacy and Retirement Planning in Sweden”. Journal of Pension Economics and Finance, 10(4), 585-598.

Altıntaş, M.K. (2008). Bireysel Yatırımcılar Açısından Finansal Eğitimin Önemi. Türk Sigorta Enstitüsü Vakfı, Aralık, İstanbul.

Barış, S. (2016). Finansal Okuryazarlık ve Bütçeleme Davranışı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. TESAM Akademi Dergisi, 3(2), 13-38.

Biçer, B.E., Altan, F. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık ile İlgili Tutum ve Davranışlarının Değerlendirilmesi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık, 20(4), 1501-1517.

Çam V.A., Barut A. (2015). Finansal Okuryazarlık Düzeyi ve Davranışları: Gümüşhane

Üniversitesi Önlisans Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi, 4(7), 63-72.

Coşkun, R. Altunışık, R. Bayraktaroğlu, S. Yıldırım, E. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya Yayıncılık, Sakarya.

Cude, B., Lawrence, F., Lyons, A., Metzger, K., Lejeune, E., Marks, L., Machtmes, K., College. (2006). Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn, Eastern Family Economics and Resource Management Association Conference.

Deventer V. M., Klerk, N. (2017). Financial Literacy Amongst African Generation Y Students: An Empirical Analysis of Selected Demographic Factors. International Journal of Economics And Finance Studies, 9(1), 235-251.

Durmuşkaya, S., Kavas, B.Y. (2018). Akademik Gelişim ve Finansal Okuryazarlık Arasındaki İlişkinin Tespiti Üzerine Bir Araştırma. Yönetim Ekonomi Dergisi, 25(3), 925-939.

Ergun, B., Şahin, A., Ergin E. (2014). Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(34), 847-864.

Er, B., Taylan E.A. (2017). Lise Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14), 297-317.

Fettahoğlu, S. (2015). Hane Halkının Finans Eğitimi ve Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Üzerine Kocaeli'nde Bir Araştırma. Muhasebe Finansman Dergisi, Temmuz, 101-116.

Fornero, E., Monticone, C. (2011). Financial Literacy and Pension Plan Participation in Italy. Cambridge University Press, October, 10(4), 547-564.

Gathergood, J. (2012). Self-Control, Financial Literacy and Consumer Over-Indebtedness. Journal of Economic Psychology, 33, 590-602.

Gökmen, H. (2012). Finansal Okuryazarlık, Hiperlink, İstanbul.

Güler, E., Tunahan, H. (2017). Finansal Okuryazarlık: Hanehalkı Üzerine Bir Araştırma. İşletme Bilimleri Dergisi, 5(3), 79-104.

Hayta, B.A. (2011). Aile Finans Sistemi İlişkileri, Finansman Yönetimi, Finansal Okuryazarlık. Finansal Eğitim, Gazi Kitabevi, Ankara.

Hung, A.A., Parker, M.A., Yoong, J. (2009). Defining and Measuring Financial Literacy, Rand Lanor and Population, September.

İzzuddin, T.M., Ghasarma, R., Putri, L., Adam, M. (2017). Financial Literacy; Strategies and Concepts in Understanding the Financial Planning With Self-Efficacy Theory and Goal Setting Theory of Motivation Approach. International Journal of Economics and Financial Issues, 7(4), 182-188.

Johnson, E., Sherraden, S.M., (2007). From Financial Literacy to Financial Capability Among Youth, Journal of Sociology & Social Welfare, 34, 119-146.

Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

- Klapper, L., Lusardi, A., Oudheusden, P. (2015). Financial Literacy Around the World: Insights From The Standard&Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey, World Bank Development Research Group, [https://gflec.org/initiatives/sp-global-finlit-survey/\(14.02.2019\)](https://gflec.org/initiatives/sp-global-finlit-survey/(14.02.2019))
- Kocabıyık, T., Teker, T. (2018). Finansal Okuryazarlık: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144.
- Lusardi, A., Mitchell, S.O. (2007). Baby Boomer Retirement Security: The Roles of Planning, Financial Literacy, and Housing Wealth. *Journal of Monetary Economics*, 54, 205-224.
- Mandell, L. Klein, S.L. (2007). Motivation and Financial Literacy. *Financial Services Review*, 16, 105-116.
- Murugiah, L. (2016). The Level of Understanding and Strategies to Enhance Financial Literacy Among Malaysian. *International Journal of Economics Financial Issues*, 6(3), 130-139.
- OECD, (<http://www.oecd.org/pisa/>), Erişim Tarihi: 15.05.2019
- Pahnke, Luise & Honekamp, Ivonne. (2010). Different Effects of Financial Literacy and Financial Education in Germany. (<https://mpa.ub.unimuenchen.de/22900/1/MPRA>) Erişim Tarihi:15.05.2019
- Reis, G.Ş., Ekşi H.İ., Doğan B. (2018). Türkiye'de Finansal Okuryazarlık ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: 2010-2017 Dönemi. II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi 4-5 Mayıs 2018 Adana.
- Remund, David L. (2010). Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy. *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276-295.
- Seyrek, H.İ., Gül, M. (2017). Finansal Okuryazarlık ve Girişimcilik Niyeti: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 103-118.
- Şarлак, Z. (2012). Finansal Okuryazarlık Raporu, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile Eğitim Programı.
- Şener, A., Barmakı, N. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeyleri. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7(3), 67-88.
- T.C. Merkez Bankası (2011). Dünyada ve Türkiye'de Finansal Hizmetlere Erişim ve Finansal Eğitim, Mart, Ankara.
- Temizel, F (2010). Mavi Yakalılarda Finansal Okuryazarlık. Beta Yayınları, İstanbul.
- Volpe, P.R. Chen, H. (1998). An ANalysis of Personal Financial Literacy Among College Students. *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
- Xu, L. Zia B. (2012). Financial Literacy around the World An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward, The World Bank Development Research Group Finance and Private Sector Development Team, (6107), June.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)

Adres: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Akdeniz Üniversitesi Enstitüleri Binası B Blok 2. Kat Dumlupınar Bulvarı
07058 Kampus / ANTALYA

Tel: 0242 227 44 00 – 1479

E-Mail: aksosdergi@gmail.com

Web: aksos.akdeniz.edu.tr

sosyalbilim.akdeniz.edu.tr
ISSN: 2564 – 7091 (Basılı)
ISSN: 2630 – 5623 (Elektronik)